

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

1923–1930 YILLARI ARASI TÜRKİYE’NİN DEVLETÇİLİK POLİTİKASI

Necmiye YILDIZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
Temmuz-2009**

T. C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

1923–1930 YILLARI ARASI TÜRKİYE’NİN DEVLETÇİLİK POLİTİKASI

Necmiye YILDIZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No:

**Bu Tez 09 /07/2009 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği/Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL Doç. Dr. Orhan DOĞAN Yrd. Doç. Dr. Hasan ALTINZENCİR
BAŞKAN ÜYE ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Ahmet Hamdi AYDIN
Enstitü Müdür Vekili

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZET

1923–1930 YILLARI ARASI TÜRKİYE’NİN DEVLETÇİLİK POLİTİKASI

Necmiye YILDIZ

DANIŞMAN: Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Yıl: 2009, Sayfa:64

Jüri: Prof.Dr. Ahmet EYİCİL

Doç. Dr Orhan DOĞAN

Yrd. Doç.Dr. Hasan ALTINZENCİR

Türkiye Cumhuriyeti, sosyal ve ekonomik bakımdan gelişmekte olan bir ülkedir. Ekonomik alanda gelişmek için güçlü ve yerli bir sanayiye sahip olmak gerekir. Yerli sanayide üretimin artması ile insan gücü istihdamında da artma meydana gelmiştir. Sanayide istihdamın artması sonucunda çalışanlar arasında insan ilişkilerine önem verilmiştir. Çünkü olumlu insan ilişkileri ile sanayide üretim arasında paralellik görülmüştür. İnsanlar arasında sosyal hayat standardının yükselmesi ile ekonomik gelişme arasında olumlu bir bağ bulunmaktadır. Yatırım üretimi, üretim istihdamı, istihdam ise ekonomik ve sosyal ilişkileri olumlu yönde etkilemektedir. Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyılda insanların sosyal ve kültürel hayatlarında gelişmeler ve değişiklikler görülmüştür. Bu değişiklikler Cumhuriyet döneminde 1923–1930 yılları arasında da devam etmiştir. Bu yıllar arasında Türkiye’nin takip ettiği ekonomide devletçilik politikası, sosyal, kültürel ve ekonomik alandaki gelişmelerin tamamını kapsamıştır. Çalışmamızda Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Mustafa Kemal Atatürk’ün devleti ve milleti güçlü kılmak için ekonomik ve sosyal alanda verdiği mücadele ve uyguladığı ekonomik yenilikler araştırıldı. Ekonomide devletçilik modelinin milli ekonomiye olumlu katkıları incelendi.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ekonomi, Devletçilik, Kalkınma Planı.

**DEPARTMEN OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
UNIVERSITY OF KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM**

ABSTRACT

MA THESIS

STATECRAF POLİCY OF TURKEY AMONG THE 1923–1930 ERA

Necmiye YILDIZ

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Year: 2009, Pages: 64

Jury: Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Assc. Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Asst. Prof. Dr. Hasan ALTINZENCİR

The Turkish Republic has been a developing country economically and socially. It is necessary to have a powerful and domestic industry for developing in the economic sphere. Also an increase has occurred on the manpower employment by productivity increase in domestic industry. After the increase of the employment in the industry, it has been committed to human relations among working people. Because a parallelism is seen between positive human relations and the production in the industry. There is a positive connection between the rise in the standard of social living and economic development. Investment production, production employment and employment has affected the economical and social relations in a positive way. The developments and changes on the social and cultural life of the people were seen in the Ottoman Empire in XVIII. Century. These changes had continued between 1923-1930 years in the Republican Era. Between these years the statecraft policy that Turkey followed in economy covered the whole developments in social, cultural and economical spheres. In our study, after The Turkish Republic was founded, it is explained that Mustafa Kemal Atatürk's struggle on economical and social sphere to make the nation and the public strong and the economical innovations he applied. It is analyzed that the positive additions of the statecraft model on economy over national economy.

Keywords: Turkey, Economy, Statecraft, Development Plan.

ÖN SÖZ

Tarih boyunca farklı şekillerde tanımlanan ekonomi kelimesinin kökü Yunanca'daki "oikia" (ev) ve "nomos" (kural) kelimelerine dayanır ve " ev yönetimi" demektir. O dönemde bir evi yönetme sanatı olarak değerlendirilen bu kelime, devamlı değişen ve gelişen dünyada insan hayatında etkili olmuştur. Geçmiş zaman tarih olarak nitelendirildiğinde ekonomiye ait gelişme ve değişimlerde bu zaman dilimi içinde tarihi açıdan ele alınarak araştırılmış ve buna göre tanımlanmıştır.

Yakın çağ tarihine baktığımızda, insanlığın gelişimine paralel olarak çeşitli ekonomik düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Ekonomik düzenlemeler yapılırken kullanılan unsurlar toprak, emek, sermaye ve veridir. Toprağın üretim aracı olduğu dönemlerde, insanlar ekonomik gelişimini bunun üzerinden değerlendirmiştir. Sermayeyi de bünyesinde barındıran toprak, uğruna savaşılacak kadar ekonomik değerde olmuştur. Tarihte ekonomi sürecinde gelişen insan, daha fazlasını elde etmek için toprağa sahip olmaya çalışmış ve bu uğurda sabırlı olmuştur. Daha fazla ürün elde etmek için makineleşme yoluna gitmiştir. Bu da ekonomik alanda fabrikaların, insan gücünün, sermaye ve zengin sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zengin sınıfın ortaya çıkması sanayi inkılabının bir sonucudur. Sanayi inkılabıyla ortaya çıkan zengin sınıf, bunun beraberinde gelen yeni değerler ve yeni sorunların gelmesine yol açmıştır. Sahip olunan ekonomik güç, rekabet alanında dünya ülkelerini ekonomik krizlere sürüklemiştir. Bunalımdan kurtulmak isteyen ülkeler ekonomik krizlere çözümler aramaya çalışmıştır. Özel sektörün zayıf olduğu durumlarda devlet, ekonomiye müdahale ederek krizi önlemeye çalışmıştır. Ekonomiyi yürüten devlet, özel sektörü destekleyerek özel bir yöntem uygulamıştır. Ekonomide devletçilik, ekonomik krizlere müdahale etmek amacıyla ortaya çıkmıştır.

Türkiye, ekonomik gelişimini tamamlarken çeşitli dönemlerden geçmiştir. Yani Türkiye Cumhuriyeti, ekonomide devlet ve sanayide devlet sürecini belli dönemlerden geçerek tamamlamıştır. Bunları tamamladıktan sonra ekonomide serbestlik ve özel teşebbüs prensibini benimsemiştir. Bugün dünya da ekonomik anlamda gelişmiş bir devlet olarak yer almaktadır. Araştırmamızda Türkiye'nin 1923–1930 dönemi ekonomik gelişimi ve devletçilik konusu ele alınmıştır. Bu çalışmamızda literatürden yararlanılarak yukarıda belirtilen süreler içerisinde ekonomi alanında bir araştırama yapılmıştır.

Bu tezimi hazırlarken yazılmış eserlerden yararlandım. Çalışmamın her aşamasını danışmanım Prof. Dr. Ahmet EYİCİL'e gösterdim. Şekil, içerik ve ifade bakımından bu araştırmamı takip etti. Araştırmama yön vererek ilavelerde bulundu. Bu nedenle danışman hocama bu araştırmama katkı ve yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Necmiye YILDIZ
Temmuz–2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
TABLOLAR LİSTESİ.....	VIII
1.GİRİŞ.....	1
2. CUMHURİYET ÖNCESİNDE EKONOMİK YAPI.....	4
2.1.XIX. Yüzyıl Osmanlısında Batılılaşmaya Giden Maddi Yol.....	4
2.1.1.Burjuvazinin Sınıflaşması.....	5
2.1.2. Aydın Kesim (İttihat ve Terakki).....	6
2.1.3.Jön Türkler.....	8
2.2.İstiklal Savaşı Dönemi İktisadi Durum.....	10
2.2.1.İstiklal Savaşında Alınan Yabancı Mali Yardımlar.....	12
2.2.2.Sovyet Rusya Yardımı.....	12
2.2.3.Fransız Yardımı.....	12
2.2.4.Hint Müslümanlarının Yardımı.....	13
2.2.5.Buhara Cumhuriyetinin Yardımı.....	13
3.1923 CUMHURİYETİ DÖNEMİ EKONOMİK YAPI.....	14
3.1.İktisadi Güç ve Devletçilik Uygulamaları.....	14
3.1.1.Ulusal Ekonomiye Geçiş Hazırlıklar.....	14
3.1.2.Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Faaliyetleri.....	16
3.1.2.1.Ekonomide İlk Değişim (17 Şubat-4 Mart 1923).....	16
3.1.2.2.İzmir İktisat Kongresi Kararlarının Değerlendirilmesi.....	19
3.1.2.3.1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu.....	21
3.2.1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve Türkiye.....	22
3.2.1.İngiltere.....	23
3.2.2.Amerika.....	23
3.2.3.Almanya.....	23
3.2.4.Korunmacı Ekonomi ve Sanayileşme.....	25
3.2.5.Türkiye.....	26
3.3.Geçiş Dönemini Etkileyen İç ve Dış Gelişmeler.....	27
3.4.Devletçiliğe Geçişin Nedenleri.....	29
3.4.1.İdeolojik Nedenler.....	29
3.4.2.Ekonomik Nedenler.....	30
3.5. Devletçiliğe Geçiş.....	32
3.6.Devletçilik.....	33
3.6.1.Atatürk ve Devletçilik.....	34
3.6.2.Devletçilik Konusunda Atatürk ve İnönü Çatışması.....	36
3.6.3.Atatürk-İnönü Ayrılığı ve İş Kabinesi.....	37
3.7.İthal İkameci Politika.....	38
4.1930–1940 DÖNEMİ EKONOMİK YAPI.....	40
4.1.1930–1933 Dönemi.....	40
4.1.1.Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	42
4.1.2.Planın Uygulanması.....	42

4.1.3.İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	44
4.1.4.Planın Uygulanması	45
4.2.1940–1945 Dönemi Ekonomik Yapı.....	46
4.2.1. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye Ekonomisi	46
4.2.2.1940–1945 Dönemi Kanunları	47
4.2.3.Varlık Vergisi Kanunu	48
4.2.4.Toprak Mahsulleri Vergisi	50
4.3.1945–1950 Dönemi Ekonomik Yapı.....	51
4.3.1. II. Dünya Savaşı Sonrası Devletçiliğin Gerilemesi.....	54
4.3.2.Vaner Planı	56
5.SONUÇ	58
KAYNAKLAR.....	62
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

KISALTMALAR LİSTESİ

T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
SCF	:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
DP	:	Demokrat Parti
OPEC	:	Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü)
NATO	:	North Atlantic Treaty Organization(Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
AÜSBF	:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
İİBF	:	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
DİE	:	Devlet İstatistik Enstitüsü
TL	:	Türk Lirası
Km	:	Kilometre
Fab.	:	Fabrika
Yay.	:	Yayınevi, Yayınları, Yayıncılık
C.	:	Cilt
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
ss	:	Sayfa sayısı

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Ele Alınan Sektörler	43
Tablo 2. Birinci Sanayi planı Döneminde Yatırımların Gerçekleşme Süreleri.....	44
Tablo 3. İkinci Sanayi planında Kamu Yatırımlarının Durumu.....	45

1.GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti her konuda kendine yetebilen güçlü bir devlettir. Sosyal ve ekonomik gelişme bakımından, kalkınmış ülkelerin ekonomisiyle rekabet edebilecek düzeydedir. Türkiye, ekonomik alanda modern ve çağdaş bir devlet olarak dünyadaki gelişmiş devletlerin yanında bir güç olarak kendini göstermektedir.

Modern ve gelişmiş bir devlet olabilmenin tek yolu da milli bir sermayeye sahip olmaktır. Gelişmiş bir sanayi sistemi, milli iktisat yapısının hem temeli hem de iskeletidir. Bu iskeleti güçlü bir yapı haline getirecek olan diğer faaliyetler, para, mal, ulaştırma ve milli pazarın kurulmasıdır. Bunların yanı sıra milli sanayi sisteminin kurulması zorunludur. Çünkü milli sanayide fertler arası ilişkiler kurularak kader birliği içinde hareket edilmekte ve topluma talep ettiği hizmetler sunulmaktadır. Bu talebi karşılayan hizmetler, milli sanayinin güçlü bir yapı haline dönüşmesine ivme kazandırmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu olan 1923'ten 1930'a kadar olan sürede ortaya çıkan bir düşünce vardır. Bu düşünceyi belirleyen siviller, aydınlar ve askerler, gelişmiş bir ülke olmak ve ekonomik yapıyı güçlendirmek adına bir araya gelmişlerdir. Ekonomik gelişmeler, bu insanların zihninde bulunan fikirlere bağlı olarak meydana gelmiştir. Kabul edilen bu tez doğrultusunda aydınların ne düşündüklerini anlamak ve değerlendirmek önemlidir.

Batıda, ekonomisi güçlü olan devletlerde XIX. yüzyılda zengin sınıfı ortaya çıktı. Zengin sınıf ile aydınlar arasında ilişkiler gelişti. Türkiye'de cumhuriyet tarihinde, ekonomik alanda meydana gelen gelişmeler XIX. yüz yıldan beri devam etti. Bu ekonomik gelişmeler günümüzde de önemini korumaktadır.

Bu fikirler pratik ortamda ve uygulamalarda gelişti. Gelişen fikirler her alanda etkili oldu. Bugün uygulanan ve kabul edilen siyasi şekillenmeler düşüncede çok yönlü gelişmenin bir sonucudur. Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyet'in arkasında zengin bir fikir gelişiminin ve II. Meşrutiyet deneyiminin olduğu görülmektedir. Uygulanan politikaların çoğu bu dönemde başladı ve Cumhuriyet'in yönetici kadrosu bu ortamda yetişti. Gelişmenin ekonomik kalkınmaktan geçtiği düşüncesi egemen olmaya başladı. Ekonomik kalkınma düşüncesiyle piyasa canlandırıldı ve özel mülkiyet güvence altına alındı. Meşrutiyet döneminde yapılan reformlar ve Cumhuriyet reformları piyasayı canlandırmayı hedef edindi.

Zengin sınıf oluşturma düşüncesi ekonomik kalkınma için temel bir unsurdur. Sermayenin beli ellerde toplanması, hem yerli hem yabancı yatırımcılar için güven verici değildi. Sermayeyi tabana yayarak buna emek gücünü katmak gerekirdi. Sermaye ile emek bütünleştiği zaman toplumsal istikrarı sağlamak mümkündü. Gelişmenin yolu, işverenlerin, çalışanların ve yöneticilerin payını artırmaktı.

1930'ların siyasal ve ekonomik gelişmeleri anlamak için yakın geçmişin deneyimlerine bakmak gerekmektedir. Bu yüzden birinci bölümde ele alınan yakın geçmişteki deneyimler, sağlıklı bir ekonominin zorunlu olduğunu göstermektedir. Siyasal iktidarın aldığı korumacı ve ulusal pazar oluşturmaya yönelik tedbirler sağlıklı değildir. 1908'den başlayan iç ve dış gelişmeler, milli iktisat politikasının uygulanmasına neden oldu. 1930'larda da dünyada, 1929'da yaşanan kriz dikkate alınarak ekonomide devletçi, diğer bir ifade ile himayeci bir politika uygulandı. O dönemde revaçta olan ekonomide himayeciliği Türkiye'de uygun buldu. Sermayesi olmayan yatırımcılara katkıda bulunarak yardım etti veya işletmeleri devlet sermayesi ile açtı. Yani sanayide devlet ilkesini benimsedi. Bugün sanayide devlet anlayışı, bir

takim yanlıı ideolojileri hatırlatsa da o devirde liberal ekonomi iflas etmişti. Dünya liberal ekonomiden ve kapitalizmden çok rahtsız olmuştı.

Osmanlı Devleti'nin son devrinde, ülkede müşterek ilişkiler oluşturacak ve ülkenin yararına işleyecek sanayi çok zayıflamıştı. Bundan dolayı ülke yarı sömürge haline geldi ve küçük çaplı kendi sanayisini kaybetti. Sömürge ve yarı sömürge haline gelen ülkeler incelendiğinde bunların milli bir sanayiden yoksun oldukları görülmektedir. Bu durumda olan ülkelerde sermaye birikimi sağlanabilse bile, sermayenin denetimi yabancıların elinde olmaktadır. Yabancı sermayenin amacı, girdiği ülkeyi pazarı haline getirmektir. Bu bağlamda pazar olmamak için, milli ekonominin canlı tutulması gerekir. Bu da ekonomik yönden milli bağımsızlığın sağlanması demektir.

Osmanlı Devleti'nden zayıf bir ekonomi devralan Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesinde, az gelişmiş ülkeler içinde, iktisadi kalkınmaya yönelik geniş kapsamlı politikalar hazırlayarak uygulayan ilk devletti. 1923 yılından itibaren Türkiye'nin yönetiminde söz sahibi olan asker ve bürokrat kökenli kadro, iktisadi kalkınma aracı olarak devlet himayesine başvurdu ve sanayileşmede devlet desteği sağladı.

Bu çalışmada amaç, 1930'lar devletçiliğinin performansının yanı sıra devletçi uygulamalarının ardındaki karmaşık etkenleri ortaya koymak ve siyasal iktidarın yapısını belirlemektir.

Türkiye'nin içine düştüğü duruma karşı sürdürülen Kurtuluş Savaşı içinde ve sonrasında, kapitalist bir gelişme stratejisi benimsendi. 1930'larda sanayi alanında ortaya çıkan devlet kapitalizmi, iktisadi kalınmayı teşvik etti. Türk iş adamlarının yatırımlarına dayanan gelişme stratejisi gelişen koşullara uyarlandı. Devletin desteklediği sanayiciler ve yatırımcılar kamu istihdamını sağlamak için işletmeler açtı. Daha sonra bu işletme sahipleri önceki tecrübelerinden yararlanarak özel teşebbüslerde bulundular. Bugün ülkemizde sanayileşmede devletin teşviki yanında özel teşebbüslerin katkıları da önem kazanmaktadır.

Az gelişmişlik, Türkiye tarihi içinde Cumhuriyet'in devraldığı toplumsal yapıyı şekillendirdi. 1930-1950 döneminde yönetimin iktisat politikası gerçekleşen üretim-tüketim-paylaşım olgularını etkiledi.

Bu çalışmada 1923'ten 1950'ye kadar geçen sürede sanayi ile ilgili gelişmeler başlıklar halinde ele alındı. Bu başlıklar içinde iç ve dış gelişmeler ve ekonomik olaylar incelendi. Cumhuriyet döneminde ekonomik gelişmeyi değerlendirmek için Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik yapı araştırıldı. Birinci bölümde ekonomide sınıf oluşturma biçimi incelendi. Araştırmada, Osmanlı'da Gayri Müslimler ticaret ve sanayi ile meşgulken, Müslümanların çiftçi ya da memur olduğuna dikkat çekildi. Osmanlıyı oluşturan unsurların ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde duruldu.

Balkan Savaşları'ndan sonra Müslümanlar, ekonomik kalkınma çalışmalarına girişti. Edinilen tecrübe sonunda batıdaki gibi özel teşebbüsün desteklenmesi gerektiği inancına varıldı. Buna rağmen ekonomik düzen Osmanlı'dan kaldığı şekliyle devam etti.

1930'lu yıllarda etkili iki önemli gelişme oldu. Biri kalkınma çabaları idi. Siyasal iktidar ne pahasına olursa olsun sermaye birikimini sağlamayı amaçladı. Diğeri, 1929 bunalımıydı. Bu bunalım Türkiye'yi gelişmesini tamamlamadan yakaladı. Kriz nedeniyle temel ihraç malları olan tarım ürünlerinin fiyatları olağanüstü biçimde düştü. Un, şeker, kumaş gibi temel ürünlerin ithalatı gerçekleşemedi. Bu gelişmeler savaşıardan yorgun düşen halkın daha da yoksullaşmasına neden oldu. Karşılaşılan ekonomik yetersizlik karşısında devlet ekonomide aktif olarak rol aldı. Gümrük tarifelerini yeniden gözden geçirdi ve korumacı bir siyaset takip etti. Bu uygulamaya,

özel teşebbüsün uzun ve kısa vadedeki çıkarlarıyla çakışsa da devam edildi. Ayrıca sermaye çevresinin istekleri karşılandı ve devletçi ekonomik politikalar uygulandı.

İkinci bölümde, Cumhuriyet'i kuran kadronun ilk ekonomik uygulamalarına değinildi. Cumhuriyeti'nin ilk on yılında uygulanan ve özel kesime öncelik veren ekonomik yapı anlatıldı. 1923 İzmir İktisat kongresinin amacı, kararları ve sonuçları incelendi. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ve 1929 Dünya Krizi incelendi. Türkiye'nin sanayi politikasında önemli değişiklikler yapılmasının nedenleri araştırıldı. Bu zamana kadar uygulanan ve belli bir başarı gösteremeyen özel kesime öncelik veren kalkınma politikası terk edildi ve devletçi kalkınma politikası uygulanmaya başlandığı anlatıldı. Bu uygulamada yöneticilerin uyumsuzlukları ele alındı. Özellikle Atatürk ve İsmet İnönü arasındaki ekonomideki görüş farklılığı açıklandı.

Üçüncü bölümde, sanayileşmeye yönelik uygulamalar, yine kronolojik bir yapı içinde incelendi. 1930 Sanayi Kongresi ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlık ve sonuç değerlendirildi. 1939–1944 döneminde İkinci Beş Yıllık Sanayi planı ile II. Dünya Savaşı yıllarındaki Türkiye ekonomisi incelendi. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisindeki etkileri ve bu yıllarda çıkarılan kanunlara yer verildi. 1945–1950 yılları ekonomide geçiş dönemi olarak değerlendirildi, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin ekonomi politikasındaki gelişmeler araştırıldı. Sanayide devletçilik anlayışından vazgeçilme uygulaması incelendi. Araştırmanın sonuç kısmında ise kendi görüşlerim doğrultusunda bir değerlendirme yapıldı.

2. CUMHURİYET ÖNCESİNDE EKONOMİK YAPI

2.1. XIX. Yüzyıl Osmanlısında Batılılaşmaya Giden Maddi Yol

Osmanlı Devleti'nde ekonomi büyük ölçüde tarıma dayanıyordu. Sistemin en büyük özelliği tarımsal üretimdeki devamlılığı esas almasıydı. Toprakların mülkiyeti devlete aitti. Devlet belirli kişilere, çeşitli isimler altında bu toprakları vererek sürekliliği sağlıyordu.¹ Bu dönemde sanayi faaliyetleri büyük ölçüde atölye tipi imalata dayanıyordu ve "lonca" sistemi ile sürdürülüyordu. Devlet, ihtiyacı olan ürünleri son dönemde kurulan ve birçok işçinin çalıştığı tesislerde gerçekleştiriyordu. Lonca sistemi ile de bu üretimleri denetleyebiliyordu.² Osmanlı'da ticaret devlet yönetimi altındaydı. Ürünlerden iç gümrük vergisi alınarak, bir malın önce üretildiği yerde tüketime sunulması sağlanmış oluyordu. Fakat devletin bu kontrolü, önce Fransızlara verilen imtiyazlar sonrada İngilizlerle imzalanan "Ticaret Anlaşması" ile son buldu. Artık Osmanlı Devleti ekonomisinde sanayiye geliştirici önlemler alınmaya başlandı. Bu dönemde birçok sanayi tesisi kurulsa da yaşatılmadı. Fakat yapılanlar, Cumhuriyetin ilk yılların da yapılan ekonomi politikalarında yol gösterici oldu (Avcı,2000:29-31). Osmanlı'nın mali durumunun, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği iktisadi politikaların şekillendirilmesi ve yorumlanması açısından bilinmesinde fayda vardır.

Osmanlı Devleti'nin serbest ticarete geçiş serüveni 1838 yılın da İngiltere ile Balta limanı Ticaret Anlaşması'nın imzalaması ile başlamıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, iktisat politikasını tam serbest ticaret rotasına oturtmuştur. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı serbest ticaret politikasının ilk sonucu Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarını doldurması, Osmanlı Devleti'nin açık pazar haline gelmesi olmuştur. 1838 Ticaret Anlaşması her şeyden önce Osmanlı ekonomisine öldürücü bir darbe indirmiş, ülkedeki geleneksel üretici kesim Batı ürünlerinin rekabeti karşısında iktisadi hayattan silinmiştir (Sayar, 1986: 213). Gümrüksüz giren İngiliz gelişmiş makine endüstrisi malları Osmanlı'nın korumasız el tezgâhı endüstrisini kısa zamanda ezmiştir. Zamanla birçok ülke ile serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu olumsuz politika sonucunda Osmanlı Devleti'nde yeni sanayi atılımları olmamış, var olanlar da gelişmemiştir. Osmanlı sanayi geleneksel el tezgâhlarına, tarıma dayanırken, serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkeler sanayi inkılâbı sürecini tamamlamış ülkelerdi. Böylelikle ihracatın çok üstünde ithalat harcamaları yapılmış, bu durum savaşlarla da birleşince devasa finansman açıkları ortaya çıkarak dış borca muhtaç bir ülke haline gelinmiştir.1854 yılında Kırım Savaşı ile dış borca başlayan Osmanlı Devleti 1875 yılın da borçlarını ödeyemez hale geldiği için moratoryum ilan etmiştir. Bu tarihte ihracat geliri 19 milyon sterlinken, sadece kısa vadeli borçlar 16,5 milyon sterlin, hükümet geliri ise 22,5 milyon sterlindir (Kazgan: 1999: 39). Dış borçlanma süreci Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Yanlış ekonomik politikalar izlemesi nedeniyle ülkeyi ağır bir fakirliğe sürükleyen Osmanlı Devleti, Amerikan Doları'nın 167 kuruş olduğu yıllarda 32 milyon Türk Lirası dış borcu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras bırakmıştır.

¹ Has, zeamet , tumar vs. gibi çeşitli adlar altında belirli kişilere zimmetlenen topraklarda yaşayan halk, bu toprakların işletilmesinden ve ürün alınmasından sorumluydu.En küçük üretim birimi bir çift öküzün işleyebileceği toprak parçasını ifade eden "çift" idi. Bu toprağı kullanan, tarımsal üretimin de gerçekleştirilmek zorundaydı.Bu toprakların daha da küçülmesini engellemek için veraset veya devir işlemleri yasaklanmıştı.Arazisini işlemeyen çiftçinin toprağı elinden alınarak başkasına veriliyor ayarınca "çift bozumu" adındaki vergiyi de ödemekle mükellefi.(Göney,1979:50-51)

² İç işlerine karışılmayan loncalar huzurlu ve güvenilir bir iş ortamı yarattığı gibi, loncaların standartların korunması ve haksız rekabetin önlenmesi gibi fonksiyonları da vardı.(Kepenek, 1995:15)

2.1.1. Burjuvazinin Sınıflaşması

XIX. yüzyılın başlarında meydana gelen Sanayi İnkılâbı ile fabrika üretimine geçilmiştir. Bu değişim Kapitalizmin uluslar arası bir sistem olması sonucunu doğurmuştu. Sistemin pazarlarını genişletme zorunluluğu, sanayi inkılâbını gerçekleştirmiş ülkelerle gerçekleştirmemiş ülkeler arasında bir iş bölümü ortaya çıkarmıştı. Birinci grup ülkeler sanayi mallarının üreticisi ve ithalatçısı olurken, ikinci grup ülkeler de sanayi ürünlerinin pazarı ve ürünlerin arz edicisi haline gelmişlerdir (Gülalp 1983:17) Batı gelişirken Osmanlı'nın geride kalmasını içsel ya da dışsal faktörlerden birine ağırlık vererek açıklamak mümkün değildir. Bu gelişme ve geri kalmayı aynı bütünsel tarihi gelişmenin parçaları olarak ele almak daha doğru bir değerlendirmedir. Bu gelişme de hiç kuşkusuz temel rol, batı da Pazar ekonomisini ve kapitalizmin gelişmesine aittir (Timur 2000:32)

Osmanlı'nın XIX. yüzyıl da reformları kerhen gerçekleştirdiğini öne sürmek pek doğru görünmemektedir. Örneğin Osmanlı Sultanı 1860'lar da İngiltere ve Fransa'yı kapsayan bir geziye çıkmış ve gezi boyunca sükutu ve hiç gülmemesi ile dikkat çekmiştir. Ancak bunun bir istisnası vardır: "Saint-Cry'deki askeri tatbikata, orada iki yıl okumuş yüzbaşı Muzaffer Bey'in de başarılı bir şekilde katılması, La Presse Gazetesine göre, Sultanı "İstanbul'u terk ettiğinden beri ilk defa" güldürmüştür. Sultanın sessizliğine sebep olan şeyin Osmanlı ile batı arasındaki farkın Osmanlı aleyhine ne kadar açılmış olduğunu görmesiydi. Sultan II. Abdülhamit' de reformların yalnızca batının teklifi ve baskıları sonucunda yapıyormuş izlenimi verilmesinden duyduğu rahatsızlığı yıllar sonra yazmış olduğu anılarında dile getirmiştir. Bu şekilde davranmakla ulaşılmak istenen amaç, Abdülhamit tarafından şöyle ifade edilmiştir: Efkâr-ı Umumiye'de sanki bütün inkılaplar onların teklifleri ve baskıları ile yapıyormuş gibi bir izlenim uyandırarak, bizi milletimizin önünde küçük düşürmek buna mukabil Hıristiyanları yükseltip büsbütün azametlenmelerine vesile olmak (Küçük,2005:31). Abdülhamit'in bu yorumu ilerde Osmanlı içinde ortaya çıkacak olan burjuvazilerin(zengin sınıfı) göstergesiydi. Nitekim bürokratik anlamdaki farklılık, Sened-i İttifak ile ortaya çıkıyordu.

Osmanlı merkezîyetçiliğinin çözülmesinin siyasal bakımdan da sonuçları olmuştur. Bunlardan en önemlisi ayanlık ordusudur. Osmanlı Devleti ile ayanlar arasında ki bu ilişki en sonunda bir senet imzalanması ile son bulmuştur. 1808'de imzalan Sened-i İttifak ile devlet ayanları güçlerini tanımak zorunda kalmıştır. Ancak II. Mahmut, gönülsüzce imzaladığı bu anlaşmayı kaldırmakta gecikmeyecek, kendi asilzade sınıfını yok edecekti. Belgenin imzalanmasından sonraki yıllar içerisinde merkezi otorite ayanının siyasî düzeyde olduğu gibi iktisadi düzeyde de yenilgiye uğradığı görülecektir (Lewis,2000:442;Keyder,1993:27). Bu senet Prof. Dr. İlber Ortaylı tarafından Osmanlı'nın gecikmiş Manga Cartası olarak nitelendirilmektedir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllar savaşlar ve yenilgilerin Osmanlı Maliye'sine getirdiği sıkıntılarla geçti. Osmanlı Devleti hem doğu hem de batı cephesinde özellikle de modernleşmiş bir ordu kuran Rusya ile savaştı. Bu süreç sonucunda Osmanlı toplumsal yapısını değiştiren üç sonuç ortaya çıktı:

Artan askeri sefer maliyetlerini karşılamak için sultan kendi iktidar yetkisini yönetici ve ayana giderek daha fazla terk etti. Bir an önce nakit gelire ulaşmak için toprakla ilgili özel mülkiyet ve kullanım hakkı ihvan etti.

Reformları kişisel olarak finanse eden Osmanlı sultanı hem kendinin hem de saray halkının kaynaklarını kuruttu. Reformları sürdürebilmek için Avrupa bankalarından borç alındı. Bu ise yirmi otuz yıl sonra Devletin iflasına yol açacaktı.

Savaşlarla birlikte gayrimüslimler Müslümanlar aleyhine güç kazandı. Gayri Müslimlerin ticarete ileri oluşu ve batı desteği savaşlarda finanslarını tüketen Müslümanlarla aralarında açık oluşturuyordu. XIX. Yüzyılla birlikte savaşlar ve batı ile artan ticaretin etkisi ve batı kökenli malların Osmanlı toplumunca benimsenmesi Osmanlı Burjuvazisinin iki bileşim halinde ortaya çıkmasına neden oldu. Bunlar Bürokratik Burjuvazi ve Ticaret Burjuvazisi. Bu dönem de sultanın egemenliğinde olan kaynaklar ondan bağımsızlaştı. Birincisine sahip olanlar Bürokratik Burjuvazisini, ikincisine sahip olanlar ise Ticaret Burjuvazisini oluşturdu. Bu parçalı yapı neredeyse kendi kendine XIX. yüzyılda iyice kutuplaştı. Kurumsal garantileri Saray'ın verdiği tekel haklarına dayanan tüccarlar ikinci bir statüye düşmüş, Müslüman tüccarlar varlıklarını ancak bu şekilde korumaya çalışmışlardır. Müslümanlar bu statü içerisinde Bürokratik Burjuvaziyi oluştururken, azınlıklar ise Ticaret Burjuvazisini oluşturdu. Müslümanlar her ne kadar ticaretle uğraşsalar da ticari faaliyetlerin artışından, özellikle de bu artışın dünya pazarlarıyla bağlantılı bölümünden yararlanamıyorlardı. Fakat azınlıklar düşük vergileri ve kanunlar karşısındaki ayrıcalıklarıyla bu fırsatları geliştiriyorlardı. Bu iki grup birlikte Osmanlı Burjuvazisini oluşturabilirdi. Fakat etnik ve dinsel çizgilerin ayrıştırdığı toplumsal yapı buna izin vermedi. Bu ise kaçınılmaz olarak sultanın ve devletin aleyhine oldu (Göçek,1999:104;Keyder,2001:51). Bu yapı aynı zamanda sermaye birikiminin yoğunlaşması ve ülke içinde kalmasının da önünde bir engeldi.

Tanzimat yöneticileri, batılılaşmayı daha çok tüketim kalıplarında bir değişim olarak algılıyor ve zaten yetersiz olan sermaye lüks batı mallarının kullanımına harcanıyordu. Bu savurganlığın devamlı olarak sembolize edildiği örnek; Sultanın Topkapı Sarayı'ndan son derece şatafatlı Dolmabahçe Sarayı'na taşınmasıdır. Ancak bu tür savurganlığın hiç değilse bir bölümü hazinenin gelir kaynaklarında yapılan düzenlemelerle elde edilen paralardan finanse edilmiştir. Bunun sonucunda 1860'tan başlayarak çoğu vergilerin gelirlerinde çok büyük artışlar yaşanmaya başlanmıştır. Diğer taraftan Osmanlı'yı ilerleme yoluna sokacak olan yeni okulların açılması, idari ve adli alt yapının geliştirilmesi ve ordunun modernleştirilmesinde de kullanılmıştır. Bu alt yapının değişikliği ilerde Osmanlı içerisinde meydana gelecek fikir akımlarının başrol oyuncularını yetiştirecek, gerek siyasi gerek iktisadi anlamda yeniliklerin yaşanacağı bir fikir kompleksi oluşturacaktır. Diğer taraftan Osmanlı yöneticilerinin "Osmanlı Kardeşliğini" diriltebilecekleri düşüncesiyle verdikleri imtiyazlar, batı devletlerinin desteği ile ayrılıkçı hareketlere dönüşecektir. Bu ayrılıkçı hareketlere karşı Osmanlı, yerine göre Osmanlıcı yerine göre de İslamcı olsa da; Osmanlı'nın savaşlarda çöken maliyesini verilen imtiyazlarla oluşan ticari kayıplar yüzünden düzeltmeyecektir. Osmanlı'yı bu karmaşık durumdan batı modelleriyle oluşturulan yeniliklerin meydana getirdiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturduğu burjuva sınıfı kurtarmaya çalışacaktır.

2.1.2. Aydın Kesim (İttihat ve Terakki)

1889'da Selanik'te kurulan İttihat ve terakki Cemiyeti tarihi miras üzerinde yükselecek ve gelişmenin temel öncüsü saydığı zengin sınıfını oluşturmaya çalışacaktır. Tanzimat dönemi, batı eğitilmiş sadrazamların saray iktidarını karşılama aldıkları Reşit Ali ve Fuat Paşalar vasıtasıyla Bab-ı Ali'nin etkin olduğu bir dönemdi. Yeni tip bürokrasi yetiştirmek için açılan okullar hem laikleşme, çağdaşlaşma eğilimini kurumsallaştırmış hem de medresenin ve ulamanın etkisinin azalmasına yol açmıştır. Fakat bu yenilikler daha çok askeri, yönetsel, yasal ve kurumsal alanlarla sınırlı kaldı.

Sosyal ve ekonomik alanların bu sınırın dışında kalması yapılan reformları ileriki zamanlara taşıyamadı. Reformlar sonucunda ortaya çıkan yeni bürokrat aydın kesim, artık paşaları milli(Osmanlı) çıkarlar ve İslami değerler karşısında fazla batıcı buluyordu. Onların siyaset ve yönetim anlayışlarını da otokratik ve oligarşik olarak eleştiriyorlardı. İşte Osmanlı Tarihi'nde mutlakiyetçi yönetime karşı muhalif fikirlere sahip olan altı genç, 1865'te bir araya gelerek İttifak-ı Hamiyet adlı örgütü kurdular. Böyle bir örgütün varlığı kısa sürede öğrenilecek ve hızlı bir takibata ve baskıya maruz kalan üyeler 1867'de Paris'te bir araya gelerek Genç Osmanlılar Örgütü'nü kuracaklardı (Mardin,1998:19-55)³. Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğindeki bu hareket, siyasi özgürlük, saraya ve Bab-ı Ali üzerinde anayasal denetim, parlamentarizm ve batıcılık ile gelenekçilik arasında daha iyi bir denge talep ediyordu. Aydın kesim değişen zaman içinde devletin yıkılma sürecinin yaklaştığının farkındaydı. Bu gidişin önüne ancak iktidarın sınırlanmasını sağlayacak bir anayasanın kabul edilerek, meşrutî monarşi rejiminin getirilmesiyle geçilebileceği düşüncesindeydiler. Halka siyasal hakların verilmesiyle gayri müslimlerin ayrıcalıklı hareketlerinin nedenlerini anlayacaklarını düşünüyorlardı. Bu nedenleri destekleyen büyük devletlerin azınlıklardan yana müdahale etme gerekçelerinin ortadan kalkacağını zannediyorlardı. Merkeze yönelen tehditlere ancak, büyük devletlerin aktif desteğiyle karşı konulabileceğinden, bu aşamada Batı'ya karşı uzlaşmacı bir tutum izlendi. Yapılan reformla, mutlakiyetçiliğin azaltılarak ve yurttaşların hakları eşitlenerek Batı'dan gelen taleplere cevap vermiş olunuyordu. Böylelikle halk, Tanzimat'ın nimetlerinden yararlanmakla kalmayacak kendi siyasal kaderini de kendisi tayin etmiş olacaktı. Bütün bunların sonucunda ise hem devlet kurtulmuş hem de demokratik bir siyasal düzen kurulmuş olacaktı (Akşin,1980:14-15;Parla,1999:22-23). Bürokratların bu başarısı, güçsüz padişahları kontrol altında tutmaktan değil, dünya şartlarının batı reformlarını içeren vaatlere uygun olmasından kaynaklanıyordu.

Batı bilimi ile İslam'ın şariat ilkeleri ile liberal reformun bağdaştırılmaya çalışılması Genç Osmanlıların en karakteristik özellikleridir. Hareketin önderlerinden Namık Kemal'e göre, Osmanlı'nın gerilemesinin iki nedeni vardı: Birincisi, şariatın kurallarından sapılması, ikincisi ise batıdaki bilimsel gelişmenin takip edilememesi idi. Namık Kemal, egemenliğin herkese ait olduğunu öne sürüyordu. Genç Osmanlılar hareketi kendi geleneğini sürdüreceği olan Jön Türklere fikrî çeşitliliği de miras bıraktı. Hareketin radikal ucunda Namık Kemal ve Ali Suavi vardı. Namık Kemal Türk gençliği üzerinde büyük bir heyecan yaratan Rüya adlı eserinde "İyi bir sultanı değil, kendisini zincire vuranlardan kurtulan, özgürlük perisinin insanlarda görünüşünü" hayal ediyordu. Pek açık ifade etmemekle beraber Cumhuriyet fikrinin esas olarak savunuyordu. Ali Suavi ise, oldukça belirsiz bir anlama sahip olsa da halkı genel eşitlik ve özgürlük temelinde açıkça isyana çağırıyordu. Ziya Paşa ise, daha ılımlı bir meşrutiyetçi olarak sultanın etrafındaki memurlar tarafından kandırıldığını düşünüyordu. Genç Osmanlıların daha sonraki kuşaklara da aktarılan önemli ortak özelliklerinden birisi halkın eğitime verdikleri önemdir (Mardin,1998:315-372;Berkes,1973:256-268). Onlar Avrupa'nın kültürel ve ekonomik başarısının

³ Mardin'e göre(1998) Yeni Osmanlıların hedefi monarşi değil Bab-ı Ali idi.Özellikle devleti iki temel direği ve modernleştiricileri olan Ali ve Fuat Paşalar ve çevresindeki yüksek bürokratları.Çünkü II.Mahmut'tan itibaren ordunun güçlenmesi ve devletin merkezi denetiminin artması istenen modernleşme sultan için çok karmaşık bir hedef haline gelmiş,reformist yönetimi güçlendirmek için gerekli iktidar bürokrasiye devredilmişti.Hem Sultan Mahmut tarafından kurulan reform mekanizması hem de Reşit paşa gibi reformist nazırlara sağlanan mutlak koruma Mahmut'un haleflerini siyaset sahnesinde sadece bir seyirci konumuna düşürmüştü.Abdülmecit ve Abdülaziz'in hükümdarlıkları döneminde bu yeni bürokratik elit siyasi iktidarı eline geçirmişti.(Mardin,1998:124-26)

arkasındaki etken olarak eğitimi görüyorlardı. Örneğin Mithat Paşa, genel vali iken eğitim bakanlığına ilköğretimin tüm yurttan yaygınlaştırılmasına ilişkin bir teskere göndermiş ve yabancı dil eğitiminin öneminden bahsetmişti. Namık Kemal'de hayatının sonuna kadar bu konuda uğraş vermişti. Ayrıca 1880 yılında Meşrutiyet yenilgisinin ardından Midilli Adası'nda sürgün memurluk yaparken, Hristiyanların öğrenim düzeylerinin daha yüksek olduğu, öğrenim sorunlarıyla dini cemiyetlerin ilgilendiği, buna karşılık Türk okullarının ise memurlarının maaşını bile güçlüğüyle ödeyen hükümet organlarınınca yönetildiğini belirten bir teskereyi Abdülhamit'e göndermişti. Namık Kemal her köye bir İlkokul açılması ve zorunlu ilköğrenim yasasını ve sanat okullarının yaygınlaştırılmasını dile getirmiştir. Bir başka ortak noktaları ise, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı politikaların ülke el sanatları ve ticaretini yıkıma uğrattığını düşünmeleridir. Yerli endüstrinin gerileme nedeni olarak despot rejim ve malların rekabeti görülüyordu. Namık Kemal'e göre, ithal mallarından %5 gümrük vergisi alınırken yerli üretim mallarından %8 oranında vergi alınması sanki özellikle yerli endüstriyi parçalama amacı güden bir politikaydı. Genç Osmanlılar yabancılara verilen imtiyazlara karşı çıkıyorlardı. Eşit olmayan ticaret anlaşmalarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine inanıyorlardı.

2.1.3. Jön Türkler

İlk adıyla İttihat-ı Osmani olan İttihat ve Terakki örgütü 1889 yılında kuruldu. Örgütü kuranlar askeri tıbbiye öğrencileriydi. Bunlar, Kafkasyalı bir Çerkes Mehmet Reşit, Arnavut İbrahim Temo, Arapkirli, Diyarbakırlı bir Kürt olan Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti ve bazı kaynaklarda yer alan Rus Çarlığı'ndan Bakulu Hüseyinzade Ali'dir (Akşin,1980:17;Lewis,2000:194-195).

Kendi öncüleri olan Genç Osmanlılar gibi Jön Türkler de tüm sorunların çözümünü mutlakiyetçi rejimin yerine meşrutiyetçi bir rejimin yerine kurulmasına bağlamışlardır. Çoğunlukla padişahın iyi olduğunu ama etrafına toplanmış kötü kişilerin kötü işler yapmasına neden olduğunu düşünüyorlardı. Bu sebeple meşrutiyetçi bir rejim kurularak sultanın mutlak otoritesini dengelemek amacıyla bir meclis oluşturulmalıydı. Bu meclis, denetim işlevi yerine getirecek ve sultanın özünde var olan iyiliğin ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Diğer taraftan hala 1789 Fransa'sında yaşıyorlar, bu inkılâbın hürriyetçi karakterinin milletler üzerinde ortaya çıkardığı ayrılıkçı etkinin bilincinde tam olmayarak Osmanlıcılık yoluyla birliğin sağlanabileceğine inanmaya devam ediyorlardı. Yaptıkları ve yapmayı düşünüp de yapamadıkları reformlar, genellikle siyasi nitelikte, sosyal ve ekonomik karakterde olmaktan uzak reformlardı. Burada ülkeyi saran ve hiçbir özel politikaya izin vermeyen kapitülasyonlar ve emperyalist devletlerin diğer kalkınmayı engelleyici faaliyetlerinin siyasi reformların bile layıkıyla yapılmasını önleyen etkenler olduğunu belirtmek gerekmektedir. (Tunaya,2000:29-39) Bu açıklamayla beraber, İttihat ve Terakki'nin üzerine aldığı görevleri yerine getirmediği görülmektedir. Hükümet başına adamlarını getirmemiş, iktidar partisi diye söz edilse de iktidarı eline almamıştı. Ama sonun da programlarını padişaha kabul ettirmiş, hükümete istediğini yaptıran, Meclis-i Mebus an'da çoğunluğa sahip bir partiydi (Akşin,1971:172).

İttihat ve Terakki'nin iktidar olmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde Türklerin denetimindeki kapitalist gelişmeler gözle görülür biçimde artmıştı. Uygulama da Türk milliyetçiliğinin benimsenmesi,1908 programında ön görülen toprak dağıtım tasarisinin uygulanmaması ve Hürriyetin ilanından sonra işçi hareketine karşı olumsuz tavır gösterilmesi gibi politikaların bu doğrultudaki görüşleri destekler nitelikteydi. Aslında

batı emperyalizmi ve onun baskısı altındaki Türk burjuvazisi, burjuva düzeni kurmak istediğini söyleyen İttihatçıları çok etkin bir şekilde destekleyememişti. Zaten İttihatçıların bu kesimlerin katkıda bulunmasını istemek gibi bir niyetleri de yoktu. Bu kesimler ancak hürriyetin ilanından sonra hareketi desteklemişler hatta Cavit Bey örneğinde görüldüğü gibi hareketin önüne dahi geçmişlerdi (Akşin,1980:78-79). Mehmet Cavit Bey, İttihat ve Terakki içinde ekonomi konusunda tekniğe sahip tek isimdi. Cavit Bey, su katılmamış bir liberaldir. Fakat dün ile yarın arasında yer alması münasebetiyle bugünün getirdiği sorunları karşılaması gerektiği için fikirlerinde radikal ve inatçı olmamıştır. Zamanın getirilerini kolaylıkla değiştirmeyi de bilmıştır. Fikirleri, teorik ve kalkındırmacı olmaktan çok, günün acele çözüm bekleyen sorunları ile ilgilidir. Aşama aşama oluşturduğu liberalizmden devletçi ve müdahaleci bir ekonomi platformuna geldiği ve bunu savunduğu açıktır (Tunaya, 2000:404).

İttihat ve Terakki kırsal kesimde büyük toprak ağalarına dayanmaktadır. Jön Türk milletvekili olarak Ege'nin, Suriye'nin ve Rumeli'nin büyük toprak sahiplerinden Halil Menteşe, Ali Cenani ve Mustafa Rahmi bulunmaktadır. Toprak, devlet için hala hazinenin başlıca gelir kaynağıdır ve sermayenin temelini oluşturmaktadır. Diğer taraftan yabancıların müdahale edemediği tek zenginlik kaynağıdır. Bu sebeple İttihatçıları toprak ağalarının iktisadi egemenliğine son vermek bir yana, uyguladıkları politikalar bu kesimlerin güçlerine güç katacak niteliktedir. Cavit Bey, liberal iktisatçılardan etkilenecek kalkınmanın yolunun tarımda uzmanlaşarak tarım ürünleri ihracını arttırmaktan geçtiğini savunmaktadır Diğer taraftan, Makedonya'dan doğmuş bir hareket olarak İttihat ve Terakki'nin bir kent tabanı vardır. Üyelerini büyük kentlerin küçük burjuvazisinden avukatlar, öğretmenler, hekimler, gazeteciler ve memurlar arasından ve Anadolu kentlerinin Müslüman Türk tacir ve zanaatçıları arasından toplamaktadır. Bunlara askeri okulları bitiren genç subaylarda eklenir. Eski rejimin yaşlı rütbelilerine genellikle karşıdır. Bu insanlar ve komitenin eylemci kanadı da bu genç subaylar arasından çıkmıştır. Bu şekilde komite, yükselmekte olan Türk orta sınıfını temsil etmektedir (Dumont ve François,2003:240-241). Ahmad'a göre: İttihat ve Terakki büyük kitleleri peşinden sürükleyen ilk hareket olmasına rağmen, fırka hiç bir zaman iktidar yapısını şehirli, işçi ya da köylüyü içine alacak kadar geniş bir toplumsal tabana oturtmaya niyetlenmedi. Yani ona göre, batıdakine benzemese de Jön Türk hareketi bir orta sınıf (burjuva hareketi) olmuştur (Ahmad,1999:35,196-197).

İttihat ve Terakki, devletin kapitalistleşmesi önündeki engelleri kaldırmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu yönde atılan adımlardan en önemlisi, 1913 yılında çıkarılan Sanayi Teşvik yasasıdır. Gerçi bu sanayileşme yolunda atılan ilk adım değildir. XIX. yüzyılda da Bab-ı Ali sanayileşmeyi özendirici önlemler almış ancak dönemin elverişsiz koşulları yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1329-1331 seneleri sanayi istatistiklerine göre,1917 yılında Osmanlı topraklarında 117 sanayi kuruluş ve teşvik yasasından yararlanıyordu. Bu yasayla fabrika kurma ve işletmeyi kolaylaştırıcı tedbirler alınıyordu. Hammadde ülke içerisinde çıkarılmıyorsa ya da yetersizse, ithalinin gümrük ödemeksizin serbest bırakılmasına izin veriliyordu. Boş miri arazilerin fabrika kurulması için tahsis edilmesi, hükümet alımlarında yerli mallara öncelik verilmesi, imalat sanayisinin yaptığı ihracattın gümrük rüsumundan ayrı tutulması gibi tedbirlerle iç sanayi gerçekleştirilmek isteniyordu. Ancak kapitülasyonların kaldırılmasıyla çıkarılan bir geçici yasayla bu kolaylıklardan sadece Osmanlı uyrukları ve Osmanlı Anonim Şirketlerinin yararlanabileceği esası getirildi. Fakat yabancıların o zamana kadar kazanmış oldukları hakları saklı tutuyordu. Bütün bu olumlu yanlarına rağmen teşvik yasası, sermaye azlığını ya da yokluğunu dikkate almamaktadır. Bu sorunu giderecek kredi kurumlarını oluşturmayı önermesi bakımından eleştirilmektedir.

İttihat ve Terakki, üyeleri aracılığı ile milli şirketler kurmaya başladı.⁴İttihat Terakki, devleti kurtarmak konusunda faydacı davranmışlardır. Başka bir çare kalmayana kadar Osmanlıyı oluşturan unsurların birliğinden yana olmuşlardır. Sahip oldukları temel strateji Türk unsura dayanan bir burjuvazinin öncülüğünde kalkınmaktır. Bu amaçla devlette ticaretle uğraşp zenginleşen ve Avrupalı tüccarlara aracılık eden azınlıkların yerini Türk unsurların alması için özel bir gayret gösterilmiştir. Bu politika yabancı sermaye düşmanlığı yapmak boyutlarına erişmemekle beraber Cumhuriyet'in 1920'lerde ki kalkınma stratejisini de etkilemiştir.

İttihat ve Terakki için ulusal ekonomi, Osmanlı Devleti'ni kalkındırıcı bir güç sayılmıştı. Fakat İttihatçılar aynı zamanda dış borçlanmayı bir başarı saymışlardır. Ne var ki milli, yerli üretim ve bundan doğacak kurtuluş reçetesi dış baskılarca kontrol altına alınmıştır. Diğer taraftan Osmanlı'ya verecekleri borçları zaten kontrol altında tutuyorlardı (Tunaya,2000:402).İttihat ve Terakki, iktisadi alanda başarılı sayılmak için iç ve dış iki büyük sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. İttihatçılar hiçbir zaman başarının aydınlığına çıkamamışlardır. Bununla beraber birçok ekonomik problemle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Sonuç itibariyle uyguladıkları ekonomi politikalarıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet yönetimine az gelişmiş, dinsel ve etnik bakımdan çeşitli bir iktisadi ve toplumsal yapı miras bırakmışlardır. 1908 yılından başlayan ve I.Dünya Savaşı sırasında iyice hızlanan bağımsız ekonomi kurma yolunda elde edilen sermaye birikimi ile azımsanamayacak kazançları devlete devretti.

2.2. İstiklal Savaşı Dönemi İktisadi Durum

Osmanlı Devleti için tam bir tutsaklık şartları taşıyan Mondros Anlaşması uygulanış şekliyle işgalci devletlerin tutum ve davranışlarının, geçici olmadığını ortaya koymuştu. Bu duruma sessiz kalan İstanbul Hükümeti paylaşma yoluyla barışın sağlanmasını öngören Sevr Anlaşmasını da imzalamıştır (Müderrişoğlu,1974:13-25). I.Dünya Savaşı, insan gücündeki etkileri değerlendirildiğinde toplam 975 bin kişilik bir zayıyata sebep olmuştur. Böylece 1918 yılı iflas etmiş bir hazine, milyonlarca dış borç bırakmıştır. Savaş sonrası toplumun 18-35 yaş arasındaki erkek nüfusunda bir azalma görülmüştür (Danışmend,1972:453). Bu dönemdeki kurtuluş mücadelesini zorlaştıran etkenler siyasi olduğu kadar ekonomiktir. Bunları kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

Anadolu ekonomik anlamda yetersizdir.

Uzun süren savaşların yaraları ve açtığı sosyal dengesizlikler bulunmaktadır.

Kapitülasyonlar ve dış borçlar.

Bütçenin yetersizliği.

Vergi yetersizliğinden kaynaklanan ekonomik ve sosyal dengesizlikler.

Uygulanan hatalı mali politikalar.

Azınlıkların ayaklanması.

Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve kapitülasyonlardan istifade ile Türk-Müslüman olmayan nüfusun Osmanlıyı sömürmesi.

Ordunun dağıtılmış ve silahlarına el konulmuş olması (Kansu,1995:114-6,224).

⁴ İstanbul İl Örgütü Murahhası Kemal Bey'in girişimleri bu açıdan çok önemlidir.Kemal Bey'in eliyle kurulan ve İstanbul'un işesini üstlenen Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye'nin faaliyetleri sonucunda elde ettiği 273.374 Osmanlı lirası kazanç kurulacak milli şirketlerin sermayesini oluşturacaktı.Bu şekilde kurulan ilk milli şirket, Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi idi.Bu şirket, Osmanlı topraklarında tahıl, tiftik, koyun, yapağı, yün ,deri, afyon vb. malların alım satımıyla uğraşacaktı.(...) (Toprak,1982:58-63)

Anadolu'daki Türk nüfusunun azalmasının nedenleri yalnız savaşlar değildir. Müslüman vatandaşlar barış zamanında kan vergisi öderken, Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşları ise kan vergisinden ve askerlik görevinden muaf tutulmuşlardı. Bu durum, Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların işine gelmektedir. Zira askere gitmemek suretiyle kazandıkları süre zenginliklerini, kan vergisi ödememeleri ise nüfuslarını arttırmıştır. Bu ayrıcalık sonucunda Rumlar ihracatta, Ermeniler serbest meslekte, Yahudiler ise ticaretle söz sahibi olmuşlar ve Anadolu ekonomisini ellerinde tutmuşlardır (Müderrişoğlu,1974:20-21).

İstiklal Savaşı'nın kaynağı olan topraklara göz atacak olursak. Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşı başında 1.937.900 km²olan topraklarının 1.190.000 km² sini savaş sonunda kaybetmiştir. Bu toprak kaybı sonunda Hicaz, Yemen, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan ve Mısır Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin hakim sınıfı olan Türk unsuru için kayıp, Misak-ı Milli'nin belirttiği sınırlara göre düşünülecektir. Milli Mücadele'nin başlangıcında Erzurum ve Sivas Kongrelerinde amaçlanan hedefler ve esaslar tespit edilmiş ve bu esaslar daha sonra 12 Ocak 1920 günü toplanan Osmanlı Meclisi'nde görüşülerek Misak-ı Milli olarak 28 Ocak 1920 günü kabul edilmiştir. Misak-ı Milli'nin esaslarına göre oluşan sınırları, Türkiye Cumhuriyeti olarak görmek yerinde olacaktır. Misak-ı Milli sınırları içinde Akdeniz ile Ege Bölgeleri işgal altındadır. Trakya ve Marmara Bölgesi de işgale uğrayarak, İstiklal Savaşı bu bölgelerin verimli topraklarından da mahrum kalacaktır. Buna göre mücadelenin mali kaynakları İç ve Doğu Anadolu'yla Karadeniz Bölgeleri'nin daha az verimli topraklarından sağlanan ürünlerinden karşılanacaktır (Müderrişoğlu,1974:20)⁵.

1 Kasım 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması'nın uygulanmasıyla ortaya konan mücadele 17 Eylül 1922 günü sona ermiş, tam üç yıl, on bir ay, on yedi gün sürmüştür. Bu zaman mali kaynakların nasıl ve ne kadar süre de tükendiğini gösteren takvimdir. TBMM ulusal bağımsızlık mücadelesi verirken diğer taraftan da son derece yetersiz olan ekonomisini harbin kazanılmasına tahsis etmiştir. Avrupa devletleri ise bu süre içerisinde sanayi, teknoloji, ticaret ve diğer alanlarda ilerlemek için mücadele vermiştir. Bu durum Cumhuriyet ekonomisinin mücadele edeceği rakiplerini çok geriden izlemesine neden olmuştur. Geri kalan ekonominin kendi içindeki yetersizliği, dış desteğin alınmasını bir nevi zorunlu kılıyordu. Bu yüzdende çeşitli ülkelerden İstiklal Savaşı maliyesi için destek geldi.

2.2.1. İstiklal Savaşında Alınan Yabancı Mali Yardımlar

Erzurum Kongresi'nde kararlaştırılıp ve Sivas Kongresi'nde de aynen kabul edilen, bildirilerin 7. maddesinde yer alan dış yardıma ilişkin düşünceler ayrıca, TBMM'nin ilk hükümet programında mali politikanın tek amacı olarak da belirlenmiştir. Buna göre yardım edecek devletin her şeyden önce Misak-ı Milli

⁵ 1919'da Anadolu'da bulunan 8.5 milyon kadar Türk nüfusu İstiklal Savaşı'nın yegane insan gücü unsurunu oluşturmaktaydı. Ancak bu nüfus 4 yıl süren I.Dünya Savaşı sonrasında verdiği kayıplar sonucu, yapısal değişime uğramıştır. Üretici elemanlar ve aydın kitle cepheye erimiştir. Silah altındaki 18-35 yaş arasındaki erkek nüfusta önemli kayıplar vermiş, üretkenlerle tüketenler arasındaki denge tüketici lehine bozulmuştur. Bunun yanında galip devletlerin işgale başlamaları sonucu işgal altında topraklarında kalan Türk nüfustan da faydalanılmıştır. (Müderrişoğlu, 1974:25) Bunun yanı sıra bulaşıcı hastalıklarda durumu kötü yönde etkilemiş, cephedeki silahlı güç aleyhine hastalıklarla mücadele etmeyi ve bu mücadele için personel ayırmayı gerektirmiştir. Ekonomik kaynak yetersizliği nedeniyle kamu hizmetleri (yol, su, okul vb.) köylere ve şehirlere kadar götürülemedi. Yetersiz eğitime sahip bir insan gücü dış dünya ile yeterli ilişki içerisinde girmekte zorlanmıştır.

hedeflerin kabul etmesi ve belirlenen sınırlar içerisinde bağımsız bir Türkiye tanınması gerekiyordu.

2.2.2. Sovyet Rusya Yardımı

Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerle bağlantı kurulduktan sonra silah, cephane ve para yardımı almak üzere Sivas Kongresi'nden hemen sonra Halil Paşa'yı Rusya'ya gönderdi. Halil Paşa Temmuz 1920'de yüz bin lira değerindeki altınla Moskova'dan ayrıldı. İki yüz kilo kadarı doğu ordusu için ayrılarak diğerleri Ankara'ya gönderildi (Karabekir,1990:882;Müderrişoğlu,1974:542).Türk-Sovyet ilişkilerinin ikinci safhasında dış işleri bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir Türk heyeti Moskova'ya gönderilmiştir. Bir ay içerisinde sağlanan yardımlar 3387 tüfek, 3623 sandık cephane ve 3000 dolayında süngüdür (Müderrişoğlu,1974:543). 6 Ekim 1920 günü Ankara'ya gelen Ekonomi Bakanı (Yusuf Kemal Tengirşek) ikinci parti olarak bir milyon altın ruble getirmiştir. 27 Aralık 1920'de bir buçuk milyon altın rublelik kısmı da üçüncü partiyi oluşturmuştur (Bıyıklıoğlu,1959:81).Moskova Anlaşmasının imzalanmasından sonra Sovyet yöneticileri yardımı arttırma kararı almışlardır. II. İnönü Savaşı'nda yenilen Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları yıkımı önlemek için Türk Hükümetine otuz bin altın ruble hediye edilmiştir. Bu tarihten on gün sonra da Türk heyeti üyelerinden ekonomi bakanı Yusuf Kemal Bey ile Doktor Rıza Nur Bey, dört milyon altın ruble ile Moskova'dan ayrılarak Sarıkamış'a gelmişlerdir. Toplam Sovyet yardımı, on bir milyon altın ruble ve yüz bin lira değerinde külçe altındır (Müderrişoğlu,1974:546-47).

2.2.3. Fransız Yardımı

Fransızlar Anadolu'da bağımsız bir Türk Devleti kurulmasının kendileri için daha yararlı olacağını düşündüler ve görüşmeler başladı ve kısa süre de olumlu sonuç verdi. 20 Ekim 1920 tarihli Ankara'da Türk-Fransız anlaşması imzalandı. Ankara Hükümetini ilk tanıyan galip devlet olan Fransa İstiklal Savaşı'nın başarıya ulaşmasını iki sebepten dolayı içtenlikle istemekteydi (Müderrişoğlu,1974:554-55). Birincisi, Anadolu'da güçlü ve bağımsız bir Türkiye'nin bulunması kendi çıkarlarına daha uygun geliyordu. İkincisi, Türk dostu Fransız aydınlarının etkisiyle basında çıkan yazılar, Fransız aydınlarını ve kamuoyunu Türk zaferini son derece arzu edilir bir hale getirmişti. Ankara Anlaşması'nın maddeleri arasında bulunmamakla beraber Fransızlar, Güney Anadolu'daki işgal ettikleri yerlerden çekilirken önemli miktarda silah ve cephaneyi, bir bölümü bağış, diğer bölümünü de satış şeklinde Ankara Hükümetine teslim etmişlerdir. Daha sonra da Fransa, Ankara'nın her türlü silah ve cephaneyi almasına kolaylık göstermiştir.⁶

2.2.4. Hint Müslümanlarının Yardımı

İstiklal Savaşı sırasında Ankara Hükümetine dışarıdan gelen yardımların bir kısmı da Hint Müslümanlarının aralarında toplayıp Osmanlı Bankası'na yatırdıkları yüz yirmi beş bin İngiliz lirasıdır. Bu para Maliye Bakanlığı ve hazine kayıtlarına girmemiş,

⁶ Resmi belgelere göre Fransızların Güney ve Doğu Anadolu'da işgal ettikleri bölgelerden çekilirken satın alma yoluyla aldığımız silah ve cephanen durumu şöyledir:1500 adet hafif makineli tüfek, 11 adet Schneider beşik ve kamasi(top için), 2735 sandık fişek,10 adet tayyare hangarı, 10 adet tayyare yedek motoru, 3 adet telsiz istasyonu, 1 adet kompresör(top için), 2 ton saplı kösele, 35 adet hava tulumbası, 2 sandık top edevatı alınmıştır.(Özalp,1988,220-21)

Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilmiştir (Müderrişoğlu,1974:559;Tokgöz,1999:30).

2.2.5. Buhara Cumhuriyetinin Yardımı

Buhara Cumhuriyeti'nin TBMM Hükümetine teslim edilmek şartıyla gönderdiği, yüz milyon rublelik yardım, hiçbir zaman Ankara'ya ulaşmamıştır. Fakat Türkler Sovyetlerin yardımını daima bir dostluk nişanı olarak hatırlamışlardır (Saray,1995:57).

3.1923 CUMHURİYETİ DÖNEMİ EKONOMİK YAPI

3.1.İktisadi Güç ve Devletçilik Uygulamaları

1923 Yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'nin ekonomisi çağ dışı idi. Ayrıca birbiri ardınca meydana gelen savaşlarla büyük ekonomik kayıplara uğramıştı. İstiklal Savaşı'ndan galip çıkmasına rağmen, batılı devletlerin baskılarından kurtulamadı. Bu nedenle Cumhuriyet Dönemi ekonomik yapıyı ve sosyo-ekonomik zemine ait değerlendirmeler yapmadan önce Osmanlı Devleti'nin son döneminin iyi anlaşılması gerekir. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik politikalar değerlendirilirken bu hususun gözden kaçırılmamalıdır (Şahin,2000:33).

Mustafa Kemal ve kadrosu yeni kurulan devletin asıl kurtuluşunun ancak iktisadi zaferin kazanılmasıyla mümkün olacağı düşüncesindeydi. Bu düşüncesini Mustafa Kemal "Siyasi zaferler, iktisadi zaferlerle taçlandırılmazlarsa bu uzun ömürlü olmaz ."diyerek ifade etmiştir.

Cumhuriyet yönetiminin temel tercihi Osmanlı'nın son dönemiyle başlayan batılılaşma eğiliminin devam ettirilmesiydi. Batının kurumları ve kuralları alınarak kestirme bir şekilde iktisadi ve sosyal bir gelişme kısa zamanda gerçekleşecekti. Batının gücünün Kapitalizm'den geldiğine inanılıyordu. Bu nedenle " güçlü ve burjuvazi(orta sınıf ya da özel teşebbüs)"kalkınmanın motoru olarak düşünülmüştü. Bundan dolayı toplumsal, siyasi, ekonomik politikalar devletin denetimi altında, bu sınıfın meydana getirilmesi ve desteklenmesi amacına yöneldi (Kongar,1994:56).Oysa batı tipi toplum oluşturma çabaları batının uzun bir zamanda geçirdiği aşamaları çok çabuk atlatmayı gerektirdiğinden bazı kısa yollar arandı ve bulundu. İşte bu kısa yollardan en önemlisi de "Devletçilik politikası" idi.

3.1.1. Ulusal Ekonomiye Geçiş Hazırlıkları

Cumhuriyeti kuran kadronun büyük bir kısmının İttihat ve Terakki kökenli olduğunu biliyoruz. Pek tabii ki İttihat ve Terakki kadrosu da Milli Tüccar ve Sanayici yetiştirerek sanayileşme politikası izlediler. Bu düşünce ve ideallerini de Cumhuriyet yönetimine de aktardılar. Cumhuriyeti kuran askeri bürokrat kökenli liderler Osmanlı Devleti'nin Kapitalist dünya sistemi ile giderek bütünleştiğini görüyorlardı. Liderler tarihi koşullar içinde bir yandan Fransız İhtilali'nin akılcı, hürriyetçi, eşitlikçi fikirleriyle, öte yandan Kapitalist toplumsal gelişme modeli ile önemli bir tanışıklık kazanmışlardı. Benimsedikleri bu görüşler ve ideolojik şartlar iledir ki, Anadolu'daki toplumsal yapı içinden çıkarılan bir bağımsızlık hareketini zorlamışlardı. Bu bağımsızlık hareketinin toplumsal yapının bir burjuva-ulus destek modeline göre yeniden şekillendirilmesi devlet desteği ile oluşturulacak bir yerli burjuvazinin Türkiye'deki iktisadi gelişmenin itici gücü haline getirilmesini amaçlayan bir siyasal yapıya dönüşmesinde, Türkiye'deki aydın kadroların dünya bütünlüğünde belirlenmiş olan ideolojileri can alıcı bir önem taşır (Tezel,1994:125).

Bu durumu kısaca değerlendirmek gerekirse,

Cumhuriyeti kuran kadronun asıl amacı Türkiye'yi sanayi konusunda hızlandırmaktı. Bunun içinde yöneticiler ülkede sermaye birikiminin hızlandırmak için yerli malı sanayi üretimini koruyucu bir gümrük politikasına aldı. İlk üzerinde durulan konu hammaddesi Türkiye'de bulunan şeker, tekstil, çimento gibi kolay ithal edilecek alt sektörlerdi. Fakat demir-çelik sanayinin kurulması gibi istekler ülkedeki sanayi

yapının gelişmesi ve değişmesi yönündeki isteklerdi ki bu gelişmelerde ancak 1930'lardaki daha açık programlarla belirginleşecekti.

Asıl hedef sanayileşme olmasına karşılık tek başına bunun yeterli olmayacağı, tarımında Türkiye ekonomisinde çok önemli olduğu herkesin bildiği bir gerçektir. Çünkü tarım insanları ayakta tutuyordu. Bu yüzden tarımsal üretim artırılmalı, tarımda yaşayan nüfusun yaşam düzeyi yükseltilmeliydi ki tarımın Türkiye'deki sanayi sektörüne ve alt yapı sermayesine katkısı olsun. Yani sanayinin gelişmesi için gerekli sermaye döviz ve iş gücünü sağlayacak tek sektör tarım idi (Şahin,2000:34).

Yöneticilerin önemle üzerinde durdukları diğer konular ise ulaştırma ve bankacılık sisteminin geliştirilmesi, piyasanın büyütülmesi ve böylece sanayi ve tarım üretiminin uyarılarak önemli bir araç haline getirmekti. Böylece içi piyasa genişleyecek, tarımsal üretim artacak bunun sonucunda da milli birlik sağlanmış olacaktı.

Cumhuriyet dönemi ekonomi politikalarının anlaşılabilmesi için kuruluş yılları ekonomik durumu ve sermaye kaynaklarının bilinmesi gerekir. Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen 10 yıl savaş yıllarıdır. Pek tabii ki savaşla üretimi olumsuz etkilemiş, üretim kaynaklarının azalmasına sebep olmuştur. Savaş sırasında altın ve döviz fiyatları %700 artmıştır. Geçinme endeksi 1914=100 alınırsa 1920'de 1406,1922'de 999 olmuştur. Aynı dönemde tarımsal üretim yarı yarıya azalmıştır. Tarımsal üretim düşüşleri bir kısım dış satım malları ve hayvancılıkta daha da fazladır. Üretim düşüşlerinin madencilik ve sanayide de görüldüğü söylenebilir. Savaş öncesi beş yılda(1909-1913) toplam 113 anonim ortaklığı kurulduğu halde 1914-1918 arasında toplam 123 anonim ortaklığı kurulmuş olması ve bunların pek çoğunun ticaret alanında faaliyet göstermesi dönemim ekonomik koşullarının göstergesidir. Savaş yıllarında bir diğer önemli gelişmede ticaret ve sanayi alanında Türklerin azınlıkların yerini almalarıdır. "İstanbul Ticaret Nezaretinde" (Bakanlığında) görevli bir Macar memur Türklerin savaştan önce ticaret ve sanayiye katılma oranını % 10'un altında tahmin etmiş; savaş sonrasında ise savaş milyonerlerinin büyük bir yüzdesini Türklerin meydana getirdiğini, önceleri boş oturan birçok kimsenin devletin himayesi altında ticarete atılıp zengin olduklarını belirtmiştir. Savaş esnasında özellikle sivil-asker memurlarla bir kısım büyük toprak sahibi Türklerin ticaret alanının da azınlık ve yabancıların yerini almaları, ulusal ticaret sermayesinin gelişimini hızlandırmış ve Milli Tüccar örgütlerinin kurulmasına yol açmıştır (Kepenek,1995:29).

Milletlerin ve hükümetlerin güçleri bütçeleri sağlamlığı ile kendini ifade eder. Para ve güçlü bir maliye askeri güç kadar önemlidir. Bunu sağlamak içinde çağdaş bir devlet olmanın göstergesi olan bütçenin giderlere izin veren ve gelir toplanmasına yetki veren bir yapıda olması gerekmektedir.

Milli Mücadele'nin maddi ve mali külfetinin büyük kısmını bir süre " nakdi ve aynı teberru" adıyla ondan sonrada "vergi" ve "Tekâlif-i Harbiye" olarak tamamen halk çekmiştir. Hükümet Anadolu'da iyi kötü bir devlet düzeni kuruncaya kadar halktan "nakdi ve aynı" yardım sağlama keyfiyeti Kuvayi Milliye'nin ve Müdafaa-i Hukuk teşekküllerinin değer ölçülerine bağlı idi (Selek,2004:132-133).

Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde savaş ihtiyaçlarını karşılamak için vergileri arttırmış ve yeni vergiler konmuştur. Bununla birlikte Kamu gelirlerinin önemli bir bölümü kaldırılınca kadar aşar-tuz-tütün gibi tekel malları gelirlerinden oluşmaktaydı. Kurtuluş Savaşı sırasında olağanüstü önlemlere başvurarak halktan para ve ürün toplandığı bilinmektedir. Buna ek olarak Osmanlı Duyun-u Umumiyesi'nin gelirlerine ve reji idaresinin tütünlerine el konulmuş ve Osmanlı Ziraat Bankalarının her birinden bir buçuk milyon lira alınmıştı. Kurtuluş Savaşı sırasında da Sovyetler Birliği'nden silah-araç-gereç ve bir milyon(altın)lira sağlanmıştır. Hindistan Müslümanların yardımı olan

üç yüz bin altın lira geçici olarak maliyeye devredilmiş daha sonrada bu paranın iki yüz elli bin lirası İş Bankası'nın kuruluş sermayesinin önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Savaş yıllarının asıl önemli yıkımı insan gücü alanında olmuştur. Savaşlar özellikle (Çanakkale ve Sakarya) ülkenin eğitilmiş insan gücünün büyük ölçüde kaybına yol açtı. Aynı durum diğer çalışanlar içinde geçerliydi. Ek olarak savaşlar sırasında ve sonrası döneminde azınlıkların ülkeyi büyük ölçüde terk etmek zorunda kalmaları ve nüfus değişimi, nitelikli iş gücü sorununa önem kazandırmıştır (Kepenek,1995:29).

Ankara'da teşekkül eden Büyük Millet Meclisi ilk icra organını (Bakanlar Kurulu) 3-4 Mayıs 1920'de seçimle oluşturmuştur.Hazırlanan ilk hükümet programı meclisin 9 Mayıs 1920 günkü toplantısında okunmuştur.Hükümet programında Mali politikanın amacı ".....ülkenin iktisadi durumunu, halkın gönenç(refah)ve mutluluğuna uygun,düşmanlarımızın kötü niyet ve saldırılarına karşın dayanıklı kılmaktır.Dostluğunu eylemli olarak kanıtlayacak devletlerin ekonomik çıkarlarını,ülkemizin temel yararı ile bağdaştırarak kabulden yanayız." şeklinde yer almıştır. Ayrıca 17 Şubat 1923'te İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa "Efendiler iktisat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki biz yabancı sermayeye karşı bulunuyoruz..... kanunlarımıza riayetkâr olmak şartıyla yabancı sermayeye lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız..."demek suretiyle yabancı sermayeye şartlı olarak izin verilebileceğini belirtmiştir (Atatürk,1996:113).

3.1.2. Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Faaliyetleri

Cumhuriyet ilan edildikten sonra 760.000 km² ve 12 milyon nüfuslu yeni Türk Devleti'nin ekonomik gelişmeye olanakları ölçüsünde hız vermesi iki alanda olmuştur. Birincisi; yabancı şirketlerin elindeki imtiyazları satın alarak millileştirmek. İkincisi; endüstrileşmeye gidilirken ulaşım için ülkenin yollarını bir plana göre inşa etmek (İnan,1972:12-167). Ancak ekonomi Lozan Antlaşması'nın bağlayıcı hükümlerinin etkisinde bir süre daha kalmaya devam etmiştir. Bu da tam anlamıyla ulusal bir ekonominin oluşturulmasını 1929 yılına kadar geciktirmiştir. Bu defa 1929 yılında başlayan ilk dış borç ödemesi ve tam bu arada baş gösteren dünya ekonomik krizinin olumsuz etkileri bütçe kaynaklarının gelişmesini engellemiştir.

3.1.2.1.Ekonomide İlk Değişim (17 Şubat-4 Mart 1923)

Türkiye İktisat Kongresi, iktisadi bağımsızlığın oluşturulması için yapılan ilk kongre olması bakımından çok önemli bir ekonomik ve toplumsal değişim oluşturmaktadır. Ekonomik yapının oluşturulması için birçok fikrin tartışıldığı kongrenin Lozan görüşmelerinin meydana geldiği sırada bir araya gelmesinin bir çok nedenleri vardı. Bu nedenler;

O dönem şartları göz önüne alınacak olursa asıl sebep şimdi ve daha sonra iktisada verilen önemi belirterek yeni kurulan Türk Devleti'nin iktisat siyasetindeki fikri yapıyı ortaya koymak,

Büyük insan kayıpları ile kazanılan Kurtuluş Savaşı sonunda elde edilen siyasi bağımsızlığın devamı için, halkın refahı için iktisadi teşkilatı oluşturarak iktisadi bağımsızlığın siyasi bağımsızlıkla eş değer olduğu bunun da devamının yine iktisadi bağımsızlıkla mümkünü olacağını vurgulamak,

Memleketi ziraat, sanat, ticaret, işçi, tüccar gibi grupların iktisat politikasını belirlemek için görüşlerini alarak bu grupların yabancı sermaye karşısında birleşerek ulusal teşkilatlarını oluşturmalarını sağlamak,

Gelecek bir iktisat devri olacağından bu duruma ülkeyi hazırlamak bağlamında iktisadımızın birinci derecede önemli olduğu düşüncesini hayata geçirmek için eğitime, genç nesillere ziraat, sanat ve ticaret gibi faaliyetlerde gelişme ve yükselme sağlamak,

Savaşlarda kazanılan zaferleri iktisadi zaferlere yönlendirmek, yeni kurulacak Türk Devleti'ni kendi öz sermayesine dayandırarak iktisat sistemine ışık tutmak,

Ulusal Mücadeleyi yöneten askeri ve siyasi kadroların toplumdaki bütün kesimlerin sadece askeri-siyasi alanda değil, ekonomik alanda da tam desteğine sahip olduklarını Lozan'daki taraflar ada göstermek ve kapitülasyonların devamını isteyenlere millet olarak "hayır" diyebilmek,

Ulusal Mücadele yıllarında Ankara ile sağlıklı ve yararlı ilişkiler kuramayan İstanbul ve İzmir'deki sermaye çevrelerinin Ankara Hükümeti Temsilcileri ile yakınlaşmasını sağlamak,

Yeni kurulan Türkiye'nin bir iktisat idaresi bulunduğunu ve iktisadımızın buna bağlı olarak yürütüleceğini Türk ulusuna bir beyanname ile yayımlamak,

Batı Avrupa ülkelerine liberal düzenden komünist düzene geçilmeyeceği konusunda güvence vermek,

Yıllar süren savaşlarda yorgun ve bitkin düşen halka ekonomik yön vermek, harap olan yurdu kalkındırmak ve bayındır hale getirmek,

Milletimizin insanca yaşamsına olanak sağlayacak iktisat sistemin oluştururken dünya da mevcut olan en ileri iktisat teşkilatlarını dikkate alarak uygun olanları bünyemize uyarlamak (İnan,1972;12-3-167).

Kongre 17 Şubat 1923 günü saat 10.30'da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması ile başlamıştır. Kongreye 1135 delege 500 bayan olmak üzere mülki, askeri erken, İzmir'de bulunan yabancı temsilciler, Azerbaycan ve Rus sefirlerinden oluşan 3 binden fazla insan katılmıştır (İnan,1972;21-55).

Delegelerin seçiminde herhangi bir ölçü ya da kural gözetilmemiş, birçok sivil asker bürokrat delege olarak çağrılmıştır. Örneğin yazar Aka Gündüz kongreye işçi, kongre başkanlığına seçilen General Kazım Karabekir Paşa da sanayi temsilcisi olarak katılmıştır (Kepenek,1995;33).

Gazi Paşa'dan sonra İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt ve Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa'nın konuşmalarından sonra kongre tertip heyeti, kongreye katılan temsilcileri çiftçiler, sanayiciler, tüccar ve amele olarak dört gruba ayırmıştır. Bu gruplar görüşmeleri sonucu aşağıdaki konularda kararlar almışlardır (İnan,1972:21-5). Bunlardan bazıları şöyledir:

Çiftçi grubu için alınan kararlar; aşarın kaldırılması tütün ekimi ve ticaretin serbest bırakılması, rejimin kaldırılması ve tarımsal kredinin düzene sokulması

Sanayi grubunun iktisat esasları olarak kongrenin aldığı kararlar; koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayinin korunması ve bu sanayi için ithal olunacak mallara muafiyet tanınması, sanayinin teşvik edilmesi ulaştırmada ucuz tarifelerin uygulanması, sanayicilere kredi olanaklarının artırılması ve kolaylıklar sağlanması, sanayi için gerekli eleman yetiştirecek teknik okulların açılması.

Tüccar grubu için alınan başlıca kararlar; bir ana ticaret bankası kurulması, borsaların millileştirilmesi, tekelciliğe karşı mücadele edilmesi, kömür üretiminin rekabetten korunması.

İşçi grubu için alınan başlıca kararlar ise, amele yerine işçi denilmesi, çalışma süresinin sekiz saate indirilmesi, kaza ve hayat sigortası kurulması, hammaddelerin

işlenmeden ihraç edilmemesi, milletvekilleri ve belediye seçimlerinde mesleki temsil ilkesinin uygulanması.

Bu çalışmalarla beraber Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın desteğini gören Türkiye İktisat Kongresi'nde ülkenin içinde bulunduğu durum göz önüne alınarak aşağıda belirtilen konun başlıklarında kararlar alınmıştır (Tokgöz,1999:35-36).

Çalışma özgürlüğü esas alınacak

Reji(tütün tekeli)kaldırılacak, tütün ekim ve ticareti serbest bırakılacak.

Tekelleşmeye izin verilmeyecek.

Ekonomik gelişmeye katkısı olmak ve kanunlarımıza uymak koşuluyla yabancı sermayeye karşı çıkılmayacak.

Aşar vergisi kaldırılacak.

İhracat, hayvancılık, ormancılık, madencilik ve genellikle yerli üretim teşvik edilecektir.

Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra amaç kâr elde etmek için mücadele vermektir. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın kongrede açış nutku geçmişi günü geleceği değerlendirmesi ve kongrenin amacını ortaya koyması açısından önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın iktisada verdiği önemi kendi sözleriyle şu şekilde özetleyebiliriz:

“Tarihimiz dolduran zaferlerin veya bozgunların tümü o devirdeki durumumuzla bağlantılı ve ilişkilidir.Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir.Bağımsızlığın da temelinde iktisat yatar,tam bağımsızlığı sağlayabilmek için yegane kuvvet,hakiki en kuvvetli temel,iktisadiyattır....dahil olduğumuz halk devrinin milli tarihini yazabilmek için kalemlerimiz sabanlarımız olacaktır.Bence halk devri iktisat devri mevhumu ile ifade olunur.Öyle bir iktisat devri ki onda memleketimiz mamur,milletimiz müreffeh ve zengin olsun.

“Efendiler görülüyor ki bu kadar kati ve yüksek bir zaferi askeriyeden sonra dahi bizi sulha kavuşmaktan men eden sebep doğrudan doğruya sebebi iktisadiyedir, düşünceyi iktisadiyedir. Fakat arkadaşlar, iktisadiyat demek her şey demektir. Yaşamak için mesut olmamak için, mevcudiyeti insaniye için ne lazımsa onların bütünü demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, çalışma çabalama gayret demektir, her şey demektir. Arkadaşlar yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Evlatlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz ki alemi ticaret, ziraat ve sanatta ve bütün bunların faaliyet sahalarında müessir olsunlar faal olsunlar.”(Atatürk,2004:112-115).

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerinin 17 Şubat 1923 tarihinde olması;17 Şubat-4 Mart 1923'de kongre toplandığı zaman savaş meydanlarındaki zaferin üzerinden 5 ay geçmiş ama savaş sonuçlanmamıştı. Henüz cumhuriyet yeni devlet yönetimi olarak, ilan edilmemiş, ayrıca Lozan görüşmeleri son bulmamış hatta İsmet Paşa'nın yurda dönmesiyle kesintiye uğramış olduğu zamanda söylenmesi çok manidardır. Mustafa Kemal'in “Bu millet artık kararını vermiştir. Bu millet için tereddüt devirleri artık çoktan geçmiştir”(İnan,1972:66;Atatürk,2004:114). Söylemiyle özellikle Lozan'da toplananlar olmak üzere bütün milletlere anlamlı mesajlar vermiştir.

Lozan görüşmeleri ile İzmir İktisat Kongresi'nin eş zamanlı olarak yapılmasının altında yatan sebepleri analiz ettiğimizde bu sebeplerin siyasal bağımsızlığımız kadar ekonomik bağımsızlığımızı da kazanmamız gerekliliği vurgulanmıştır. Bu nedenle İzmir İktisat Kongresi'nin değerlendirmesini yapmak gerekmektedir.

3.1.2.2.İzmir İktisat Kongresi Kararlarının Değerlendirilmesi

Bu kongrede alınacak kararlar kalkınma stratejisi ve modelin ana çerçevelerini oluşturacaktı.Bu şekilde bir amacın gerçekleşmesi için seçilen temsilcilerin ilgili grubu temsil kabiliyeti ve gruplar arasındaki toplumsal mutabakatında kuşkusuz ki önemi vardır.Mustafa Kemal kongreyi açılış konuşmasında “.....Sizler doğrudan doğruya milletimizi temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından müntekup olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin halini, ihtiyacını, milletimizin emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz, sizin söyleyeceğiniz sözler alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler halkın lisanından söylenmiş telakki olunur ve bunun için en büyük isabetlere malik olur. Çünkü halkın sesi Hakkın sesidir.”diyerek Kongre'nin bütün halkı temsil etmesi gereğine işaret ediyordu. Fakat kongrenin bütün halkı temsil ettiği konusunda bazı şüpheler söz konusudur.(Örneğin, Şefik Hüsnü Aydınlık da özellikle İstanbul cemiyetlerine, toplu iş zümrelerine müracaat edilecek yerde, köy ve şehir erbab-ı mesaisi namına gönderileceklerin tayini vali ve mutasarrıflara havale edildi. Ve bu tayin adeta bir memur nasbı gibi bir şekilde yapılmaktadır.” diye yazıyordu.)

Çiftçi grubu ile ilgili karara bakılınca “boş çiftliklerin köylülere dağıtılması önerisine çiftçi temsilcileri oy birliği ile ve şiddetle karşı çıkarmışlardır. Bu çiftçinin hangi sınıfının kongreye seçildiğini gösterir. İşçilerin, girişimlerin kârına katılması önerisi de tek oy toplayamaz. Kongre halk sınıfları kongresidir ama kongre de halkın sesi olarak, yalnız tüccar ve büyük çiftçinin sesi çıkmıştır.

Kongreye katılan grupların önerilerinin görüşülmesinde dikkat çeken olaylardan biri de her zümrenin kendi menfaatleri doğrultusunda kararlar almaya çalışmasıdır.Gayet tabidir ki böyle bir tutumda gruplar arasındaki çatışmaları arttırıcı bir rol oynadı.Kongrenin “oy birliği ile belirlediği ve kabul ettiği ve son derece genel on iki maddelik Misak-ı Milli Esasları” dışında birçok madde oy çokluğu ile kabul edildi.Örneğin Çiftçi grubunun tütün rejisinin ilgası önerisi, tarımsal eğitime önem verilmesi ...ulaşım sorunları ve yurt içi tren yolu tarifelerinde indirimle ilgili önerileri ,tüccar grubunun borsaların millileştirilmesi ,...deniz ticaretinin geliştirilmesi ve milli armatörlüğün desteklenmesi ile ilgili önerileri ,sanayi grubunun gümrüklerde himaye ve Teşvik-i Sanayi Kanunu ile ilgili önerileri oy birliği ile kabul edildi.

Buna karşın vergiler ve işçi hakları konularında oy birliğinin bozulduğu görülüyor. Örneğin çiftçi grubu “Aşarın lağvını” ve “Türkiye’de yaşayan bütün efrada şamil olmak üzere ve bütçede tevazür temin maksadıyla herhangi bir nam ve herhangi bir usul ile olursa olsun mutedil bir vergi ihdas edilmesini önerirken, işçi grubu aşar yerine başka bir vergi önereceğini, sanayi ve tüccar grupları ise “mutedil” bir aşardan yana olduklarını belirtmişlerdir...Gene çiftçilerin isteği zirai aletlerin gümrükten muaf tutulması işçiler tarafından reddedilmiştir.Öte yandan işçi grubunun “işçilerin temettü vergisinden katıyen affı ve on bin lirayı müteceviz sermaye üzerine müterakki sermaye ve miras vergisinin ihdası” önerisi diğer üç grup tarafından reddedildi.

İşçi grubunun işçi hakları ile ilgili kimi mütevazı önerilerinin bir kısmının reddedilmiş olması da dikkate değer. İşçilerin ve ailelerin sağlık sorunlarını çözümlenmede gerekli hastane ve sanatoryumların kurulabilmesi için “Sıhhat Vergisi” adı altında temettü vergisine bir zam yapılması isteği çiftçiler tarafından oy birliği ile, sanayiciler tarafından da ekseriyetle kabul edilirken, tüccarlar tarafından reddedildi (İnan,1972:68-72).

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere kongreye katılan gruplar arasında belirgin bir şekilde çıkar çatışmaları söz konusudur. Ve bu çatışma durumu dönemin resmi söylemi ile çelişmektedir. Şöyle ki: Atatürk, kongreyi açış konuşmasında “Bizim halkımız, menfaatleri diğerinden ayrılır, sınıf halinde değildir, bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir.”Derken Mahmut Esat Bey’de; “Bugünkü vaziyet-i iktisadiyemizi tahlille diyebilirim ki, dün olduğu gibi bu gün de biz de iktisadi manayla mütebellir bir sınıf meselesi mevcut değildir. Demek suretiyle, resmi söylemi ifade etmektedir. Bu söylem daha uzun yıllar bu şekilde kabul edilecek ve Türkiye’de “sınıfsız, imtiyazsız” bir toplum yapısının var olduğu kabul edilecektir.

Kısaca ifade etmek gerekirse kongre kararları değerlendirildiğinde alınan kararların Cumhuriyeti öncü kadronun temel tercihleri doğrultusunda olduğu görülür. Bu temel tercihte batılılaşmak ve oluşturulacak burjuva sınıfının desteği ile de modern-ulus –devlet sürecini başlatmaktır. Bu nedenle de tüccar grubunun kongre deki etkinliği açık bir şekilde görülmekte ve alınan kararlarda bunu teyit etmektedir. Alınan kararlarda “liberal, yabancı sermayeye açık ama himayeci ve yerli azınlık tüccar ve sanayicilerin ayrıcalıklı durumlarına karşı devlet desteğini talep eden bir politikanın ağır bastığını görüyoruz. Toprak reformu devletçilik, grev hakkı gibi sorunların gündeme dahi gelmemiş olmasının (Ökçün,1997:64). nedeni de yukarda ifade ettiğimiz temel tercihlerle ilgili olsa gerek. Reşat Aktan’ın değerlendirmesi de bu yöndedir. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi şartlar, ekonomi ve teknik alanlarda yetişmiş personelin ülkede bulunmayışı, kongreye iş adamlarının hakim olması gibi nedenlerle tespit edilen ekonomi politikasının 19.yy liberalizmi çerçevesinde olduğu görülmektedir. Buna göre iktisadi hayat özel teşebbüsün liderlik ve hâkimiyetinde yürüyecek, devle gerekli teşvik ve himayeleri sağlayacak düzenleyici müdahaleler yapacaktır (Aktan,2002:41-42).

Devletin düzenleyici müdahaleleri iktisadi hamiyetin yanı sıra Lozan’daki istikrarında sağlanması için gerekmekteydi. Çünkü Lozan’da amaç “siyasal ve ekonomik bağımsızlığı tüm öğeleriyle sağlamaktı.” Üzerinde düşünülen konular, Türkiye’nin iktisadi ilerleyişinde önemli noktaları; Kapitülasyonlarla beraber kabotaj hakkında Lozan’da kaldırılması denizlerde Türk gemilerine yer açtı ve yabancı sermaye ülkeyi terk etti. “Osmanlı Devleti’nin borçları, Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihte 129,4 milyon liraydı. Bu borçlar savaş öncesi toprak durumuna göre pay edildi ve Türkiye bu borç için yılda 5,809 milyon lira ödeyecekti. Ödemeler 1929’da başlayacaktı ancak 1928’de Cemiyet-i Akvam aracılığı ile borcun ödenme şekli değişti.1933’e kadar devam eden görüşmeler, Türkiye’nin 8 milyon altın lirayı 1954 Mayıs’ına kadar ödemesiyle son bulur. Bu yüklü miktarın ödenmesi gerçektende ciddi anlamda iktisadi kararların alınması gerektiğinin açık kanıtlarındandır. Gümrük tarifelerinde ise herhangi bir düzenlemeye ancak olağanüstü durumlarda gidilecektir. Ticari anlamda Türkiye’yi sarsan Lozan’daki diğer bir konu ise nüfus mübadelesidir. Bu değişim ile Anadolu’dan 1 milyon, Batı Trakya’dan 120 bin, İstanbul’dan ise 70 bin Rum asıllı Türk vatandaşı Yunanistan’a, Yunanistan’dan 400 bin Türk asıllı Yunan vatandaşı ise Türkiye’ye göç etti. Bu göç ile Türkiye 1 milyon 300 bin gibi tüccar ve sanatçı gibi zengin insanı kaybederken 400 bin çiftçi kazanmıştır. Musul sorunu ise temelde petrol çıkarı olduğu için sonuca bağlanamamıştır.

İktisat Kongresi kararları Lozan’da elde edilen sonuçlarla birleştirildiğinde ekonomik gelişmenin Cumhuriyet döneminde olacağı biçim ya da ekonomi politikasının ilkeleri açıklık kazanmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak geçen ilk on yılda genel ekonomi politikasının İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ve Lozan'da belirlenen sınırlar çerçevesinde kaldığı söylenebilir (Kepenek,1995:35).

3.1.2.3. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu

Cumhuriyet yönetimi 1913 tarihli ve 45 sayılı “Teşvik-i Sanayi Kanununu sanayileşmede yeterli olmadığı için 1927’de yeni şartlara uygun ve daha yeterli olacak şekilde ele alarak yürürlüğe koyar.

Bu iki kanun arasındaki en temel fark, sınaî müesseselerinin ilgili istisna ve muafiyetlerden yararlanan açısından 4 kategoriye ayrılmasıdır. Bu gruplar;

Birinci sınıfta en az on beygirlik bir güçte işleyen ve imalatında bir yıl içinde en az 1500 gündelik miktarında işçi çalıştıran işletmeler. İkinci sınıfta, çevirici gücü en az on beygiri bulan veyahut işçilerin adedi günde onu geçen fakat çevirici güce sahip olmayan işletmeler. Üçüncü sınıfta, çevirici gücü on beygirden az olup, imalatında çalıştırdığı işçi gündelikleri miktarı 750’yi geçen işletmeler. Dördüncü sınıfta, tezgâh veya el ile her nevi dokumacılık, halıcılık, trikotaj, urgancılık, dantelcilik ve benzeri işleri yapan işçileri bir bina içinde toplu halde çalıştıran işletmeler (İnan,1972:87-89;Kepenek,1995:37).Bu kanunla birlikte sınaî işletmelerinde sağlanan teşvikler ise şu şekildedir;

Hükümet sınaî kuruluşları için gerekli toprağı, belirli şartlar altında parasız olarak verecek.

Kuruluşlar için gerekli donatım, araç ve gereçler gümrük resminden muaf olacak ve demiryollarında ucuz tarife ile taşınacak.

Bakanlar Kurulu kararı ile sınaî kuruluşları ilk yıl yapım değerinin %10’u arasında pirim ve belli bir bölgenin ihtiyacını sağlayan kuruluşlara (8 ili aşmamak üzere)o bölgeler için 25 yıllık ayrıcalık verilecek

Hükümet ve diğer kamu kuruluşları, bazı şartlar altında yeterli malları yabancı ülkelerden gelenlerden %10 pahalı da olsa tercihen alacaklardı.

Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun sanayinin geliştirilmesi konusunda en önemli teşvik tedbirlerinin vergi alanında olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle “7.maddedeki vergi muafiyetleri” dikkati çekmektedir. Bu maddeye göre sınaî müesseselerle bunların buldukları arazi ve binalarla her nevi tesisler musaffakat(bina) vergisinden, arazi vergisinden, kazanç vergisinden, bu vergilerin vilayet hususi idareleri ve belediyelere ait munzam kesirlerinden, maktu zam vergisinden ve belediyelere ait muhtelif ruhsat borç ve resimlerinden muaf kılınır.

Bu kanun işletmelerinin hızlandırılması ve girişimcinin korunması ile ilgili olarak 21.madde koyulmuş, müracaatlara 2 ay içinde cevap verilmediği takdirde girişimciye Danıştay’a başvurma hakkı veriyordu. Eski kanundan (1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu) farklı olarak da Danıştay’a 2 ay içinde cevap verme zorunluluğu yüklemektedir (İnan,1972:89).

Bütün bu teşvikler sonucunda endüstri işletmelerinin sayısı (1927-1933)342’den 1473’e yükselmiş, pamuk üretimi 1000 tondan 7000 tona, yün tekstil 500 tondan 3000 tona, şeker 5000 tondan 65.000 tona, deri 300 tondan 4400 tona, çimento ise 40.000 tondan 118.000 tona yükseltilir.

Bu dönemde özel teşebbüse birçok yardım ve teşvikler sağlanmasına karşılık istenilen sonuç alınmadığından gelişme yetersiz kalmıştır. Bu kanuna göre, asgari bir ölçüğe ve teknolojiye sahip sanayiciler, gümrük muafiyeti, yabancı karşısında rekabet edebilecek şekilde ihale kazanma garantisi ve arazi hibeleri gibi haklardan

yaralanabiliyorlardı. Birçok firma bu durumdan faydalanabilecek düzeyde olmasına rağmen, ithal malları karşısında rakip olacak pek yoktu. Teşvik-i Sanayi Kanunu etkisini, 1930'lardan sonra ortaya çıkan dış ticaret politikası ile bir araya geldiğinde hissettirdi. Öyle ki 1939'da devlet teşvikinden yararlanan firmalar, bütün sanayi işçilerinin dörtte birini istihdam etmekteydi (Kepenek,1995:43-4;Keyder,2001:144). Ancak politika uygulamaları iktisadi hayatta sınırlı bir gelişme yaratabilmektedir. Teşebbüste bulunulan alanlarda bir canlanma başlar. Bu canlanma uzun soluk olamamıştır.1929'da çıkan "Ekonomik Buhran" tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de etkileyecektir.

3.1.3. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve Türkiye

1915'li yıllarda dünyada üretim artmıştır.I.Dünya Savaşı bitiminde harcamalarda ve tüketimde artış olmasına rağmen üretim artmaktaydı.Bu durum gelişmiş ülkelerde stokların oluşmasına sebep olmuştur..Bu stoklarda ilk sırada tarım ürünleri yer almaktadır.Tarım üretimindeki artış fiyatların hızla düşmesine sebep olmaktadır.Fiyatların düşmesi de tarım üreticilerini olumsuz etkilemektedir.Bu durum çok geçmeden sanayi piyasasını da etkiler.Bilhassa sanayi mallarına olan talebin durması,sanayi malları stokların da artış meydana getirir.Bunun doğal sonucu olarak da fiyatlar düşüşe başlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'nın savaşta olmasını fırsat bilerek mal piyasasını ele geçirip, üretim, teknoloji ve kapasitesini arttırdı. Savaş sonrasında dünyanın en güçlü ekonomisine sahip olarak tek ülke konumuna geldi. Bu ekonomik güç, ABD'yi ithalatta korumacı bir politika izlemekten alıkoymadı. Hâlbuki borçlu olan ülkeler daha fazla ihracat ve üretim için girişimlerde bulunuyorlardı. Bu girişimler dünya üretimin arttırıyor ama dünya ticaretini daraltıyordu. Bu durum çelişkilere sebep olmakla beraber tek tek dünya ülkelerinde bunalımlar ortaya çıkardı. Bunalıma ilk olarak 1928'de Almaya düştü. Almanya'yı 1929'da ABD ve diğer kapitalist ülkeler takip etti. Ekonomik bunalım sadece S.Rusya'da görülmedi bunu sebebi de dış dünyaya kapalı olmasıydı. Sovyetlerin dünyanın geri kalan kısmının aksine planlı bir ekonomi uygulaması ile elde ettiği başarı, tüm ülkeler için özendirici olmuştur (Tokgöz,1999:40).

Aşırı üretim piyasada durgunluk oluşturdu, gelişmiş ülkelerle hammadde üreticileri olan (gelişmekte olan ülkeler) arasındaki ilişkileri sarstı. Gelişmiş ülkelerin kredileri kesmesi gelişmekte olan ülkelerin ellerindeki stokların birikmesine ve hammadde fiyatlarının düşmesine sebep olarak II. Dünya Savaşı'nın nedenleri arsındaki ekonomik krizi oluşturdu(Tekeli,1974:14).

Bütün dünyada meydana gelen ekonomik kriz, ülkelerin ekonomi politikalarında önemli gelişmelere sebep olmuştur Bu durum dengelerin ekonomide kendiliğinden tam istihdam düşüncesini yıkmıştı. Çözüm olarak Keynes'in "Ekonominin eksik istihdam düzeyinde dengeye gelebileceği; tam istihdamı sağlamak için talebin arttırılması gereği üzerinde duran, bunun için devlet müdahalesi zorunlu kılan istidam teorisi" ileri sürüldü.

Ülkeler ise dünya piyasasının olumsuzluklarını düzenleyecek bir rol üstlenmişlerdir. Bu rolle bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bir kaçını sıralarsak; Toplu sözleşmeler, işsizlik sigortası ve sosyal sigorta sistemi, Keynes'çi Devlet, birikimin gereksinimine göre para ve kredi arzını düzenleyen banka sistemi (Tekeli,1974:21). Bütün bu düzenlemeler her ülkede farklı biçimlerde somutlaşmış, tamamen ya da kısmen uygulama alanı bulmuştur. Kısaca bu düzenlemelerin ülkeler üzerindeki etkilerine bakabiliriz.

3.1.3.1. İngiltere

İngiltere’de liberal iktisat programlarının dışında Keynes’in başkanlığındaki komisyonun önerileri doğrultusunda politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Buna göre, ülke içindeki yatırımlar hızlandırılacak, ihracat desteklenirken ithalata kota konacak ve gümrükler yükseltilecekti. Bu plan doğrultusunda devlet genişletici maliye politikaları uygulayarak altyapıya yöneldi. Konut kanunu ile 1931-1933 arasında inşaat faaliyetleri %70 arttırıldı. İngiltere parasını değerini %30 düşürerek altın para standardından vazgeçti. Bunu yaparken de ihracatı teşvik etmiş, ithalatı azaltma politikası uygulamış oluyordu. Aslında İngiltere’nin buhrandan en hızlı kurtulan ülke olmasında konut politikasıyla para politikasının birleştirilmesi olmuştur.

3.1.3.2. Amerika

Amerika’da ise krize karşı hiçbir tedbir alınmamıştı. Ancak 1932 başkanlık seçimlerinin temel konusu, krizden çıkış için hangi adayların ne tür politikalar önerdikleriydi. Sonuçta başkanlık seçimlerini Roosevelt kazandı ve “New Deal” politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Pek tabii ki bu politikanın temel mantığı farklı çıkar çevrelerinin uzlaşmasını sağlamaktı. Özellikle işçi örgütleri ve tarım kesimine karşı çeşitli devlet kontrolleri getirildi ve onlara karşı denge unsuru olarak farklı çıkar gruplarının karşı örgütlenmesi organize edilmeye çalışıldı. Ancak tüketicileri de bu ittifaka sokma çalışmaları başarısızlıkla sonuçlandı. Ve İktisadi Kriz o zaman kadar görülmemiş ölçü de devleti iktisadi yaşamın içine soktu.100 gün içinde ekonomik hayatla ilgili on üç önemli kanun çıkardı. Bankacılık Kanunu çıkarılarak banka sistemi kontrol altına alınmıştır (Hobsbawn,1996:122;Sönmez,2004:39-46).Ülke içerisindeki altın devlet tekeline alınarak özel bankaların spekülasyon yapması önleniyordu. Milli Endüstriyi canlandırma kanunu büyük iş çevrelerinin isteklerini yerine getirerek kartelleşme yoluyla iş aleminin kendi kendini düzenlemesi sağlanıyordu. Ulusal İş İlişkileri Kanunu ise işçilerin toplu sözleşme yapma imkânlarını güçlendirip, büyük sendikal gruplarının gelişmesini teşvik ediyordu. Diğer taraftan korkunç boyutlara ulaşan işsizliği ortadan kaldırmak için kamusal faaliyetlere girişildi. Yarım milyondan fazla işsiz ordu kontrolünde ağaçlandırma çalışmalarına katılmak için iş verildi. Ancak yinede bütün bu geleneksel politikalar işsizliğin %10’un altına düşmesine mani oluyordu. Keynes bu konuda gösterdiği yaklaşımdan dolayı Roosevelt’i ekonomi konusunda son derece bilgisiz olmakla suçluyordu.

3.1.3.3. Almanya

Amerika’nın izlediği politikayı Almanya’da izlemiştir. Fakat 1933’te Hitler’in iktidar olmasından sonra sanayi yanlısı bir politika takip etmiştir.Uyguladığı baskıcı politikayla 1936’ya gelindiğinde bunalımdan önceki üretimi yakalamıştır.Özellikle imar faaliyetlerine,bunlar içinde de otoban yapımına hız verilerek işsizlik sorunu da çözülmüştür (Hobsbawm,1996:154).

Bütün gelişmiş ülkeler, krize karşı geleneksel denk bütçe anlayışını bırakarak, genişletici para ve maliye politikaları uygulayarak üretim fazlasını ek talep yaratarak özümsemeye çalışmışlardır. Yoğun sermaye birikimine geçişin ilk temelleri 19.yy. ikinci yarısından itibaren atılmaya başlamıştı. Fakat toplumsal tüketim normlarının üretim normlarının gerisinde kalması bu modelin gelişimini önce durdurmuş (1896-1913)sonra da 1929-1930 krizi durumun bu şekilde devam edemeyeceğini uyum

sağlamanın zaruri olduğunu ortaya koymuştu. Taylorist emek örgütlenmesi 1920'lere gelindiğinde çok önemli üretkenlik artışları sağlamaya başlamıştı.¹ Yavaş yavaş birikmeye başlayan kriz eğilimleri I.Dünya Savaşı'ndan en alacaklı ülke olarak çıkmış olan Amerikan Ekonomisi'ndeki gelişmeler tarafından tetiklendi. Bunlardan bir tanesi de 1920'ler de Almanya 'da yaşanan "Booma" olayıdır. Booma, büyük ölçüde uluslar arası sermaye ihracının Almanya'ya akmasıyla gerçekleşti. Bu ülke 1928 'de Dünya Sermaye İhracını yarısını alıyordu. Almanya yarısı kısa vadeli olmak üzere 20-30 trilyon Mark arasında borçlandı. Amerikan parası 1929 yılında çekildiğinde Alman Ekonomisi son derece kırılğan bir hale geldi (Hobsbawn,1996:111).

I.Dünya Savaşı'ndan 1929'a kadar olan süreçte en yüksek büyüme oranı yakalayan ekonomi Amerikan Ekonomisi oldu. Sanayi üretimi 1913'teki düzeyinden %75 daha fazla arttı. Bu oran Almanya'da %10,İngiltere'de ise %9'du.Savaş sonrasında da Amerika dünya altın stokunun yarısına sahipti ve milli gelirini 1913-1920 arasında %218 oranında arttırmıştı (Sönmez,2004:68).Amerika'da spekülasyon kazançlarda artış oldu. Bu durum gelir dağılımındaki eşitsizlikleri büyüttü. Bu yüzden tüketici harcamalarında krize olan hassasiyet artıyordu.1929 Krizinin sonuçları,1933 yılına dek biriktiğinde Amerika işgücünün dörtte biri işsiz kalmıştır. Bu ülke ekonomik dengesini büyük ölçüde borç vererek ve Avrupa Ülkelerinin de kendi dengelerinin borç olarak sağlamaları ABD 'de ortaya çıkan bunalımın bu para akımının bir sonucu olarak tüm dünyaya yayılmasına sebep oldu.1921 yılında dünya buğday üretiminde çok önemli stok birikmeleri olmuş ve fiyatlar bunun sonunda hızla düşmeye başlamıştı.1920-1929 seneleri toplam ürünü kendisinden önceki dört yılın ürün ortalamasını %17 aşmış bulunuyordu. Bu üretim artışları fiyatları düşürdü.1931 yılında artık her tarım ürününde stoklar aratmıştı. Ancak bu dönemde uygulanan ulusalcı politikalar ise kendiliğinden sağlanacak bir denge yoluyla stokların erimesini engelliyordu. Tam bu sırada 24 Ekim 1929'da New York Borsasındaki ani düşüşle patlak veren kriz tüm dünyayı etkisi altına aldı.

ABD'nin düşük faiz politikası uygulaması menkul değerler borsasındaki spekülasyonu arttırmıştır. Böylece ülke dışına borç akını yavaşlamış oluyordu. Yatırımcılar parasını hisse senedine yatırmayı tercih ediyordu. Spekülasyon 1929 yılında inanılmaz boyutlara ulaştı. Hisse senetleri fiyatlarının yükselmesi devamlı yeni spekülasyoncuların bu piyasaya girmesine bağlıydı. Ancak bu girişler, bir yerde duracaktı. İşte o an 24 Ekim'de daha sonra "Kara Cuma" olarak adlandırılan günde gerçekleşti. New York borsasında 1 günde 16 milyon hisse senedi değerinden %50-90 aşağı fiyatlardan satıldı (Tekeli,1974:5-12).Bu düşüşün bir felakete dönüşmemesi için büyük bankaların yüksek değerler ödeyerek hisse senedi alması borsanın düşüşünü önlemek bir yana bu bankaların iflas etmesine sebep oldu.1929 Ekonomik Krizi dünya ekonomisinde yaşanan üç temel gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

- Aşırı üretim
- Aşırı genişleyen kredi hacmi
- Hızla yoğunlaşan spekülasyonlar.

¹ Taylorizmin özü, işçileri, vasıfsız hale getirerek, onların üretim süreci üzerindeki kontrollerini ortadan kaldırmak ve sermayenin gerçek kontrolünü üretim sürecinde hakim kılmaktır. İşletmeciler şunu anlamışlardır: Genel talimatlar ve genel disiplin kuralları ile kontrol edilmeye çalışılan işçiler, asla yeterli düzeyde kontrol edilemezler, çünkü onlar üretim süreci üzerinde gerçek kontrole sahiptirler. bkz.Şule Necef "Emeğin Özgürleşmesi"

1930'ların büyük bunalımı üretim, bölüşüm ve dolaşım ilişkileri arasındaki çelişkilerin ortadan kaldırılamayacağını göstermiştir. O halde 30'lardaki krizi şu şekilde nitelendirmek mümkün görünmektedir... Bu kriz yoğun birikimin ilk krizi ya da "rekabetçi düzenlemelerin" son krizi olarak inceleyebiliriz. Bir başka deyişle bu düzenleme tarzı ücretlerin fiyat hareketlerine ayarlanmasıyla karakterize edilmiş bunlarda doğrudan gerçek ücretlerde sabitleşmeye neden olmuştur. 1920'li yılların sonuna gelindiğinde savaş sonrası dönemin yeniden inşa ve yüksek düzeyde büyüme gerçekleştiren yılları sona ermişti. Gelişmiş ülkeler bir aşırı üretim buna karşın eksik tüketim kriziyle karşı karşıya kalmışlardır. Yeni düzenleme tarzı ekonominin toplumsal artışı emecek yeterli talep düzeylerinin yaratılmasını zorunlu kılıyordu. Bu işlevi yerine getirecek aktörlerin başında "devlet" geliyordu. İşte 1930 'lu yıllar devletin bu yeni rolü bakımından devletçiliğe geçiş yıllarını temsil etmekteydi.

Devlette, az gelişmiş ülkelerde üretim sürecinde merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Devletin, ekonomik istikrarı sağlamak için iktisat politikası uygulamalarının, aynı zamanda ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek amacına da yönelik olması gerekmektedir. Ekonomik istikrar iktisat politikasının kısa dönemli, ekonomik büyüme ve kalkınma ise uzun dönemli amacıdır (Demircan,2003:98). Az gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi yetersiz olduğu için bu uzun dönem içinde kalkınmayı sağlayacak aktör yine devlettir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra devletin rolü, iyice netleşecek ve gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesine dayanan kalkınma stratejisi hakim model halini alacaktır. Az gelişmiş ülkeler ise ithal ikameci sanayileşmesi yoluyla krizden kurtulmaya çalışacaklardır.

3.1.3.4. Korunmacı Ekonomi ve Sanayileşme

Ülkelerin avantajlı olduğu ürünlerde uzmanlaşmış olması serbest ticarete yarar olarak görülmektedir. Uzun dönemde uluslar arası ticaretin temel mal (tarımsal mallar ve madenle gibi) üreticisi ülkeler yararına değişeceği düşünülmektedir. Bu yüzden de uzun dönemde toprak ve toprak altı ürünlerin arzını artırmak mümkün olmadığından bu mallarını fiyatları yükseltilecekti (Başkaya,2000:109-110). Fakat 1929 buhranının çıkışı ve tüm dünyayı etkilemeye başlaması, bu düşüncelerin geçerliliğini ortadan kaldırmıştır. Piyasalarda tam istihdam dengesinin mümkün olmayacağı görüşüyle Keynes bu duruma itiraz etmiştir. Keynes'e göre, Kaynakların hepsi istihdam edilmeden de piyasalar dengeye kavuşabilirdi. Bu itiraz ilk olarak fiyatların serbestçe belirlenmesinin, kaynak dağılımını sağlayacağı inancını sarsmıştır. Devletin piyasa durgunluğunu ortadan kaldırmak için, özel sektöre bir kamusal talep yaratıp, karlı olmayan yatırımları üstlenip dış ekonomileri meydana getirme politikası 1930'lardan itibaren yayılmaya başlamıştır. Tüm bu değerlendirmeler doğrultusunda az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ekonomilerden farklı olduğu ve bunların farklı şekillerde ele alınması gerektiği fikri ortaya çıkmıştı. Az gelişmişlikte kırsal eksik istihdamın kalkınma iktisadı ile ele alınması gerektiği düşünülüyordu (Hirschman,2001:31).

1929 buhranının da korunmacı politikalar uygulayan az gelişmiş ülkelerin, bu konuda bilinçli olmadığı ve bu politikaların zorunlu olarak uygulanan politikalar olduğu bunun ancak 1950'lerden sonra bilinçli olarak yapıldığı görülmüştür (Başkaya,2000:116;Schmitz,2001:256). Bu düşünce içteki büyümeyi göz ardı eden bir açıyla aynılık göstermiştir. Ama bu düşüncenin yeni olmadığı, ithalatı ikameye yönelik politikaların geçmişinin eskiye dayandığını görmekteyiz. F.List'in fikirleri, sanayileşme ile milliyetçilik arasında bağ kurması açısından dikkat çekicidir (Gellner: 38; Schmitz,

2001: 256)². İthal ikameci politika, bağımsız ekonomiler kurmada bir temel ve deneyim birikimi ortaya koymuştur. Bu uygulamalar 1930'lar da birkaç ülke de görülürken, II. Dünya Savaşı'nda bağımsız olan ülkelerin iç pazarı temel alan politikaları tercih etmeleriyle, az gelişmiş ülkelerin izlemesi zorunlu bir yol olmuştur. Türkiye'de 1930'larda dünyayı etkileyen kriz yüzünden korumacı-devletçi bir sanayileşme politikası takip etmiştir. Şimdi Türkiye'nin kriz öncesindeki bu politikasını inceleyelim.

3.1.3.5. Türkiye

1929 Ekonomik krizi Türkiye'deki bütün sektörleri derinden etkiledi. Aslında buna tek sebep 1929 dünya ekonomik krizi değildi. Türkiye savaştan henüz çıkmıştı ve dünyadaki diğer ülkelerden bağımsız olarak 1929 ekonomik krizine ek olarak ekonomisindeki olumsuzluklara geçerli sebepleri vardı. Bunlar;

Osmanlı dış borçlarının ilk taksitinin bu döneme rastlaması

Dış ticaret açığının artması sonucu, Türk lirasının hızla değer kaybetmesi.

Gümrük vergilerinin yükseleceği beklentisi sonucunda aşırı ithalata gidilmesi.

İhracat gelirlerini oluşturan tarım ürünleri fiyatlarının hızla düşmesi sonucu ihracat gelirlerinin azalması.

Türkiye'de ekonominin yapısı nedeniyle, sanayi ülkelerinde olduğu gibi büyük oranlarda işsizlik olmasa da, Türkiye ekonomisinin tarıma dayalı olması ve pek çok sanayi ürünü ithal etmesi krizin sebep olduğu tahribatı arttırdı. Bu dönemde tarım ürünlerinin fiyatları %60-70 oranında düşerken sanayi mallarının fiyatları %10-27 oranında düştü (Zarakolu,1981:90). Bu düşüş tarım sektöründeki yatırımların düşmesine sebep oldu. Bu durum dolaylı olarak çiftçilerin Ziraat Bankası'na ve diğer borçlandığı piyasaya borcunu ödeyemeyip, Ziraat Bankasından kredi alamaz hale gelmesine sebep oldu. Çiftçinin geliri düştü, köylünün piyasa ile olan ilişkileri azaldı ve bu da ekonomide kümülatif bir durgunlukla daralmaya sebep oldu.

Yönetim, 1929'da Lozan'daki bazı sınırlamaların kalkmasıyla birlikte kendi gümrük ve dış ticaret rejimini kendi düzenleyecekti. Bu da gümrük vergilerinin devlet için yeni ve önemli bir gelir kaynağı olacağı anlamındaydı. Bu yeni kaynağının ve dış ticaret rejiminin yürürlüğe gireceği belli olduktan sonra mal ve döviz spekülasyonları başladı. 1929 yılına kadar Türk parasında görülen nispi istikrarın, Dünya Ekonomik bunalımının etkisiyle bozulması, 20 Şubat 1930 tarih ve 1568 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun çıkarılarak döviz üzerindeki devlet kontrolü kuvvetlendirilmesine neden olmuştur. Bu yasada döviz, tahvil alım ve satım ile Türk parasının korunması hakkında esaslı önlemler alınmıştır. İstiklal Savaşı içinde bile savaş ihtiyaçlarını para basmak suretiyle karşılanmasına izin vermeyen Atatürk, 1929 yılında ortaya çıkan bu durum karşısında hemen hükümeti uyarmış ve yıl içinde alınan önlemlerle Türk Lirası değeri 1931 den başlayarak sürekli artmıştır. 1919'dan beri ülkeyi enflasyonsuz bir yönetimle 1931 yılına getiren Atatürk, o tarihten sonra da emisyonun bir finansman aracı olarak kullanılmasına izin vermemiştir.

Ekonomik kriz, Türkiye gibi gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde etkili oldu. Çünkü gelişmiş ülkeler ekonomik krizi atlatacak teknoloji ve sermayeye sahiptiler. Gelişmiş ülkelerin aldıkları tedbirler gelişmekte olan ülkeleri derinden etkilemişti. Bu tedbirlere göz atacak olursak; paraların değerinin korunması, bütçelerin denk olması, gümrük duvarlarının açılması görülür. Yani "Batı Ülkeleri, bir yandan devalüasyona

² İthal ikameci sanayileşmenin ortaya çıkışında etken olan güçlerin neler olduğu, bu güçlerin az gelişmiş ülkeler üzerindeki etkileri için bkz.(Hirschman,2001,:91-101;Başkaya,2000:118-121;Schmitz,2001:258-60)

gitmek, gümrük resimlerini arttırmak, ithalatlarına kontenjan koymak suretiyle ihracatlarını arttırmaya, ithalatlarını kısımaya yönelik politika tedbirleri, öte yandan talep yetersizliğini gidermeye yönelik para ve maliye politikaları ile ekonomilerindeki mevcut kapasiteyi tam olarak çalıştırırken, Türkiye iktisadi kalkınmayı hızlandırarak, yeni kapasite yaratarak krizle mücadele yolunu seçti. Açık bütçe politikasına itibar etmemiş, bir yandan döviz kontrolüne gitmek, ithalattan alınan gümrük resimlerini yükseltmek kontenjan uygulamalarına gitmek suretiyle dış ödemeler bilançosundaki dengeyi sağlamaya çalışırken; öte taraftan ekonominin etki bir kredi organizasyonuna kavuşturulması sanayileşmenin başlatılarak ekonominin tek taraflı geri bir tarıma dayalı olmaktan kurtulması, taşımacılık ve haberleşme alanlarında sağlanacak gelişmelerle mahalli piyasalar arasındaki kopukluğun giderilmesi ve ülke ölçüsünde iş bölümü ve uzmanlaşmaya gidilmesinin sağlanması; ticaretin daha etkin halle gelmesi, tarımda babadan kalma üretim metotlarını sürdüren köylü işletmelerinin daha ileri üretim tekniklerini kullanmaları yolunda çaba harcandı. Bir yandan özel girişimler koyucu ve özendirici tedbirlerle teşvik edilirken, öte yandan devletin genel ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı alt yapı yatırımları yanında bankacılık, ulaştırma, sanayi, madencilik vb. alanlarda yaptığı yatırımlarla ekonomik kalkınma sağlanmaya çalışıldı (Zarakolu,1981:103).

Alınan bu tedbirler, Türkiye'nin ekonomisindeki olumsuzluklar için çözüm olmadı. Özel kesimin sanayi üretiminde yetersiz kalması, devletin ekonomi politikasını değiştirmesine neden oldu. Devletin sanayi yatırımlarına yönelmesi zorunluluk olarak ortaya çıkıyordu. Zorunlulukların yapılabilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Türkiye Devletçiliğe geçişte iç ve dış gelişmelerin etkili olduğu bir döneme geçecektir.

3.1.4. Geçiş Dönemini Etkileyen İç ve Dış Gelişmeler

Osmanlı Devleti, dış ekonomik ilişkilerde olduğu gibi siyasette de güçlü devletlerin denetimine girmiştir. Buna sebep olarak da yönetimin kapitülasyonlar yüzünden serbest dış ticareti kabul etmek zorunda kalmasını görmekteyiz. Bununla birlikte yerli sanayiye gümrük vergileriyle korumanın mümkün olmadığını imzalanan ticaret anlaşmalarıyla durumun daha da kötüye gittiğini, gümrük vergilerini %3'ün üzerine çıkarma yetkilerinin olmadığı görülmüştür (Tokgöz,1999:12-13;Eldem,1994:16).Savaş sırasında temel ihtiyaç maddeleri darlığının önlenmesi için "tevzi" metodu uygulaması ile önlem alınmaya çalışılmıştır. Bu darlık savaş sırasında ziraatın geçirdiği yıkımdan kaynaklanmıştır. Savaşta kaybedilen topraklar üretim miktarını düşürmüştür. Birbirini takip eden Balkan ve I.Dünya Savaşları halkı yorgun düşürmüş, ekonomik borçlanmadan ziyade psikolojik çöküntü önem taşımaya başlamıştır. Aynı durum, Kurtuluş Savaşı yıllarında verimli toprakların düşman işgalinde kalmasıyla kendini daha da hissettirmiştir. Bu acı verici tablo karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi sıcak savaşın yanında ekonomik savaşında verilmesi gerektiği düşüncesini ortaya koymuştur. Bu düşünce etrafında da ilk Bakanlar Kurulu'nda Yusuf Kemal Tengirşek İktisat Vekili olmuştur (Tokgöz, 1999: 33; Velideoğlu,199:31).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'nın en ateşli döneminde bile savaş sonrasında oluşacak yeni Türk Devleti'nin Kurumsal yapılanmasında uygulaması gereken iktisat politikasının hazırlanması ve bunu hazırlayacak bir heyetin oluşumu için çalışması ne kadar ileri görüşlü bir devlet adamı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kurtuluş Savaşı devam ederken, Ankara garında bir vagon içerisinde Ziya

Gökalp başkanlığındaki heyetin çalışmalarına Mustafa Kemal’inde iştirak etmesi iktisada verdiği önemin ciddi bir kanıtıdır (Ülken,1994:29-60).

Atatürk, İktisadi konularda yerli ve yabancı birçok ekonomi uzmanından yardım görmüş onları uzun uzun dinlemiş ve uygulanacak ekonomik politikaları ilgililerle tartışmıştır (Aysan,1981:36).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sırasında yaşanan sıkıntılarla, birbiri ardınca gelen savaşlarla, Anadolu insanı büyük oranda kayıplar vermiştir. Gazi Mustafa Kemal, bu büyük kayıplarla elde edilen siyasal bağımsızlığın kaybedilmemesi için, ekonomik bağımsızlığında kazanılması gerektiğine inanıyordu. Bu inancını da İzmir İktisat Kongresinde“Devletimizin ulusal egemenliğini sağlamak istiyorsanız, iktisadınızı sağlayacaksınız, uygar mı olmak istiyorsunuz iktisadınızı sağlayacaksınız.” (Nutuk,1996:112-14) sözleriyle dile getirmiştir. Diğer taraftan Anadolu insanının bu yorgun ve yoksul durumu yeni oluşumları gerekli gösteriyordu. Çünkü amaç, halka yön vermek ve yıkık durumda olan yurdu mamur hale getirmektir.

Bu amaçlar etrafında Mustafa Kemal, yarı sömürge bir ekonomiden ulusal ekonomiye geçişin sağlanmasını, Kurtuluş Savaşı’nın ikinci büyük hedefi olarak görmektedir. Bu açıdan kazanılan askeri ve siyasi zaferlerin Anadolu’da bağımsız bir Türk Devletinin yaşaması için yeterli olamayacağını gören Mustafa Kemal, tam bağımsızlık için şu ilkeleri ortaya koymuştur. “Ulusal egemenlik ekonomik egemenlikle pekiştirilmelidir. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal ve ulu hedeflere kâğıtlar üzerinde yazılı olarak gerçekleşmesini sağlamak için, tek kuvvet, ekonomik güçtür.”sözleriyle kendi felsefesini kendisi yaratmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında, sermaye birikimi, alt yapı, yetişmiş iş gücü ve iş deneyimi olan girişimci bulunmadığı gibi yol ve yön gösterecek düzenli çalışan bir bürokraside yoktu. Bunu destekleyecek bir kamuoyu ve aydınlarda yoktu. Bu olumsuzluklarla ulusal ekonomiye geçiş döneminde(1923-1930) içte ve dışta yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmelerle karşılaşmıştır (Nutuk,1996:343;Tokgöz,1999:36-41;İnan,1972:14-15).Geçiş döneminde devlet yalnızca ulusal nitelikteki girişimcinin, özgürce çalışmasını sağlayabilecek ortamın ve koşulların yaratılması ve ekonominin yönlendirilmesi için bazı kurumlar kurarak geliştirilmiştir. Yabancı şirketlerin kabul edilmesi zor olan koşullarıyla demiryolu yapımı ele alınmıştır. Aşar Vergisi’nin kaldırılmasıyla tarım kesiminin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı %33’ten %10 düzeyine düşürülmüştür. Bu güçlükleri ortadan kaldırmak ve iktisadi anlamda gelişmeyi hızlandırmak adına 25 Haziran 1927’de 24 üyeli “Ali İktisat Meclisi” kurulmuştur.³Bu meclisin kurulmasıyla birlikte ülkenin içinde bulunduğu sorunlara yönelik çözümlerin araştırılması, raporların hazırlanması ve ekonomide devlet kurumları arasında bir dengenin sağlanması kolaylaşmıştır. Birçok konuda yardımcı da olsa pasif olması 1935’te kaldırılmasına sebep olmuştur (Tekeli,1977:59-62;Boratav,1993:124-125;Aysan,1981:162).

Anadolu Hükümeti, Kurtuluş Savaşı yıllarında nakit sıkıntısı içinde olmasına rağmen para çıkaramamıştır. Bu durum daha sonra da devam etmiştir. Özellikle dış ekonomik ilişkileri denetim altına alamamıştır. Bu denetimsizlik devletin Merkez

³ Ali İktisat Meclisi,25 Haziran 1927’de (1170) sayılı kanunla kurulan ve iktisadi politikaların belirlenmesine yardımcı olmak üzere oluşturulmuş bir kurumdur.Batı örneklerine dayandırılarak kuruldu.Bu meclisin kuruluşunda iki amacın gerçekleştirilmesine dikkat edilmelidir.Birinci amaç, çıkarları farklı olan grupların uzlaşması için bir ortam hazırlamak ve normal siyasal kanallar içerisinde temsil edilemeyen gruplara bu yolla temsil olanağı vererek toplumun eğilimlerinin daha iyi yansıtılmasını sağlamaktır.İkinci amaç ise, iktisat politikalarını parlamentoda daima değişen parti etiketlerinden kurtarmaktır.Ayrıntılı bilgi için bkz.(Tekeli,1977:59-60)

Bankası'nın olmayışıdır. Merkez Bankasının işini yabancılara ait olan Osmanlı Bankası yapmıştır (Tokgöz,1999:39).Bu eksikliklerle beraber, Cumhuriyetin kuramsal yapısının kısmen uygun olması, dünya koşullarının uygunluğu, gayri safi milli hasıladaki önemli artışın olmasına rağmen tarım ve sanayi kesimleri ilkel yapılarını korumaya devam etmişlerdir. Dış ticaret tarımsal yapının ilkelliğinden sürekli açık vermiş, Türk parasının düşmesine sebep olmuştur. Fakat Gümrük Tarife Yasası'nın 1929 yılı başında yürürlüğe girmesiyle gümrük tarifelerinin düzenleme yetkisine Lozan'da konan yasak kalkmıştır.⁴ Bu gelişmelerin arkasından tüm dünyayı sarsan "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı çıktı ve Türkiye'yi de olumsuz etkiledi. Dünya Ekonomik Bunalımı ihracatı tarıma dayalı Türkiye'nin ihraç ürünlerindeki fiyatlarda korkunç oranda düşüşe sebep verdi. Bu yüzden ulusal ekonomiye geçiş için çalışan Türkiye, ekonomisinin işleyişini denetim altına almak zorunda kalarak ekonomik seferberlik ilan etti (Tokgöz,1999:415).

Bütün bu yaşananlar Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yarattığı sorunlar, henüz çok genç Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930'lardan sonra sınırlı olanaklarıyla, karma nitelikli devletçilik politikasını benimsemesine sebep olmuştur.

Lozan Antlaşması ile bağımsız bir Türk Devleti'nin varlığını dünyaya kabul ettiren Mustafa Kemal ve arkadaşlarını içerde çözümü pahalı ve büyük ekonomik sorunlar beklemekteydi.

3.1.5. Devletçiliğe Geçişin Nedenleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında özel teşebbüse dayalı, liberal ekonomi politikası takip edilmiştir. Piyasanın hızlanması ve ekonominin çalışması için gerekli düzenlemeler yapılarak, alt yapı projeleri gerçekleştirilmiştir. Özel sektör korunarak teşvik edilmiş ve sanayide öncelik verilmiştir (Karluk,2005:200). Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk on yılda meydana gelen olumsuzluklar, uygulanacak ekonomi politikasının aşamalı bir değişiklik yaşamasına sebep oldu. Bu aşamalar devletçiliğe geçişte bazı nedenleri ortaya çıkardı. Bu nedenlerden ilki ekonomiktir. İkincisi de ekonomik nedenlerin ortaya çıktığı ideolojik nedenlerdir.

3.1.5.1. İdeolojik Nedenler

Türkiye Cumhuriyeti siyasi bağımsızlığını kazandığı çetin mücadeleden yeni çıkmış ve elinde kalanlarla ekonomik bağımsızlığını kazanmak için mücadeleye başlamıştır. Bu mücadelede, kendinden önce mücadeleye başlayan batı ülkelerindeki ekonomik uygulamalardan yararlanmıştır. Batı ülkeleri kalkınma çabalarına daha önce giriştiği için aramızda bir mesafe oluşmuş, Türkiye bu mesafeyi kapatabilmek içinde hızlı bir çalışma programı uygulamıştır. Bu program çerçevesinde ve Cumhuriyetin ilk on yıllık deneyimleri doğrultusunda, mesafenin kapatılması için devletin üretime ve sanayiye katılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu gereklilikte devletçi bir politika demektir. Tüm bu değerlendirmelerden ve Atatürk'ün sözlerinden de anlaşılacağı gibi, Türkiye'de devletçiliğin ideolojik nedenlerden değil, ekonomik zorunluluktan dolayı kabul edildiğini ekonomik sebeplerin açıklamasında daha iyi anlayacağız. Devletçilik,

⁴ Hükümetin gümrük tarifelerini yükselteceğini anlayan azınlıklar her türlü imkanı kullanarak ithalatı arttırdılar. Her türlü kambiyo, özel olarak ithalat ve ihracat büyük çapta azınlıklar elinde bulunuyordu. Azınlıklar Merkez Bankası yetkilerini kullanan Osmanlı Bankası ile karşılıklı çıkar ilişkisi içerisine girince 1929 yılında ithalatı hızla arttı ve dış ticaret beklenmedik bir şekilde açık verdi. Açığı kapatmak için ihracat artırılmıyordu

ideolojik bir sistem olarak uygulanmamış, kalkınmada hiçbir zaman amaç olmamış sadece bir araç olmuştur.

İstiklal Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasından sonra Cumhuriyet Hükümeti kapitalist dönüşümlerin, siyasi ve diğer gerekliliklerini birkaç sene içinde tamamladı. Osmanlı Devleti'nden yarı sömürge miras devralan Kemalistler ekonomi de milli bir kapitalizmin gelişebilmesinin mümkün olup olmayacağını sınavacak iktisat politikası arayışına girdiler.1930 öncesi ile bir koğuştan söz edeceksek bu sadece korumacı devletçilik sentezi olarak ortaya çıkan bu arayışların ilk kez birlikte ve etkin olarak kullanılması anlamında doğru olacaktır (Boratorov,1993:46).Devletçiliğe geçişin ideolojik nedenleri arasında eski Sovyetler Birliği'nde o dönemde meydana gelen değişiklikler etkili oldu. Sovyetler Birliği, kapitalist ekonomi sisteminin yerine, komünist ekonomi sistemini kurmuştur. Bu komünist ekonomi, dünyadaki diğer kapitalist ekonomilerden başarılı olmuştu ki, dünya kapitalist sistemi sarsan büyük bunalımdan Sovyet ekonomisi hemen hemen hiç etkilenmemişti. Sovyet literatüründe bu konuyla ilgili kaynaklar vardı ve burada “Bir yandan dünya iktisadi bunalımının sona erip, Türk ekonomisinde yabancı anamalin etkisinin zayıflaması, ulusal ana kapitalin büyümesi ve sanayi girişimciliğinin de güçlenmesi, diğer taraftan da Sovyetler Birliği'nin beş yıllık planının başarı ile uygulanış olması ve Sovyetlerin Türkiye'ye yardıma hazır olması, sanayi gelişme planının hazırlanmasını ve kabulünü hızlandırdı.” denilmektedir. Sıraladığımız bütün bu nedenlerin dışında, devletçiliğin dış nedenleri arasında Almanya'nın durumu da etkili oldu (Çelebican,1972:705).

1930 Yılında Mustafa Kemal, şu sözleri söylemiştir; “Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır(...)Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakarak ve tarihe böyle geçmek istemiyorum.”Bu sözleri ile Mustafa Kemal, Fethi Beye bir parti kurmasını önerdi. Mustafa Kemal, bu partiye Serbest Cumhuriyet Fırkası (Fransızcası, Parti Liberal) adını verdi. Fakat daha sonra rejimden memnun olmayanlar bu parti etrafında toplanmaya başladı. Liberalizmi savunan bu partinin karşısına İnönü başkanlığındaki C.H.P. devletçiliği şiddetle savunmaya başladı. Daha sonraları C.H.P. devletçiliği siyasi bir görüş olarak tamamen benimsendi. Bu da devletçiliğe geçişin ideolojik boyutunu oluşturmaktadır. Devletçiliğe geçişin ideolojik sebeplerinden birisi de inkılâplar sonucu halkta meydana gelen hoşnutsuzluğun sanayileşme ile giderilmeye çalışılması olarak gösterilebilir. Bu dönemde hızlı bir şekilde yapılan sosyal reformlar tabi ki toplumun bazı kesimlerinde memnuniyetsizlik yarattı. Bunun yanı sıra uygulanan ekonomik politikanın da başarısız olması uygulanan rejime karşı tepkileri arttırıyordu. Artık bundan sonra yapılması gereken tek şey, ekonomiyi devlet ele alıp, kalkınmayı en kısa zamanda gerçekleştirerek oluşan güvensizlikleri ortadan kaldırmaktı.

3.1.5.2. Ekonomik Nedenler

Devletçiliğe geçişte, ideolojik nedenlere karşın ekonomik nedenler çok daha etkili oldu. Bu durumun sebebi ise ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zafiyet gösterilir. Zaten daha önce de devletçiliğin zaruretten doğan bir iktisat politikası olduğu doktrinler bir yanının bulunmadığını daha önce belirtmiştik. Mustafa Kemal de dahil olmak üzere liderler, devletçiğe yapılan sosyalizm yakıştırmasından hoşlanmayarak “Mutedil” devletçilik terimini kullanmışlardır. Devletçilik fikri 1930'larda gündeme geldi ve 1932 yılında devletçilik ekonomik hayata tamamen girdi. Bu nedenle ekonomik politika uygulamalarına geçişin ekonomik nedenlerini incelemeye çalışalım:

Devletçiliğe geçişin nedenlerinin en önemlisi uygulanan özel girişimci politikanın umulan sonuçları vermede yetersiz kalmasıdır. Diğer bir deyişle özel girişim, kendisinden beklenen iktisadi gelişmeyi sağlayacak sanayileşmeyi gerçekleştiremedi. Bunun nedeni ise, özel girişimin yeteri kadar kapital ve bilgi tecrübe birikimine sahip olmamasıdır. Bu on yıllık dönemde ülkede birikmiş sermaye çok azdır. Ayrıca politik, sosyal ve ekonomik şartlar sermaye birikimini teşvik edecek durumda değildi. Bununla beraber teşebbüs kabiliyeti, teknik bilgi ve iş tecrübesinin noksanlığı, yetişkin işçi ve teknisyenlerin yokluğu önemli bir nedendi (Sağlam,1983:82).

1923-1929 Yılların da sanayileşmenin gelişme hızı ekonominin diğer sektörlerinin gerisindeydi. Sağlanan büyümeyi ise zayıf Osmanlı Sanayi yapısı aynen korunarak daha çok savaş koşullarının oluşturduğu kapasitenin yeniden üretime tahsisinin gerçekleşmesi şeklinde ifade edebiliriz. Devletin sanayi yatırımları aşağı yukarı yok gibiydi(Boratov,1993:47).Celal Bayar'a göre, sadece özel sektöre dayanarak sanayileşme iki yüzyılı alabilirdi. Ancak desteklenen özel müteşebbisler, bedava alınan arsaları arsa spekülasyonunda, gümrük muafiyetlerini komisyon sağlamakta kullanmış, ucuza ithal edilen malları da yerli malı diye yüksek fiyattan satmıştır. Sanayi ve Maadin Bankası'ndan alınan kredile, sermayesiz kurulan şirketin ortaklarına temettü olarak dağıtıldı. Bir başka ifadeyle özel teşebbüs kısa yoldan zengin olmayı, sanayici olmaya tercih etti.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye üzerindeki etkisi de devletçiliğe geçişin en önemli nedenlerinden biridir. Bunalımın, Türkiye üzerindeki etkisi daha çok dış ticaret yoluyla oldu. Bu dönemde zirai ürünler ve hammadde üretimindeki artışa karşılık yeterli tüketimin olmaması ve stokların artması yüzünden çıkan buhran, sanayileşmiş ülkelerin alımın da azalış ve dünya ticaret hacminde daralma meydana getirdi. Bu buhranın sonucunda Türkiye'de de 1925 yılından başlayarak fiyatlarda hızlı bir düşme meydana geldi. 1925 yılındaki fiyat 1934 yılına geldiğinde de % 70 oranında azalmış ve 1929 senesinde en yüksek seviyesine çıkan dış ticaret hacmi, 1930 yılından 1932 yılına kadar iki sene içinde değer olarak %61, miktar olarak da %36 oranında azalış gösterdi (Okyar,1981:182).

Tarımsal ürünlerin üretiminde meydana gelen büyük düşmeler hem devlet hem de toprak sahiplerinin gelirlerini azalttı. İşte bu tüketim ve gelir düzeyinin düşmesine karşı durgunluktan kurtulmanın tek yolu, ithalatı denetleyen koruma önlemlerine gitmek yani dışa kapanarak buhranın iç yansımalarını sınırlamaktır.

Buhranın Türkiye üzerindeki etkilerini katlayan bir diğer konu da, Osmanlı borçlarının ilk taksit ödemelerinin bu yıla tesadüf etmesi oldu. Bir an önce kalkınmak isteyen ve sermaye eksikliği çeken ülke, bir de Osmanlı borçlarını ödemek zorunda kaldı. Her ne kadar Osmanlı borçları, mezkûr anlaşma uyarınca ödenememişse de bu durum alacaklı ülkeler tarafınca iyi karşılanmamıştır.

Devletin ekonomik hayata müdahalelerini yüksek bir boyuta ulaşmasını gerekli kılan bir başka nede de devletin müdahale etme hakkını eline ancak 1929'lar da elde edebilmesidir. Bunun nedeni Lozan Anlaşması'nın bazı hükümlerinin devletin etkin bir gümrük politikası uygulamasına izin vermeyişidir. Bu anlaşmayla kısa bir süre içinde olsa ülkeyi gümrük gelirlerinin bir kısmından yoksun bırakan kapitülasyon hükmünün beş yıl için devamını kabul etmesi, bu krizin bu zaman içerisinde daha da büyümesine neden oldu. Bundan dolayı 1923'ler de devletin ekonomik faaliyetlere girebilmesi mümkün değildir.1929 Bunalımı Türkiye ve diğer az gelişmiş ülkelerde korumacı ve dış ticareti denetleyen bir yapıya geçişi sağladı.

Türkiye'nin 1923-1929 yılları arasında yoğun bir ekonomik devletçiliğe geçememesinin ekonomik nedenlerinden birisi de o yıllarda aşar vergisinin

kaldırılmasıdır. Aşar devletin önemli gelir kaynaklarından biriydi. Bu oran hazine gelirlerinin %40'ı olarak ifade edilmiştir. Aşarın kaldırılmasıyla gelirlerinin önemli bir kısmını kaybeden devletin ekonomiye müdahalesi de böylece sınırlandırılmış oluyordu. Diğer taraftan aşarın kaldırılması sosyal adaletin sağlanmasında önemli basamak taşlarından birini oluşturdu. Tarım alanında yapılan en önemli reformlardan birisidir.

Devletçiliğe geçişimizin bir diğer nedeni de Sovyetler birliği'nin ekonomik durumudur.1929 bunalımı dünyanın bütün kapitalist ülkelerini sarsarken Sovyetler Birliği ekonomisi bundan hiç etkilenmedi. Liberal devletler bile kapitalizmi yaşatmak için Liberalizmden vazgeçtiler müdahaleci oldular. Türkiye'nin tarım ve sanayi de gelişme imkânlarını inceleyen Sovyet uzmanlarından yararlanılması ve fabrikalar kurmak üzere sekiz milyon dolar tutarında Sovyet kredisi elde edilmesi de devlet teşebbüsçülüğü etkiledi (Avcıoğlu,1990:445).

Yukarıda sıraladığımız ideolojik ve özellikle ekonomik nedenler Türkiye'de devletçi bir politikanın uygulanmasını mecburi kıldı. Ancak 1929 Ekonomik bunalımı olmasaydı bile Türkiye kendi iç şartlarını da zorlamasıyla kendiliğinden devletçiliğe gidiyordu. Bunalım bu nokta da hızlandırıcı bir etki yarattı diyebiliriz. Nitekim İsmet İnönü 1933 yılında kadro dergisinde çıkan yazısında “geçen on yılın iktisadi hayatta devletçilik siyasetini kendiliğinden yerleştirdiğini” yazmaktadır. İş çevreleri devletin iktisadi hayata kaçınmasından değil, tersine müdahale etmesini istediler. Bütün bu nedenler sonucunda 1930'lardan 1950'lere kadar yaklaşık 20 yıl ekonomi de devletin müdahalesine ağırlık veren, fakat bunun yanında özel teşebbüsü de ihmal etmeyen devletçilik politikası halkın ekonomik düşünce sistemi oldu.

3.1.6. Devletçiliğe Geçiş

Cumhuriyetin kurulmasından sonra uygulanacak olan ekonomik rejimi tespit edebilmek için Atatürk, 1923 yılında İzmir'de bir İktisat Kongresi'nin toplanmasını istedi. İzmir İktisat Kongresi'nde “Liberal” bir ekonomi politikası izlenmesi, sanayileşmenin ve kalkınmanın özel teşebbüsün teşviki yoluyla sağlanması öngörüldü. Kapitülasyonların acı tecrübesine rağmen özel yabancı sermayeye karşı bir tutum alınmadı. Fakat ulaştırma ve belediye hizmetlerinde çalışan özel yabancı sermaye satın alınarak kamulaştırıldı (Hiç,1994:453).

1929'un getirdiği ekonomik buhran sonucu, 1930 Haziranın da T.C. Merkez Bankası kuruldu. Bu tarihten sonra Türk parasını koruma kararı ile bir para yönetimi başladı. Bunun sonucunda paranın değerinde yeniden istikrar sağlandı. Fakat aynı zamanda devletin ekonomiye müdahalesi arttı. Bir başka deyişle ekonomi de ortaya çıkan iç ve dış ekenlere bağlı olumsuzluklar sonucu yönetim yeni bir değerlendirme yapmak zorunda kaldı.1929 Ekonomik bunalımından sonra dünyanın birçok ülkesinde liberalizm önemini kaybetti. Pek çok ülke, ekonomisini düzeltmek ve kapitalist ekonominin açtığı yaraları kapatmak için devlet müdahalesi ve devletin önderliğine dayanan himayeci politikalara yöneldi. Bu dönemde önceden devletçiliğe şiddetle karşı olan liberal eğilimli kişiler bile, liberal ekonomi politikasının iflas ettiğini ve devletçilik politikasının uygulanması gerektiğini vurgulamaya başladılar.

Cumhuriyet hükümeti, ekonomik hedeflere, verilen teşviklere, sağlanan imkânlarla rağmen istenildiği ölçüde gelişmeler görülmediğini ve krizin şartları daha da kötüleştirdiğini fark ederek 1930'da yeni bir durum değerlendirmesi yaptı. Aslında 1923-1930 yılları arasında uygulanan yapı ile birlikte bir tecrübe oluşmuştu. Cumhuriyet yönetimi merkezi yapıya uygundu. Bu nokta da şunu ifade etmek gerekir ki, devletçi uygulamalar hiçbir zaman ve hiçbir biçimde kapitalizme karşı bir hareket

olarak yürütülmedi. Çıkarılan kanunlar özel teşebbüsü koruyucu ve geliştirici biçimde uygulandı (Tezel,1994:242).

Türkiye'nin devletçilik politikası, kapitalizme olduğu kadar sosyalizme de bir seçenek olarak ortaya kondu. Uygulanan devletçilik ne kapitalisttir ne de sosyalisttir. Çünkü herhangi bir sınıf ayrımı olmadığı gibi herhangi bir sınıfa da dayanmaz. Dolayısıyla Türkiye devletçiliği, devletin kendi iç ve dış şartlarından doğmuştur.

3.1.7. Devletçilik

Türkiye'de uygulanan devletçilik politikasının ilkeleri ve kapsamı konusunda yoğun tartışmalar yapılmıştır. Bazıları Türkiye'deki devletçiliği sosyalist sisteme geçişin bir aşaması olarak görmüş; bazıları da kapitalizm ve sosyalizm arasında bunlara alternatif bir sistem olarak kabul etmiştir. Bazı düşünürlere göre, devletçilik “bir planlama hareketi”dir. Thornburg, Türkiye'deki devletçilik uygulamasını “devlet sosyalizminin aşırı bir ifadesi” olarak tanımlarken; Bernard Lewis askerler ve bürokratlar arasında “Batıya karşı ve kapitalizme karşı hislerin yeniden canlanması”; Herslag da “sadece pragmatik bir araç değil; fakat temelde köklü ve ideolojik bir unsur” olarak yorumlamıştır. Buna karşılık bazı yazarlar da devletçilik politikasının Türkiye'deki kapitalizmin gelişim tarihi içerisinde esaslı bir değişiklik yaratmadığını ileri sürmüştür. Devletçilik konusundaki genel yaklaşım, o dönemdeki uygulamaların bir sistem veya doktrin sonucu ortaya çıktığını kabul etmemek yönündedir. Dönemin uygulamaları ve devleti yönetenlerin bu konudaki görüşleri incelendiği zaman; devletçilik uygulamasının bir doktrin gereği değil, pragmatik bir zihniyetle benimsendiği anlaşılacaktır. Nitekim Atatürk'ün devletçilik görüşü şu şekildedir: “Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihsal vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kollektivist, komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti refaha, memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmektir.” (Nutuk,1996:345). Atatürk'ün bu sözlerinden uygulanan devletçiliğin doktriner bir yanının olmadığı; fakat bir zorunluluk sonucu ortaya çıktığı ve özel girişimi esas tuttuğu anlaşılmaktadır. Dönemin iktisat bakanı Celal Bayar, iş dünyasında doğmuş olan endişeleri gidermek ve yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermemek için aşağıdaki genelgeyi yayınlamıştır: “(yukarıdaki izahata atfen) Memleketin bütün istihsal membaları ve vasıtalarını devletleştiren, serbest ticareti, mülkiyet haklarını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen, aşırı devletçilik fikrine yol açmayacak bir vuzuh vardır... Kanaatimce memleketin iktisat ve faaliyet sahasında fertlerin, şirketlerin, münhasıran devletin veyahut milli iktisat kuvvetleri ile müştereken devletin mesaisi ile yaratılacak; yapılacak sayısız işler vardır...” Atatürk ve Celal Bayar'ın bu konuşmalarından Türkiye'de uygulanmış olan devletçiliğin özel girişimi göz ardı etmediği; devletin yanında özel sektörü de görmek istediği ve bu politikanın ülke şartlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Tezel,1994:210-211;Yaşa,1980:183;Boratav,1996:135).

Prof. Dr. Süreyya Aydemir'e göre devletçilik “halk yararına ve sosyal fayda hesabına bir teşebbüs nizamıdır.” diye de tanımlanabilir. Bu kelime ilk kez, 20 Ağustos 1930'da başbakan İnönü'nün Sivas'ta demiryolu açılışında yaptığı konuşmada ortaya atıldı. İsmet Paşa; “Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete

sevk eden, bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar...Mutedil devletçi olarak halkın temayulâtına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz.” Aynı konuda Atatürk, “...Halkımız tab’an devletçidir ki her türlü ihtiyacını devletten talep etmek için kendinde hak görür (Şahin,2000:56).

Atatürk döneminin ekonomik plan anlayışındaki bütünlüğün dört temel unsuru; 1923 İzmir İktisat Kongresi ve bu kongrede alınan kararlar, 1930 İktisat Programı ve bunu izleyen dönemde 1933 ve 1936 Sanayi Planlarıdır. Esasen 1923 İzmir İktisat Kongresiyle, 1930 İktisat Programı arasında geçen yedi yıllık sürede planlı bir devlet politikasının alt yapısının oluşturulduğu görülür. Bu politikanın hedefi, dengeli ve adil bir kalkınma için finansman kurumlarının ilk aşamada oluşturulmasıydı. 1925 Yılında Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, 1932 yılında Türkiye Sanayi ve Kredi bankası kurularak kamu girişimlerinin finansman ihtiyacı karşılanacaktı. Bunların dışında Devlet Sanayi Ofisi, Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşların hukuki ve ekonomi dayanağı yapıldı. Böylece devlet, sanayi ofisi kanalıyla devlet endüstriyel tesislerin projelerini hazırlayıp, iktisat bakanlığının onayını aldıktan sonra yatırıma geçme ve üretimi gerçekleştirme yetkisi edindi (Tezel,1994:212).

Başlangıçta devlet müdahalesi Mustafa Kemal’in ülke çapında yaptığı incelemeler sonucu iktisadi durum konusunda önlemler almak gerektiği gerçeğini ortaya çıkarıyordu. “Halk her şeyi bizden bekliyor. Öyleyse biz devletçiyiz”(Boratov,1993:85). Bu düşünceye bağlı olarak 1931 yılında C.H.P. büyük kongresinde, partinin altıncı ilkesi olarak devletçiliği kabul etti. Parti amblemine altı ok çizildi. Parti, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçıydı. Burada devletçilik şöyle tanımlanıyordu: “Ferdî, mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerdi. Bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.” Türkiye Cumhuriyeti böylece bu tarihten itibaren fiilen devletçiliğe ilk adımı attı. Bütün bu gelişmeler sonucunda 1930 Sanayi Kongresiyle birlikte devletçilik planlı bir biçimde uygulamaya başlandı.

3.1.7.1. Atatürk ve Devletçilik

Atatürk devletçiliği, özel bir kesim oluşturmak ve özel kesimlere destek sağlamanın ötesinde ekonomik bağımsızlığı geliştirecek tarzda oluşturulup, uygulanması ve hem ekonomik hem de sosyal yapılara uygulanabilen esnekliği olan bir düşüncedir. Atatürk’ün Devletçilik anlayışı bir kalkınma modelidir. Atatürkçü Devletçilik, kamu hizmeti dışındaki ticari ve sınaî teşebbüslerinin pazar ekonomisi kuralları gereğince kurulup işletileceği ve günü gelince geniş bir mülkiyet zemini üzerinden özel kesime devredileceği, kalkınmada devlet öncülüğünü tanıyan bir pazar ekonomisidir (Aysan, 1981: 35). Görüldüğü gibi, Atatürk’ün Devletçilik İlkesi esas itibarıyla bir kalkınma modeli olup, katı bir ideoloji olarak algılanmamalıdır. Atatürk’ün Devletçilik İlkesi değerlendirilirken dönemin ekonomik koşulları göz önünde bulundurulmalıdır. Falih Rıfkı Atay’ın şu sözleri Devletçilik ilkesinin zaruriyetten doğduğunu açıkça göstermektedir: "Yeni Türkiye'de Devletçilik, bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır: Bir tarihi zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu. Mesele bundan ibarettir. Yeni Türkiye, kendi yapmak veya hiç bir şey yapılmamasına boyun eğmek arasında seçmeli idi"(Atay, 1984: 452).Atatürk döneminde uygulanan devletçi iktisat politikasının, 1930'lu yıllarda ağırlık kazanması, devletçilik ilkesinin zaruriyet sonucunda ortaya çıktığı tezini doğrulamaktadır. Çünkü

İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen, liberal çizgiye yakın politikalar beklenen sonucu doğurmamıştır. Ümit edilen sanayileşme gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin 1930'lardaki "karma ekonomi" modelinin bu nedenle iktisat biliminin alt dallarından olan kalkınma iktisadının öncüsü olduğu rahatlıkla söylenebilir. Atatürk, ekonominin çarklarını döndürmek için devlet müdahalesinin önemini Keynes'den önce görmüş ve gereklerini hayata geçirmiştir. Bu nedenle Atatürk, kan ve ateşle örülü bir yokluk ortamında, Türkiye'nin bağımsızlığını ve varlığını gerçekleştirme mücadelesini sürdürürken, gerekli gördüğü ilkeler arasına Devletçiliği de yerleştirmiştir.

Atatürk'ün Devletçilik politikası, yalnız iktisat politikası ile ilgili bir kazanım değildir. Devletçilik politikası, aynı zamanda, tam bağımsızlık ilkesinin bütünlenmesidir. Atatürk, siyasi bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla sürdürülebileceğini söyleyerek gelecekteki yöneticileri uyarmıştır. Ancak daha sonra gelen kadrolar bir kalkınma modeli olan Devletçilik İlkesini devam ettirememişler ve yanlış kalkınma stratejileri izleyerek ekonomimizi dışa bağımlı bir hale getirmişlerdir. Bugün yaşadığımız süreçte ekonomik bağımsızlık siyasi bağımsızlık arasındaki ilişkinin ne derece önemli olduğunu daha iyi görmekteyiz.

Atatürkçü devletçiliğin niteliği, işlevi ve hedefleri bellidir. Ekonomi de devletçilik prensibini ilk olarak saptayan Atatürk 10 Mayıs 1931'de CHP programına ve 5 Şubat 1937'de Anayasa'nın ikinci maddesine koydurdu ve tarifini şöyle yaptırdı: "Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi, mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmektedir. Yeni Türkiye Devleti'nin egemen eksenini "iktisadidir" derken, gücün bile güçlü olamayacağını ve iktisadi kalkınma savaşının kazanılmadan aslı savaşın kazanılmamış olacağını belirtmektedir. Atatürk başka bir konuşmasında da "Arkadaşlar bence yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları bütün programları iktisat programlarından çıkmalıdır. Çünkü demin dediğim gibi her şey bunun için mündemiçtir." diyerek yeni devletin öngörülen dinamiklerin yaratıcısı ve uygulayıcısı işlevi ile yükümlü hale geldiğini belirtmektedir (Nutuk,1996:346). Atatürk sürdürülebilir bir kalkınma için ekonomik istikrara ne derecede önem verdiğini politika ve uygulamalarıyla göstermiştir. Atatürk döneminde dış ticaret açığı olmadan, enflasyona başvurulmadan, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma sağlanmıştır. Atatürk, para sıkıntısına bir çözüm yolu olarak emisyonu başvurması önerilerine her defasında karşı çıkmıştır (Eroğlu, 1972: 50-51).

Atatürk'e göre, bir devletin varolması için gerekli olan ekonomik kalkınma, sınıf mücadelesine dayanmayan, sosyal barışa dayalı toplumsal bir yapısı olan " İmtiyazsız ve sınıfsız "bir toplum yaratmalıdır. Bu düşüncesini Atatürk; "Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır, sınıf halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada gemilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır, amelelerdir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir? Çiftçinin sanatkârlara, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir? Demektedir. İşte bu noktada Atatürk'ün ekonomik fikirlerini değerlendirmek gerekmektedir. Cumhuriyeti kurmasından ölümüne kadar geçen süre içerisinde uygulamak istediği ekonomik model, tam bağımsızlığa dayalı, toplumu refaha ulaştıracak bir modeldir. Bu da Atatürk devletçiliğidir. Onun devletçilik anlayışını, diğer devletçilik anlayışlarından ayıran en önemli özellik, iktisadi devletçiliği, sosyal devletçilikle siyasal devletçilik anlayışını içinde barındırmasıdır. Atatürk'e göre, bu üç boyut birlikte ele alındığı zaman hedefe ulaşacaktır. İnsanın insanı sömürmesi, bir

sosyal sınıfın diğer sosyal sınıf üzerine egemenlik kurmasına olanak vermemesi ve insana şans ve fırsat eşitliği sağlaması yeni Türkiye devleti'nin özelliği olacaktır. Atatürk devletçiliğinin üç boyutu ile bu devletçiliğin başka özelliği ve dikkat çekici yanı, “günümüzün en devrimci akımı olan sosyal demokrasinin “siyasal, sosyal ve ekonomik demokrasi” si ile karşılaştırılabilecek bir değerde oluşudur. İkinci nokta, kapitalist ülkelerde ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve genellikle demokrasinin siyasal rejim olarak kendini göstermeye başladığı dönemde oluşmaya başlayan “sosyal devlet” , Türkiye Cumhuriyetinde bunun daha söz konusu edilmediği bir sırada kendini göstermeye başlamasıdır. Batı dünyası ancak sanayileştikten ve adaletsiz olan bir gelişme modeli uyguladıktan sonra “sosyal devlete” geçmişken ve günümüzün “sözde sosyalist ülkeleri halen demokrasiyi üretecek bir aşamaya ulaşmamışken, Atatürk'ün Cumhuriyet Türkiye'si gücüne dayanan dengeli, adaletli ve demokrasiye açık bir model uygulamak istedi (Hiç,1994:75).

3.1.7.2. Devletçilik Konusunda Atatürk ve İnönü Çatışması

Atatürk, 1926'dan sonra daha çok dış politika ile ilgilenmiş, iç politika meselelerini ve siyasal yapı gidişatını İsmet İnönü'ye bırakmıştır. Bu sorumluluklarla İnönü'yü yakından takip etse de İnönü'ye başbakan olarak güvenmekteydi. Atatürk, İnönü tablosunun içinde; Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasi hayatta belirmesinin ülke durumunu gözler önüne sermesi ile halkın yeniliklerle birlikte yeni siyasal hayata alışık olmadığını da görmüştür. Atatürk'ün hükümetin ekonomi politikasından hoşnut olmaması pek tabii ki halkın yaşadığı sıkıntılardan kaynaklanıyordu. Atatürk, bir yandan hükümetin icraatını izlerken bir yandan da İş Bankası'nın yaptığı işleri beğen ile izlemekteydi. Fakat İnönü devletçiliği “devlet eliyle sanayileşme” olarak ele alıyor ve bu konuyu genişleme eğilimine sokuyordu (Bozdağ,1993:83;Koçak,1996:109).

1932 Temmuzunda ileri aşamada devletçilik niteliği taşıyan dört kanunun meclise verilmesiyle, İş bankası çevresiyle İnönü kabinesi arasındaki çatışma su yüzüne çıkacak ve İnönü'nün dolapçılık olarak nitelendireceği ne devletçilik ne de liberalizme uymayan bir "afferizme" açıkça ortaya çıkacaktır. İnönü kendisine karşı olanlara şu cevabı veriyordu. "bir iş ki, kimse yapmaz devlet yapar, bunu anlıyorum. Bir iş ki, hususi bir teşebbüs yapar, bunu da anlıyorum. Fakat devletin nüfuzunu kullanarak şahıslar veya bankalar yapar, bunu anlamıyorum. Ben devletçilik denen şeyi anlarım, fakat dolapçılığı anlamam"(Turan,2003:45). İnönü'nün ve kadrosunun aşırı devletçi girişimlerine karşı İş Bankası karşı gelmiş ve genelde İnönü ve hükümetin karşısında. İş çevresinin yanında olmuştur. Bunun neticesidir ki Atatürk hükümetin birçok icraatları ekonomik politikasını yakından izlemekte ve hatta zaman zaman müdahalelerde bulunmaktadır. Bu yüzden de İnönü ile aralarında bir takım anlaşmazlıklar çıkıyordu. Bu anlaşmazlıklardan biri Atatürk'ün iktisat vekilini değiştirmesiyle sonuçlanacaktır. Bu yıllar da ki Atatürk-İnönü ilişkisi ne kadar iyi kavranırsa İnönü'nün şefliğinde Atatürk'e bakışı o kadar iyi algılanabilir. Onun için bir iki açıklayıcı örnek almak açısından Atatürk-İnönü ayrılığının nazik hadiselerinden kısaca bahsedeceğiz. İş Bankası 1932 Yılında bir kâğıt fabrikası kurmak üzere hükümete başvurur. Ancak, hükümet çeşitli bürokrasi engellemeleriyle iş geçiştirilir. (çünkü İnönü bu tür teşebbüslerin devlet tarafından yapılmasını istemektedir). Olay nihayet Atatürk önüne gelir. İsmet Bozdağ'ın Kılıç Ali'den naklettiğine göre Atatürk durumu Celal Bayar'dan sormuştur. Önce devrin İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan Bey Atatürk tarafından bir sofrta meclisinde eleştirilmiş. Peşinden yine başka bir sofrta meclisinde Atatürk-İnönü tartışmasına dönen olay İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan Bey'in istifası ve yerine İş Bankası Umum

Müdürü Celal Bayar'ın getirilmesiyle Atatürk'ün isteğine göre sonuçlanmıştır. Ancak, bu hadise Atatürk-İnönü ayrılığını açığa vurmakla beraber ilerde İnönü-Bayar çatışması şeklinde devam edecektir. Atatürk, İnönü'nün aşırı devletçilik, her ne kadar İnönü "mutedil devletçilik" olarak tanımlıyorsa da, eğiliminden rahatsızdır. Devletçilik 1932 den itibaren 1939'a kadar Celal Bayar'ın ölçülü ve sorumlu yönetimine bırakılmıştır.

Bayar, CHP içerisinde yetkin bir yere sahip olmamasına rağmen iş bankası'ndaki eylem ve işlemleri ona gerekli gücü kazandırmış ve İnönü'yle boy ölçüşebilecek duruma ulaşmıştır. Ancak, Bayar devletçiliğe karşı tavrı almamakla birlikte devletçiliğin hem savunucusu hem de frenleyicisi olmuştur. Kaçınılmaz sorun olan devletçilik Bayar'ın ellerinde aşırı ölçülere varamamış ve sistemleşme olanağı bulamamıştır. İsmet Paşa Atatürk dargınlığının su yüzüne çıktığı bu dönem, İnönü'nün yalnızlığa itildiği ve iş çevresinin hükümette etkili olduğu yıllar olmuştur. İnönü muhalefetteki başbakan durumuna düşmüştür. Nitekim 1937 yolların tamamen ayrıldığı yıl olacaktır.

3.1.7.3. Atatürk-İnönü Ayrılığı ve İş Kabinesi

Daha öncede belirttiğimiz üzere, 1930'lu Yılların ardından Atatürk-İnönü arasındaki bir takım fikir ayrılıkları günden güne su yüzüne çıkmaya başladı. Bu görüş, fikir ve yöntem farklılıkları zaman zaman iki şefin kendi otoritelerini kurma yarışına döner gibi gözükse de Ebedi şefin lider kabiliyeti, meseleleri her zaman kendi isteği üzere çözmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim hükümetin ekonomik uygulamalarından hoşnut olmayan Atatürk'ün İnönü'ye rağmen iktisat vekilini değiştirmesi ve Eğitimde gerekli gördüğü reformları yapabilmek için maarif vekili değişikliği yine İnönü'ye rağmendir. Ne var ki İnönü bu şekilde hükümet işlerine karışılmasına son derece sinirlendiği gibi zaman zaman Atatürk'ün sofrasında yada çeşitli yazışmalarda tepkisini bazen fazlaca sert olmak üzere ortaya koymuştur. Burada özellikle ülkenin içinde bulunduğu ve S.C.F. olayıyla ortaya çıkan durum Atatürk'ün kafasını yormakta idi. Atatürk onun içindir ki zaman zaman hükümete müdahalede bulunuyor, hatta kabinede vekil değişikliklerine varan müdahaleleriyle İnönü'yü kendisini "tecrit" edilmiş bir psikolojiye sürükleyecek ayrılıkların belirginleşmesine yol açıyordu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na göre; bu dönemde özellikle Bayar'ın iktisat vekilliği ve geçen 'hadiseler ve sofrta tartışmalarından sonra İnönü'nün iç tedirginliği davranışlarından anlaşılmaya başlamıştı. Atatürk ülkede özellikle batıcı ve çağdaş, milliyetçi bir yapının oluşturulmasına önem vermekte idi. Bunun için kafasındaki üniversite reformunu daha iyi yapabilmek için Maarif Vekili Esat Bey'i Reşit Galiple değiştirmek düşüncesinde idi. Bu maksatla Dolmabahçe Sarayından gönderdiği bir telgrafla Başbakan İnönü'ye reyini sormuştu. İnönü ise Ankara'dan verdiği cevapta "Gece yarısı gaflet uykusundan uyandırılarak kabinesinde değişiklik yapılmak istendiği haberini alan bir başvekilin, bu hususta ileri süreceği mütalaadan nasıl bir fikir selameti beklenebilir" tarzında bir dil kullanışı, o sıralarda ne kadar sıkıntılı bir ruh halinde olduğunu göstermektedir. Olay, Atatürk'ün istediği şekilde çözülür. Başbakan artık bu müdahalelerden gittikçe sıkılmaya başlayacak ve yolların ayrılmasına kadar varacak olan Atatürk'e karşı ciddi çıkışlarını herkesin içinde yapabilecektir (Karaosmanoğlu,1999:147).Atatürk'ün sürekli olarak İnönü'ye müdahale etmesi, Atatürk-İnönü arasındaki ayrılığın ilk alanını oluşturmaktadır.

Atatürk'ün İnönü ile yollarının ayrıldığını dile getirdiği son olay, Bira Fabrikasının genişletilmesi konusudur. Hasan Rıza Soyak'ın aktarımlarıyla Atatürk, İnönü'nün bu konudaki tutum ve tereddütlerini öğrenerek yolları ayırmıştır (

Soyak,1973:678) .İkilinin ayrılıklarını sadece devletçilik konusunda olmadığını bir göstergesi olarak, kısaca Atatürk-İnönü ayrılığına etki eden bu gelişmelerden de bahsetmekte fayda vardır.

Atatürk, zorunluluklardan dolayı Devletçilik politikasını uygulamasına karşın aslında İsmet İnönü'nün de sürekli belirttiği gibi özel girişimin önde tutulduğu, liberal bir ekonomiden yanaydı. Özellikle yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinde ekonomik alanda geri olunması Atatürk'ü hızlı sanayileşme yolu olarak düşündüğü liberal ekonomi konusunda İnönü'nün karşısında bulunduruyordu. Diğer taraftan Atatürk'ün önünde bu düşüncesini yüreklendirecek İş Bankası örneği bulunuyordu. Bu örnek içinde başarılı çalışmalarını Celal Bayar vardı. Öyle ki Bayar, yaptıklarıyla hem Atatürk'ün takdirini ve başvekil olarak da desteğini almış olmakla birlikte, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yıllarında Atatürk'ten kalan kadro içerisinde kısa süreli de olsa sadece Bayar'a yer verilmiştir. İnönü ise, Atatürk'ten farklı olarak sanayileşme öncülüğünü devletin yapması taraftarı idi ve bunu özel teşebbüsün yapamayacak kadar zayıf olduğunu düşünüyordu. Devletçilik konusunda ki bu farklı görüşler Bayar'ı bir tercih olarak İnönü karşısına çıkarıyordu. Atatürk'ün İnönü'yü eleştirmesindeki en önemli sebeplerden biri, İnönü'nün Sovyet Rusya'daki devletçilik modelini aynen Türkiye'de uygulamaya çalışmasıydı. Atatürk bu eleştirisiyle, Türkiye'nin Sosyalist ya da Komünist bir rejim uygulamayacağını ifade etmiştir. Türkiye'yi sadece komünizmden değil, döneminde dünya da yaygın olan diğer totaliter rejimlerden de uzak tutmaya özen göstermiştir. Bu rejimlerin ekonomik ve siyasal başarısızlıkları da Atatürk'ün bu görüşünü pekiştirmiştir. O'na göre Türkiye, bu rejimlerin dışında serbest liberal bir ekonomi takip ederek çağdaş olup ekonomik başarıları olan devletleri bu sayede yakalayabileceğini düşünüyordu. Ekonomik yapılanmayı da böyle düşünen ekonomistleri kadrolaştırarak gerçekleştirmiştir. Bu kararlarla birlikte ciddi anlamda korumacı bir devletçilikle çalışmalara başlamıştır.

3.1.8. İthal İkameci Politika

İthal ikame, daha önce ithal olunan malların ülkede üretilmesidir. Yani ithalatın yerine geçen sanayi, ithal edilen malların imal edilmesini, böylece ithalatın azalmasını ve ithalatın azalması dolayısıyla dış ödemeler dengesinde döviz tasarrufu sağlanmasını hedef alır. I.Dünya Savaşı ve akabinde 1929'da ortaya çıkan ekonomik buhran ve onun meydana getirdiği durgunluk, hammadde ve tarım ürün fiyatlarını sanayi mal fiyatlarından daha fazla düşmesine, sermaye hareketlerinin yavaşlamasına, üretimin gerilemesine ve yatırımların durmasına neden oldu. Bu durum Türkiye gibi ekonomisi zayıf olan ve serbest dış ticaret politikası izleyen ülkeleri daha fazla etkiledi. Bunalım, bu ülkelerin ihracat gelirlerini önemli ölçüde düşürdüğünden ithalata kapasitelerinde de önemli daralmalara neden oldu. Bu durumda doğal bir savunma tepkisi olarak geliştirilen korumacı tezlerin etkisiyle de dışa kapanarak dış açıkları azaltmak, durgunluğu aşmanın ön şartı gibi görüldü(Boratav,1993:49).İmalat sektörüne sahip ülkeler, sanayi ve ticaret arasındaki kopuşu daha da şiddetli hissettiler dış ödemeler açıklarını kapamak ve dış ticaretlerindeki düşüşü karşılamak amacıyla ithal ikameci politikaları uygulamaya başladılar. Bu politikalar, sanayi mallarını ithal etmek yerine yurt içinde üretilmesini kapsayan gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı politika değişimidir (Hatipoğlu,1995:470-471).

Gelişmiş ülkelerin gelişim sürecine bakıldığında sanayi inkılabının lideri İngiltere dışında bir çok ülkenin İthal İkamesi deneyimini yaşadığını söyleyebiliriz. Batı Avrupa, ABD ve Japonya XIX. yüzyıl da daha önceleri ithal ettikleri malları üreterek

sanayileşmeye başlamışlardır. Fakat ülkelerin yaşadığı deneyimler farklı özellik taşımaktadır. Yani Türkiye'nin deneyimini bundan ayrı tutmak gerekir. Çünkü bu ülkelerde sanayileşmenin ilk aşamalarından itibaren sermaye malları yerli üretildi, yerel olarak geliştirilen teknolojiler kullanıldı (Kuyucuklu,1990:182).

İthal ikamesi politikalarla devlet, iç pazarı dış rekabetten korumak üzere gümrük tarifeleri, kotalar, kambiyo denetimi ve ithal yasakları yoluyla ülke içi pazara üretim yapan sermayeyi güçlendirir. Ayrıca yatırımların güçlendirilmesi için düşük faiz politikası izleyerek, ayrıcalık tanınan sanayi kesimine ucuz kredi ve finansman imkânları sağlamaya çalışır. Bu ithal ikamesi uygulayan ülkelerde en kıt olan kaynak dövizdir. Devlet müdahalesiyle ithalatın sürekliliğini sağlamak için döviz temin edilir. Sanayinin döviz ihtiyacı ayrıcalıklı kesime tahsis edilir. Böylece ithalat kapasitesinin büyük bölümü bu kesimin emrine tesis edilmeye çalışılır. Diğer taraftan devletin kendisi yatırıma yönelebilir. Bu uygulamalarda en büyük bunalım döviz darboğazıdır. Devlet, döviz kıtlığının bunalım boyutlarına ulaşmaması için önlem almak zorundadır. Bu önlem tabi ki ithalatın kısıtlanmasıdır. Bu uygulamanın sebebi ihracat karamsarlığı nedeniyle yani ihracatı artırarak döviz kazanılamayacağı düşüncesidir. Ancak bu şekilde alınan koruma önlemleri beklenenin tam tersine sonuçlar çıkarmıştır. Sonuç olarak, ithal ikamesi politikalarının mantığının üretim kaynaklarının sanayi kesimine yayılımı, tüketim malları üreten kesimden başlayarak ara mallarına oradan da yatırım mallarına doğru aşamalar halinde ilerlemesidir.

1930–1940 Yılları arası Türkiye Ekonomisinin daha sonraki yıllardaki gelişimini şekillendirdiği yıllardır. İthal İkamesine dönük ve devletçi korumacı sanayileşme yılları olarak adlandırılan bu dönemde izlenen politikalar hala tartışılmaktadır. Korumacılık önlemleriyle özel sektörü desteklemeyle yetinmenin sanayi sürecini, piyasa koşullarını ve tüketici talebini biçimlendireceği ve bunu orta ve uzun dönemde gelişme hızını frenleyeceği ileri sürüldü. Devlet korumadan kaynaklanan yüksek karlara, rantlara el koyabilir ve toplam artığın kullanımında değişik seçeneklere sahip olabilirdi. Türkiye'de söz konusu imkanların büyük ölçüde sanayi birikimi için kullanılacağı belirtilmektedir (Boratav,1993:22). 1930 Yılından sonra devletçi bir iktisat politikası uygulama yönünde adımlar atılmış, müdahaleyi sağlayıcı yasalar çıkarılmıştır. Kambiyo işlemleri denetim altına alınmış, menkul kıymetler ve kambiyo borsaları kanunu, merkez bankası kanunu, Türk parasının kıymetini koruma hakkında kanun, ihracatı ve kota sistemini düzenleyen kanunlar çıkarıldı. Bankalar üzerinde denetim kurulması faiz haddinin hükümetçe de belirleniyor olması artık devletin yatırımcı olarak piyasaya girdiğinin ispatıydı. Bundan sonra 1930'dan itibaren Türkiye'nin sadece sanayileşme politikasına değil, bütün ekonomik ve siyasi yapısına etki edecek ve halen günümüzde de etkisini sürdürecektir bir süreç başladı.

4. 1930–1940 DÖNEMİ EKONOMİK YAPI

4.1. 1930–1933 Dönemi

1930–1933 Yılları arasında Atatürk'ün devletçilik uygulamasına geçmesini sağlayan görüş ve kararları yasallaşmış kurumlaşmış ve modele dönüşmüştür. O dönemde geri kalmış ülkelerde devlet öncülüğünde sanayileşme uygulaması ilk defa Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleşmiştir (Tokgöz,1999:63-64).1930 Yılında devletçiliğe ilk adım atılarak milli iktisadın canlanmasına karar verildiği zaman, şu hususlar dikkate alındı; milli iktisada yeni bir çerçeve çizmek kolay değildir ve iş ekonomiyi aşmaktadır. Ortada ekonomiden kaynaklanan, fakat sadece ekonomi alanında bağlanamayacağı anlaşılan bir konu vardır. Siyasal çözüm ve formül gerekmektedir. Böylece ekonomide başlayan devletçilik siyasal alanda da kendini göstermeye başladı (Kuruç,1988;59). Diğer taraftan devletçilik kurumsallaştırılırken onun yanı sıra bir kalkınma stratejisi oluşturulması gereği ortaya çıktı. Bu amaçla 1930 yılında düzenlenen, çoğunluğunu iş adamları ve teknisyenlerin oluşturduğu sanayi kongresi, planlı devlet politikasının bel kemiğini oluşturur. Bu nedenle öncelikle 1930 Sanayi Programı hakkında bazı tanımlayıcı bilgiler vermek gerekmektedir.

1930 Sanayi Kongresi'nin en belirgin özelliği “ulusal ekonomi kavramını getirmesi ve bunu sağlayacak hukuki tezi ortaya koymasıdır. Ayrıca bu kongre de o güne kadar değinilmeyen adalet kavramına değinilmesi dikkat çekmektedir. Ekonomik gelişmeyi koruyan ve hızlandıran unsurların arasında adaletin önemine değinildi.”

22 Nisan 1930'da toplanan, “1930 İktisat Programı” diye anılan bu programın ekonomik ilkeleri şunlardır:

Ulaşım ağının ulusal ekonominin ilk genel ve ortak aracı olması.

Demiryolu taşımacılığının kar amacına yönelik değil, devletin kendi genel hizmet anlayışına uygun hale getirilmesi.

Serbest mıntıka ve limanlar oluşturarak, Türkiye'nin kara, deniz, hava taşımacılığında bir birleşme alanı oluşmasından faydalanarak transit işlemlerden bir gelir kaynağı oluşturmak.

Turizmin önemine değinilmesi.

Topraksız köylülere toprak verilmesi ve tarımda doğu bölgelerinin üretim için kullanılması.

Ulusal paranın değerinin korunması ve bunun Cumhuriyet Merkez Bankası'nın görevi olması.

Ekonomi ve üretim açısından olumsuz etkileri olan vergilerin kaldırılması.

Gümrük tarifelerinde güdülecek politikanın üretimi koruma ve destekleme, gereksiz tüketimi sınırlama ve içerde yetişmeyen tüketimi zorunlu olan maddelerin pahalılıktan kurtarmaya yönelik olması.

Emeğin, üretim araçlarının en güçlüsü olması nedeniyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın ulusal ekonominin başlıca dayanağı olması (Dinçer,1965:32).

Bunların dışında özellikle sanayi kesimini ilgilendiren hammadde, sermaye, kredi, imalatta standardizasyon ve sınaî öğretim ele alındı. Ayrıca sanayicilerin temsil güçlerinin artırılması için çalışmalar yapıldı (Boratav,1993:50). Bu önerilerin ışığında hükümetçe bir iktisat programı hazırlanmasına rağmen bu ilkelerin pek çoğunun zamanla yitirildiğini ve göz ardı edildiğini biliyoruz. Örneğin Türkiye, konumu itibarıyla, doğu ile batı arasında önemli geçit yeri olmasına karşın, döviz sağlamakta olanak bulamamış, kara taşıtlarının yıllarca hiçbir ücret ödemededen geçmelerine olanak sağlandı. Turizm alanında hiç ciddi bir adım atılmadı. Gümrük tarifelerinde gereksiz

tüketimi sınırlayan, yöntemlerin uygulanması belirtildiği halde lüks tüketim maddelerinin dış alımından vazgeçilmedi.1930 ve 1931 yıllarında devlet dolaylı olarak ekonomiye müdahale etti.1930'da çıkarılan iki himayeci yasa da devletin dolaylı müdahaleleri açıkça görülmektedir. Bu yasalar, Türk parasının kıymetini koruma kanunu ve ticarete ihracatın korunması hakkındaki kanundur. Birincisinin amacı Türk parasının dış değerini korumak ve dış ticareti dengelemektir. İkincisinin amacı ise, iç ve dış ticarete devletin denetimine olanak sağlayarak, özellikle ihracatı denetleme konusunda karar almada devlete yetki vermedir.

1932 Yılı ise, devletçi uygulamalara ani geçişin yaşandığı yıl oldu. Çay kahve ve şekerin bir elden ithaline ilişkin yasa ile, 1933 yılında çıkarılan ödünç para verme kanununa ilişkin yasalar en önemlileridir. Bu yasaların amacı sanayi sermayesini koruma altına almak, teşvik etmek ve geliştirmektir.1936 yılında çıkarılan 3003 sayılı yasa ile devlet, sanayi ürünlerinin maliyetini ve satış fiyatlarını denetleme ve saptama yetkisini elde etti (Boratav,1993;51).

1930-1938 döneminde devlet iktisadi, mali ve sosyal alanda asli yatırımcı olarak işletmeler kurmak suretiyle üretime doğrudan katıldı. Müdahaleci yasaların yanı sıra devlet bazı sektörlerde millileştirme hareketlerine girdi. Daha sonra da yavaş yavaş belediye hizmetleri ve enerjiye de egemen olmaya başladı. Bu dönemde kömür madenleri, limanlar, dokuma, antrepo, barut ve patlayıcı maddeler tekeli, tramvay hattı, elektrik hava gazı, telefon şirketleri gibi sektörler millileştirme kapsamında yer aldı.1930-1938 döneminde Türkiye'nin sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımlarını attı yıllar olarak nitelendirilebilir. Sanayi kesimi, Cumhuriyet Tarihi'nin bundan sonraki hiçbir döneminde 1930-1939 yıllarının ortalama büyüme hızına ulaşamadı. Bu dönemde sanayinin sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızlarının ortalaması %11,6'dır. 1930 yılında cari fiyatlarla milli hâsılanın %9,9'unu oluşturan sanayi kesiminin payı 1938 sonunda %18,3'e çıktı. Yatırım mali ve ara mal üreten modern sanayi kollarının ilk kuruluş yılları da devletçilik dönemi içindedir. Özellikle demir-çelik, kâğıt ve kimya sanayi kollarında ilk modern tesisler bu yıllarda kuruldu. İnşaat ve çimento malzemesi üretiminde büyük sıçramalar gerçekleştirildi. Makine-teçhizat yatırımlarındaki ortalama yıllık artış hızı %10 dolaylarındadır. Temel tüketim mallarının yerli üretimin sağlanması büyük ölçüde gerçekleştirildi. O günkü koşullarda var olan iç talebin yerli üretimde karşılaşmasında büyük başarı sağlandı (Boratav,1993:54-55).

Çukurova ve Ege bölgelerinde kamu işletmeleri dışında özel işletmeler kuruldu. Bu işletmeler sanayinin en önemli alanlarından "dokuma" alanında kurulan işletmelerdir. Özel girişimler sayesinde yerli üretim iç talebin %80'ini karşılayacak düzeye geldi. Dört ana üretimde gerçekleşen özel birimler sayesinde 1935'ten sonra şeker dış alımı sona erdi ve çimento üretiminde yeni işletmelerin kurulması sonucu 90 bin ton olan iç talep fazlası dışarıya satıldı (Kepenek,1995:65-6). Bu gelişmeler 1930-1939 döneminde planlı bir sanayileşme politikasının uygulanmasından meydana gelmektedir. Hammadde açısından sınırlı olan Türkiye, sanayileşme problemini planlı bir uygulama ile çözebilirdi. Bu planlar o dönemde etkili olduğu kadar günümüzde de etkisini devam ettirmektedir. Özel işletmecilik sisteminin başarı gösterememesi üzerine, devlet, 1930'dan sonra çeşitli alanlarda iktisadi faaliyetler göstermeye başlamıştır.

İlk olarak kambiyo kontrolü ile ilgili tedbirler almış, ikinci olarak, kamu işleri niteliğindeki faaliyetler ve hemen hemen tamamen yabancı şirketlerin işlettiği demiryolları ile birlikte, bütün kömür madenleri dahil olmak üzere yabancılara ait bazı fabrikalar millileştirilmiştir. Üçüncü olarak da, 1931 yılında "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" hazırlanmış ve 1933'te de uygulamaya konmuştur (Serin,1965:216).

4.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1933 yılında hazırlanan birinci beş yıllık sanayi planının benimsenmesi ve uygulanması devletçilik uygulamalarının somut göstergesidir. Bu planla artık devlet müdahale ve uygulamalarının planlı olması gerekiyordu. Ancak bu şekilde sınırlı olan kaynaklarını değerlendirebilirdi. Böylelikle devlet eliyle planlı sanayileşme 1930'ların iktisat politikasının amacı olmuştur. O dönemde sanayileşmede hız kazanmak için kurulan Ali İktisat Meclisi raporlarına göre, bazı endüstrilerin geliştirilmesi gerekiyordu. Bunların içinde en önemlileri, pamuklu ve yünlü mensucat, kâğıt-karton ve demir çelik sektörleriydi. Bu sektörleri, hükümetin korumaya alması ve yeni önlemlerle özel yatırımları özendirilmesi gerekiyordu. Ama beklentiler istenildiği gibi sonuçlanmadı. Bunun yerine, sanayide yaygın bir devlet kapitalizmine başvurulması ortaya çıkıyordu (Tezel,1994:54).

1932 yılında Sovyetler Birliği ile bazı anlaşmalar yapıldı. Anlaşma içeriğini, devletin yatırımlarında mali ve teknik yardımların nasıl sağlanması gerektiği konusu oluşturmaktadır. Yardımlar için ilk olarak Sovyet uzmanlar Türkiye'ye gelerek bir rapor hazırladılar. Hükümet tarafından yetersiz bulunan çalışmalar, Amerikan uzman Edwin Kemmerer'in içinde bulunduğu bir Amerikalı Uzmanlar grubu ile desteklendi. Grup, "Ülkenin iktisadi koşulları, doğal donanımı, sermaye birikimi, sanayi, ulaştırma yapısı, dış ve iç ticareti, maliyesi, para ve banka sistemi, vakıfları, çalışma sorunları, sağlık ve eğitim hizmetleri ve kamu yönetimi hakkında hazırladıkları dört ciltlik geniş kapsamlı çalışmayı iktisat vekaletine sundular"(Tezel,1994:55).Bu çalışmayla birlikte hükümetin ele aldığı devlet yatırım sanayi programı da değerlendirilmiştir. Sovyet ve Amerikan desteğiyle iktisat vekaleti 1933'te "sınai tesisat ve işletmelerle" ilgili raporları hükümete sunmuştur (Kuruç,1988:70).

4.1.2. Planın Uygulanması

Birinci beş yıllık sanayi planıyla Türkiye, sanayi ülkesi olma yolunda ilk adımı atmıştır. Artık bir tarım ülkesi değildir. Bu planda temel ihtiyaç maddelerinin üretimine öncelik verildi. Üretimde hammaddelerinin ülke içinde olanlarına öncelik verilmesi döviz tasarrufu açısından önemlidir. Böylece dışa bağımlılıkta azalmış olacaktır. Kurulacak sanayilerin yerli hammaddelere olan talebi artırması, tarım ve madencilik başta olmak üzere tüm ekonomik sektörde canlanma yaratacaktır. Yerli hammaddeye dayalı olarak kurulan sınai tesisler ileriye ve geriye bağlantılar yaratarak ekonomide sektörel bütünleşmeyi hızlandıracaktır (Şahin,2000:54)¹.Birinci beş yıllık sanayi planı devletin sanayi sektöründeki girişimlerin tümünü kapsamıyordu. Bu planda öncelik, tüketim malları üretimine verildi. Planın amacını kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Özel teşebbüs tarafından yapılması imkânsız olan sanayi yatırımlarının devletle ve milli müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmalarını sağlamak.

Döviz darboğazını aşmak.

¹ Yerli hammaddeyi işleyerek iç talebi karşılamaya yönelik üretim yapımları planlanan fabrikaların yer seçiminde de bir çok etken rol oynamıştır.Fabrikaların hammadde ve işgücüne yakın yerlerde olması üzerinde durulmuştur.Fabrikaların ülkeye dengeli dağıtılması, bu arada İç Anadolu gibi nispeten gerice bölgelere öncelik verilmesi düşüncesi de ağır basmıştır.Yer seçiminde savunma önlemlerinin ciddi olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır.Ancak uygulamada büyük payı Marmara ve Ege Bölgelerinin aldığı görülmektedir;23 fabrikanın 9'u Marmara Bölgesinde, İstanbul,Bursa ve İzmit'te, 4' ü Ege Bölgesinde kurulmuştur.İç Anadolu Bölgesinde ise bir Kayseri diğeri Ereğli'de olmak üzere sadece iki tane dokuma fabrikası tesis edilmiştir.(Şahin,2000:54)

Hammaddelerin dünya piyasalarından gittikçe düşen fiyatları karşısında Türk işçi ve çiftçisine daha karlı çalışma alanları bulmak (İnan,1972:13).

Birinci beş yıllık sanayi planının görünen bu amaçlarının dışında birkaç özelliği daha bulunuyordu. Bunlara kısaca değinelim: Plan içerisindeki tesislerde en ileri teknolojilerin uygulanmasına önem verilmiştir. Planda hedefler geleceğin talep fonksiyonlarına değil, geçmişin ithalat miktarına dayanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Planda yatırım kararları sektör düzeyinde değil, işletme düzeyinde ya da proje düzeyinde alınmıştır.

Tablo 1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Ele Alınan Sektörler (İNAN,1972)

	Yıllık Dışalım 1000TL	Toplam Dışalım Oranı%	Toplam Yatırım 1000TL	İşletme Sermayesi 1000TL
A.Dokuma (Pamuk, Kendir, Yünlü)	47.107	26.6	16.068	5.820
B.Madencilik(Demir, Sömikok, Bakır, Kükürt)	12.929	7.3	9.948	1.3270
C.Selüloz (Kağıt, Yapay ipek)	4.745	2.6	2.110	570
D.Seramik (Şişe, Cam, Porselen)	3.726	2.1	930	250
E.Kimya(Zaçyağı, Klor, Südkostik, Süperfosfat)	6.279	3.5	1.970	390
TOPLAM	74.786	%42.1	31.026	8.400

Birinci beş yıllık sanayi planı ile kurulan sınaî tesisler beş grup altında sınıflandırılabilir 23 fabrikadan ibarettir. Bu gruplar şunlardır:

Dokuma Sanayi: Bu alanda yılda 103 milyon metre pamuklu dokuma ve 2753 bin metre pamuk ipliği üretecek beş fabrika yapımı planlanmış ve bu fabrikalar plan dönemi içinde faaliyete geçirilmiştir. Kastamonu'da kurulması planlanan kendir fabrikası bu dönemde değil, 1954'te kurulmaya başlanmıştır. Bursa'da planlanan yünlü kumaş fabrikası 1935'te faaliyete geçirildi.

Maden Sanayi: Ereğli Demir çelik fabrikası 1938'de Karabük'te açılmıştır. Zonguldak'ta 1935'te semikok fabrikası, Keçiözümlü'da 1934'te kükürt fabrikası ve Ergani 'de 1939'da bakır izole fabrikası tamamlanarak hizmete girmişlerdir.

Kâğıt ve Selüloz Sanayi: Bu dönemde İzmit'te bir kâğıt fabrikasının 1936'da faaliyete geçirildiği bilinmektedir. Yine İzmit'te 1936'da selüloz fabrikasının temeli atılmıştır.

Toprak Seramik Sanayi: İstanbul'da şişe cam ve Kütahya'da porselen fabrikalarının yapılması öngörülmüştür.

Kimya Sanayi: Planlanan sülfürik asit, süper fosfat ve klor alkali fabrikalarına dönem içinde başlanamamıştır. Bu fabrikaların ilk ikisi Karabük'te sonuncusu İzmit'te II. Dünya Savaşı yıllarında kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Bunların dışında Isparta'da gül yağı fabrikası ve Bodrum'da 1934'te sünger işleme tesisi işletmeye açılmıştır. Plan döneminde başlanılamayan dört fabrika ise, daha sonraki yıllarda faaliyete geçmiştir. Bu gelişmelere bakılarak planın çok başarılı bir şekilde uygulandığını söyleyebiliriz. Planın finansmanında kullanılmak üzere 1932-1938 yılları arasında Sovyetler Birliğinden on dört milyon kredi tahsis edilmiş, bu kredinin hepsi dokuma sanayinin tesisinde kullanılmıştır. Ayrıca Karabük demir çelik fabrikasının finansmanı için 1936'da İngiltere'den üç milyon sterlin kredi sağlanmıştır. Bu planın uygulanmasında

yetki ve sorumluluk Sümerbank'a verilmiştir. Bu planın uygulanmasıyla Sümerbank, sanayide devlet girişimciliğinin birinci temsilcisi haline gelmiştir.1939'da bir çok alanda sanayi çıktısının %80 ile %100'ü, birçok alandaysa %50'den fazlası Sümerbank'a ait tesislerde üretilmiştir (Şahin,2000:55-7).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planındaki yatırımlar toplam 33 ayda tamamlanmıştır. Genel olarak bu durumu ve yatırım yapılan alanları tablo 2'den görebilir.

Tablo 2. Birinci Sanayi planı Döneminde Yatırımların Gerçekleşme Süreleri (İNAN, 1972)

Tesisin Adı	Programa Giriş Tarihi	Gerçekleşme Tarihi	Süre(Ay)
1)Kayseri Bez Fab.	20.05.1934	16.09.1936	27
2)Ereğli Bez Fab	20.10.1934	04.04.1937	30
3)Nazilli Bez Fab	25.08.1935	04.04.1937	18
4)Bursa Merinos Fab.	28.11.1935	02.02.1938	26
5)Gemlik Yapay İpek Fab.	22.05.1935	01.02.1940	47
6)İzmit Kağıt Fab.	14.08.1934	18.04.1936	20
7)Karabük Demir Fab.	03.04.1937	09.09.1939	26
8)Malatya Bez Fab.	1937	1939	24
9)Uşak Şeker Fab.	06.11.1925	17.12.1926	13
10)Sivas Çimento Fab.	1936	05.06.1943	72
11)Süper Fosfat Fab.	1938	15.04.1944	72

Birinci beş yıllık sanayi planını başarılı olması, hükümete sanayileşme konusunda cesaret vermiş ve 1936'da ikinci beş yıllık sanayi planının hazırlanmasına başlanmıştır.

4.1.3. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1934 Sanayi programının uygulamaya koyulmasından kısa bir süre sonra, 1935'te hükümet yalnız bazı ithalat yerine ürünleri ikamede değil, endüstrileşmemizin bir icabı olarak artan ithalatımızı karşılamak için aynı zamanda ihracat imkânlarını da temin etmek lüzumuna dayanarak birinci programdan farklı daha ziyade ihracat malları endüstrisinin ağırlıkta olduğu ikinci beş yıllık programın hazırlıklarını başlattı.1936'da ikinci programı görüşmek için Ankara'da bir sanayi kongresi kuruldu. Daha çok teknik personel ve yöneticilerin katıldığı konferansta seçilen üyelerin verdikleri etüt raporları iktisat vekâletince incelendi.1936'nın sonlarına doğru ikinci beş yıllık sanayi projesi hükümete sunuldu. 1936 projesinde söz konusu edilen yatırımların 110 milyon TL'ye mal olacağı, bunun 45 milyon TL'lik bölümünün döviz harcaması gerektireceği tahmin edildi.Bu planda yüzden fazla fabrikanın kurulması tasarlandı (Şahin,2000:57).

Tablo 3. İkinci Sanayi planında Kamu Yatırımlarının Durumu (İNAN,1972)

	Yatırım (Mil.TL)	İşletme (Mil.TL)	Toplam (Mil.TL)	İstihdam (Mil.TL)	Gerekli Enerji-Kw
1)Madencilik	17.85	5.55	23.40	7850	30.800
2)Kömür	17.45	4.60	22.05	21250	34.000
3)Elektirik Enerjisi	15.40	0.30	15.70	200	-
4)Ev Yakıt Sanayi	3.00	1.00	4.00	500	1.000
5)Toprak Sanayi	2.03	0.25	2.28	300	2.000
6)Gıda	7.99	2.36	10.35	2075	3.035
7)Kimya	12.85	3.08	15.93	1685	6.250
8)Demir ve Makine	4.20	0.94	5.15	650	1.200
9)Deniz Ulaşımı	10.68	-	10.68	-	1.000
10)Su Ürünleri	1.85	0.60	2.45	350	250

4.1.4. Planın Uygulanması

Bu plan, birincisine göre daha geniş ve ayrıntılıdır. O tarihte çağdaşı olan hiçbir devletin bu nitelikte bir sektör planlamasına yöneldiği görülmedi. Daha sonraki iktidarlar döneminde, Atatürk'ün planlama disiplinine bağlı kalınsaydı, bugün Türkiye'nin sanayileşmesi daha üst düzeyde olabilirdi. Örneğin petrol politikasına verilen somut önem o dönemden sonra bir 40 yıl "Dünya petrol krizi ve OPEC ortaya çıkıncaya kadar" Türkiye 'de hiçbir iktidarın ilgisini çekmedi. Enerjinin dış alıma dayalı çözümü arandı (Tezel,1994:56).

1935 yılında hükümete sahipleri tarafından iyi iletilmeyen madenleri devletleştirme yetkisi veren bir kanun çıkarıldı. İkinci beş yıllık sanayi planının bir özelliği de yurt içinde fazla tüketimi olmayan fakat yurt dışında aranan ve hammaddesi içeride üretilen malların mamul hale getirilerek ihraç edilmesini öngörmüş olmasıdır. Büyük bir gelişme vaat eden ikinci beş yıllık sanayi planı, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulanamadı (Şahin,2000:58).

1938'deki kararname ile yürürlüğe konan ikinci beş yıllık sanayi planı Atatürk'ün ölümü ve Avrupa'da savaş rüzgârlarının esemeye başlamasıyla kesintiye uğradı. Atatürk'ün ölümü ve İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi ile hükümet çevrelerin 1938 planının uygulaması konusundaki tavrı değiştirmeye başladı. Yeni bir dünya savaşı başlamakta ve savunma gereksinmelerinin hızla artmakta olduğu bir dönemde Ocak 1939'da Celal Bayar başbakanlıktan istifa etti. Refik Saydam hükümeti kuruldu. Yeni hükümet 13 Mart 1939'da gizli bir kararname ile 1938 planının da ki projelerin çoğu ile ilgili kararları iptal etti. Diğer taraftan devletin planlın gerektirdiği iç ve dış kredileri bulmakta zorlanması da bunda etkili oldu. İkinci beş yıllık sanayi planı 1950'ye kadar tamamlanmış olan projeleri, Guleman krom, Ergani, Murgul ve Kuvarsan bakır, Divriği demir ve madencilik tesisleri, Karabük kompleksine katılan dokuz bin ton kapasiteli demir boru fabrikası ve satın alınan bazı gemilerle ilgili olanlardı. İkinci beş yıllık sanayi planı hazırlıkları tıpkı birinci beş yıllık sanayi planının Sümerbank'ı iktisadi hayata sokması gibi Etibank'ı da iktisadi hayata soktu.

Birinci planda dışalım ikamesine öncelik tanınmasının doğal sonucu yatırımın en büyük kısmı dokuma sanayine ayrılırken, ikinci planda öncelik madencilik ve kömür sanayisine verilmiştir. Her iki plan eksikliklerin tamamlanması yönünden birbirini destekler niteliktedir (Tezel,1994:305-7).

4.2. 1940-1945 Dönemi Ekonomik Yapı

4.2.1. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye Ekonomisi

II. Dünya Savaşı'nın çıkışı, 1933-1939 yıllarında izlenen iktisadi politikaları aksatmıştır. Birinci beş yıllık sanayi planı hedefleri büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ardından 1940'ta ikinci beş yıllık sanayi planı hazırlanmıştır. Bu plan da yine korumacı nitelikte bir dış ticaret politikası ve ara ve yatırım malları üretiminde yoğunlaşan ithal ikameci bir sanayileşme politikasının belirleyiciliğinden oluşturulmuştu. Ama plan hedefleri sadece planda kaldı ve ekonomik koşulların savaş koşullarına göre biçimlendirilmesi gerekmekteydi (Sönmez,2004:64-5).

Türkiye'de ekonominin savaş şartlarına göre biçimlendirilmesi savaş başlamadan kısa bir süre önce gerçekleştirilmiştir. Savaş başladıktan sonra ise devletin ekonomi üzerindeki müdahalesini arttıran yasal mevzuat oluşturulmuştur. Türkiye bu savaşta tarafsızlık politikası izleyerek alacağı tahribatlardan kendini korumuş oluyordu. Fakat 1940-1945 döneminde savaş ekonomisi şartlarında yaşandı. Savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye, yarı seferberlik havasında silâhındaki asker sayısını arttırmak için tarımdaki nüfusun bir kısmını çekerek tarımda bir iş gücü eksikliğinin meydana gelmesine neden oldu. Savunma harcamalarını olağanüstü boyutlarda arttırdı (Boratav,1993:217;Şahin,2000:79). Önceki dönemlerde bütçe gelirlerinin yaklaşık %40 'ı savunma harcamalarına ayrılırken savaşın başlaması ile birlikte savunma harcamaları bütçe harcamalarının ortalama %60'ına yükseldi (bkz Şahin,2000:79). Bunların hepsi, savaş yıllarının bir iktisadi gerileme dönemi olmasına yol açan sebeplerdir ve 1940-1945 dönemi, iktisadi gelişme sürecinin kesintiye uğradığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Kesinti döneminde savaş ekonomisi mantığıyla devlet müdahalesi artmıştı. Fakat bu müdahale devletçilik ile karıştırılmamalıdır. Devletçilik, hızlı sanayileşme için uygulanan bir iktisat politikası iken, savaş dönemindeki devlet müdahalesi, eldeki kaynakların savaşta nasıl kullanılacağına dair bir amaç taşıyordu. Bu amaç içerisinde Refik Saydam hükümetinin savaşta uygulamaya çalıştığı iktisadi önlemlerde Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın Kültür Politikalarını görebiliriz (Boratav,1993:64).İktisadi önlemler içerisinde en önemlisi, Milli Korunma Kanunu'dur. Devlet bu kanunla üretim ve tüketimi bir ölçüde düzenlemeye ve denetlemeye çalışmıştır. Diğer taraftan devletin ekonomi üzerindeki yasaklarını da arttırmıştır.

Türkiye 1940'lara geldiğinde düzenli ve istikrarlı bir iktisat çizgisine girememiştir. Bunun ilk nedeni, devletçilik dönemindeki düşük ithalat, ikinci nedeni de eldeki kaynakların savaşla birlikte daralmasıdır. Hâlbuki Türkiye'nin daha çok yatırım mallarına, sanayi ve ara mallarına ve önemli hammadde kaynaklarına ihtiyacı vardı. Türkiye'nin olduğu kadar savaşan ülkelerin de bunlara ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaçlar ithalat değerlerini çok yükseltiyordu. Dolayısıyla Türkiye sanayi ve ulaştırma alanlarında yalnızca yeni yatırımlar yapmaz ve sonuçta mevcut sanayi planlarını uygulayamaz durumda kalmayacak buna ek olarak, yapım halindeki tesisleri tamamlamakta güçlük çekecek, hatta çok kez mevcut tesislerin işletilmesinde dahi önemli sorunlarla karşılaşacaktır (Koçak,1996:370). "İthalatımız 1938'de 120 milyon dolardan, 1940-1941 yıllarında 50-55 milyon dolar civarına düştü. Bu düşüş, ülkede yatırım, tüketim ve ara mallarında bir kıtlık durumu, üretim üzerinde de olumsuz etkilerinin yanı sıra, kamu gelirleri içerisinde önemli bir payı olan ithalat vergi ve resimlerinin önemli miktarda düşmesine sebep olmuştur (Boratav,2006:246).

Savaş yıllarında Türkiye ekonomisinin sektörler üzerindeki etkilerini de şu şekilde değerlendirebiliriz.

Türkiye’de kırsal alanda yaşayan tarım nüfusunun büyük bir kısmının silâh altına alınması, tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir. “Savaş şartlarının en önemli üretim kalemi olan buğday, 1939’da 4.200.000 ton üretilmiş iken, bu miktar 1945’te 2.200.000 tona düşüyordu.” Bu rakamlar yükün ağırlığını küçük üreticilerin üzerine yıkmıştı. Çünkü Büyük toprak sahipleri askerlikten muaftı ve savaş için gerekli olan asker de buğday üretimi yapan küçük üreticilerden sağlanmıştı. Küçük üreticilerin işgücü kaybı, temel gıda üretiminde darlıklar yaşattı. Üretim darlığı ürünlerde fiyatları arttırdı. Bu artışta yüzü gülen yine büyük toprak sahipleri oldu (Boratav, 2006: 246; Avcıoğlu, 1990: 473).Devletin savunma giderlerini ölçsüz kullanması, bütçeyi sarstı. Devlet ihtiyaçlarını vergiler yerine Merkez Bankası’ndan karşıladığı için para tedavülü genişledi. Bu durum, enflasyonist bir akım başlattı, paranın satın alma değeri düştü, hazine zor durumda kaldı ve halkın paraya güveni sarsıldı. Fiyatlarda ki bu durum, karaborsacılığı oluşturdu. Bir yandan “Savaş zengini” yeni milyonerler ortaya çıkarken, bir yandan da gelir dağılımı bozuldu. “Tedavüldeki para artıp, gittikçe enflasyonun tesiri genişlemiş, piyasada para çoğalmış ve bu paranın geri çekilmesi zarureti hasıl olmuştur. Bunun karşısında da ya cebri bir istikraza gidilecekti ya da olağanüstü bir vergi koymak gerekecekti.”Bu vergi 1942’de çıkarılan ve tartışmaları günümüze kadar uzanan Varlık Vergisi Kanunu’dur. Varlık Vergisi, II. Dünya Savaşı yıllarında aşırı ticari kazançları dengelemek için çıkarılmıştır. Bir anlamda servet vergisi kanunudur (Aydemir,1993:231;Şahin,2000:81).

Köy Enstitüleri de savaş yıllarındaki ekonomik sebeplerin üzerinde etkili olduğu diğer bir konudur. Bu girişimin altında ki sebep, çok kısa sürede çok sayıda öğretmen yetiştirerek, kırsal kesimdeki ilköğretim sorununu, devlet bütçesine en düşük derecede yük getirecek şekilde çözmektir. Öğretmen tayin olacak köylere bu durum en az üç yıl öncesinden bildirilip, köy bütçesinden mali destek istenecek ve yine okulun yapımı, onarımı ve öğretmenin oturacağı binanın yapılması konusunda köylülerin emeğinden faydalanılacaktı. Köy Enstitüsünde yetiştirilecek öğrencinin köylerden alınması kararı ise daha önce kent kökenli öğretmenlerin köyde yaşama uymakta zorluk çekmelerinden kaynaklanıyordu. Oysaki köy kökenli öğretmenler köylü ile daha çabuk ve etkili iletişim kurabilecek ve köy şartlarında verimli çalışmalar yapabileceklerdi. Buna duruma göre, öğretmen adayları sadece köylerden alındı (Koçak, 1995: 128; Aydemir,; 380-81).Olumlu düşünceler doğrultusunda, İsmet İnönü’nün baskısıyla öğrenci sayısı arttırıldı. Bunda sebep, köy öğretmenlerinin yanında iki yüz bin tarım öğretmeni yetiştirmektir. Enstitü topraklarına meyveli meyvesiz 250.000 ağaç dikildi.15.000 dönüm arazi işlenip ekildi. Ayrıca 1500 dönüm orman ve 1200 dönüm bağ dikildi. Enstitülerde hayvancılıkla ilgili faaliyetlerde bulunuldu. İmalathanelerinde demircilik gibi işlevlerde bulundu ve köylerin elektriğe kavuşmasına öncülük etti. Bütün bu uğraşlar ve emekler Türkiye Ekonomisine olumlu olarak yansımıştır(Koçak,1996:116-17).

4.2.2. 1940–1945 Dönemi Kanunları

Kanun hazırlanması aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Savaş başlamadan önce “Müdafaa Ekonomisi” hakkında rapor olarak hazırlanmıştır. Bu raporla birlikte “iktisadi müdafaa servisi” hakkında tamamlayıcı bir inceleme, bu servise ait teşkilat şeması ve 6 Eylül tarihli “iktisadi müdafaa kanunu tasarısından oluşmaktadır (Aydemir,1993:211). Milli Korunma Kanunu Projesi, Aralık 1940’ta Başbakan tarafından CHP Meclis

Grubuna sunuldu ve iki sun sonrada Grup komisyonu tarafından uzun tartışmalar sonunda² onaylandı.

Milli Korunma Kanunu, Recep Peker'in başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanmış ve 70 maddeden oluşmuştur. TBMM tarafından 18.01.1940 tarihinde 3780 sayı ile de kanunlaşmıştır. Kanun, Bakanlar Kuruluna ekonominin düzenlenmesi konusunda çok geniş yetki ve görevler veriyordu. Milli Korunma Kanununa dayanılarak çıkarılan kararnameler savaş dönemi iktisat politikasının baş unsurunu oluşturuyordu. Diğer bir önemi de müdahaleci iktisat politikaları izlemek isteyen hükümetlere savaş dışında da çeşitli imkânlar sağlayan bir belge olmasıdır (Koçak,1995:122;Boratav,1993:247).

Kanundaki düzenlemeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Hükümet özel kişilere ait sanayi ve madencilik tesislerinin hangi malları ne kadar üreteceğini belirleyebilecektir.

Hükümet gerek gördüğü kuruluşlara, bir tazminat ödeyerek el koyabilecektir.

Tarımda ne ekileceğini devlet tayin edecek ve 500 hektarın üstündeki araziyi gerekirse bir tazminat ödeyerek bizzat devlet işletebilecektir.

Özel kişilere ait taşıt araçları devletçe belirlenecek fiyatlarla istenilen yerlerde çalıştırılabilecektir. Gerekli görülürse bu araçlar devlet tarafından satın alınabilecektir.

Özel kesimin yatırımları izin alma şartına bağlanmış ve Hükümetin denetimine tabi tutulmuştur.

İç ve dış ticarete fiyat kontrolü sistemi getirilmiştir. Devlet alıcı olabilecek, ihtiyaç duyulan mallara el koyabilecek ve bunların dağıtımını gerçekleştirebilecekti (Şahin, 2000: 80-1).

4.2.3. Varlık Vergisi Kanunu

Savaş yılları ekonomisinde alınması gereken önlemlerden biri de, kontrolsüz bir şekilde ortaya çıkan ve servet sahibi olan savaş zenginlerini vergilendirerek olağanüstü şartlardan yararlanarak kısa zamanda haksız kazanç sağlamış kişilerden, servetlerinin bir kısmını geri alarak, savaşın ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntıları adil bir şekilde ortadan kaldırmaktı. Adil paylaşım önleminde başka, devletin artan masraflarını karşılamak için yeni gelir kaynaklarının bulunması gerekiyordu. Masrafların emisyon yoluyla karşılanması, enflasyonist bir akım başlatmış, para değeri ve fiyatlar sarsılmış, hazine zor duruma düşmüştü. “Tedavüldeki para artıp gittikçe, enflasyonun tesiri genişledi, piyasada para çoğalmış ve paranın geri çekilmesi zarureti hasıl olmuştu. Bunun karşısında da cebri istikraza gidilmek veya olağanüstü bir vergi koymak lazımdı.”Tüm bunları yerine getirebilecek uygulama olarak Varlık Vergisi Kanunu hazırlanması düşünüldü. Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun talimatı doğrultusunda Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Müsteşarı Esat Tekeli ve Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalı'nın yoğun çalışmaları ile hazırlandı. Hükümet tarafından Kanunun gerekçesi şu şekilde açıklanıyordu: “Savaş ve ihtikar dolayısıyla kazanılan fevkalade kazançların, kanunlarımızın vergilendirilmemekte olduğu bu sebeple bilhassa azınlıkların büyük servetler iktisap ettikleri, piyasada acele tetkikat yapılarak, kimlerin bu şekilde kazanç

² Tartışmaların sebebi, tasarsının Anayasaya uygun olup olmadığı konusundaydı. Hatta bunu incelemek için Muvakkat Encümenince incelenmesine gerek duyuldu ve bu encümen, kanunun “Hukuku esasiye düsturlarımıza tamamen uygun bulunduğunu tespit etti.Kanunun gerekçe kısmında savaşın iktisadi zorlamaları belirtilmekte ve olayların, yeni bir kanun hazırlanmasına fırsat kalmayacak kadar hızlı geliştiği için hükümet meclisten ahvalin istediği salahiyetlerin verilmesini rica etmektedir.”diyordu.(bkz.Boratav,1993:246)

sağladığının tespiti ile azınlıkların ayrı bir cetvelde gösterilmesi.”Bu açıklama milliyetçi çevrelerde “haklı bir verginin haksız sayılabilecek uygulamasına” yol açarak öfke yarattı³ (Boratav, 2006:255-6;Aydemir,1993:233).

Hükümetin, kanunu çıkarma gerekçelerini içine alan zümrelere bakacak olursak; Kazanç ve Buhran Vergileri mükellefleri.

Büyük çiftçiler, yani işlerin idaresi ve vüsatine hanel getirmeksizin vergi mükellefiyetini ifa edebilecekleri ilgili komisyonlarca tespit edilen çiftçiler.

Sahip oldukları binaların yâda bina hisselerinin gayri safi gelir toplamı 2.500 TL ve arsaların vergide kayıtlı değeri 5.000 TL’den yukarı olup da bu miktarın tenzilinden sonra mütebaki irat ve kıymetlerle vergi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar.

1939’dan beri kazanç ve buhran vergilerinde tabi bir iş ya da teşebbüsle uğraştığı halde, yasanın yayını tarihinde izini terk ya da tavsiye etmiş olanlar

Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal, simsar olmadığı halde1939’dan beri bir defaya mahsus bile olsa, ticari müdahaleye tavassut edilip de karşılığında para veya mal almış olanlar.

Vergi miktarlarını ilgili komisyonlar tespit ediyordu.⁴Komisyon, son derece geniş yetkilere sahipti. Mahallin en büyük mülkiye memuru başkan, mal memuru, ticaret odası ve belediyelerce kendi üyeleri arasından seçilen iki üyeden oluşuyordu. Ticaret odası bulunmayan yerlerde ticaret odası tarafından seçilen üyelerin yerine, belediyece ticaretten ve tarımsan anlayan iki üye seçilecekti. Kararlar da çoğunluğa göre alınacaktı (Boratav,2006:259-60).Komisyon kararlarına iptal işlemini, komisyonların görev yaptıkları mahallin en büyük mülki amiri tarafından yapılacaktı.

Vergi borçluları, borçlarını tebliğinden azami 15 gün sonra ödemek zorundaydı. Mal müdürü, sürenin dolmasını beklemeden hacze gidebilirdi. Borçlarını bir ay içinde ödemeyenler, kabiliyetlerine göre, genel hizmetlerde ya da belediye hizmetlerinde çalıştırılacaklardı. Ama kadınlar, 55 yaşını aşkın erkekler çalışma mükellefiyetinden muaf tutuldular. İlan ve tebliğ tarihinden 15 gün içinde vergi borcunu ödemeyen yükümlüler, bu süre içinde vergi miktarı kadar bono, tahvil veya banka teminat mektubu takdirinde çalışma yükümlülüğünün uygulaması bir ay süre ile geri bırakabilecekti. Bu karar ve işlemlere karşı idari ve adli yargı organlarında dava açılmayacaktı. Tahakkuk ettirilen vergiler ise,1943 mali yılından itibaren beş yılda zaman aşımına uğruyordu (Koçak,1996:486).

Varlık Vergisi mükellefleri dört grupta toplanmaktadır: Müslüman Grup, Gayrimüslim azınlıklar, Dönmeler ve Ecnebilir. Kişiler, tahmini kazançları doğrultusunda vergilendiriliyordu. Müslümanlar ve Ecnebilir matrahın 1/8’ini, dönmeler ¼’ünü, gayrimüslimler ise ½’sini vergi olarak ödeyeceklerdi. Fakat azınlıkların vergi oranının %35’e düşürülmesi Türklerin dört kat daha fazla vergi ödemesine sebep oluyordu. Haliyle bu da tepkilere yol açıyordu.

Talimata göre, borcunu ödemeyenler, kamplara gönderilecekti. Kamp Aşkale(Erzurum)’de idi. Vergi yükümlüleri borçlarının tamamını ödeyene kadar çalışmak zorundaydılar.⁵Varlık Vergisi, 16 ay gibi bir süre yürürlükte kaldıktan sonra, 15 Mart 1944 tarih ve 4530 sayılı “ Varlık Vergisi Bakayasının Terkine Dair Kanun”

³ Yabancıların vergilendirilmesinde tereddütler duyulmuş ve dış baskılar ihtimalinden söz edilmiştir.Başbakan Saraçoğlu’nun “...bana böyle bir teklifte bulunamazlar.”konuşmasına rağmen, yabancıların vergi cetvelleri üzerinde süratli ve önemli indirimlere gidildi.Ayrıntılı bilgi için bkz(Avcioğlu,1990:476)

⁴ Bu komisyonlar, kanundaki ifadelerle sınırlı değillerdi.Bu sınırın şartı ise, şirketlerin ödeyecekleri vergi son yıla ait safi kazançlarının %50’den aşağı ve Anonim şirketlerde %70’den çok olmayacak.

⁵ Aşkale’deki vergi mükellefleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz (Boratav,2006:263;Koçak, 1996:501)

gereğince, 4305 sayılı yasaya göre tarh edilmiş olan Varlık Vergisi borçlarının henüz tahsil edilmemiş olan bakiyeleri edilecekti. Kanunun meclise sunulması Varlık Vergisinin genel bilançosunun yapılmasına sebep oldu. Yurtta 114.368 mükellefe 465.384.820 TL Varlık Vergisi tarh edildi. Sonunda aynı tarihli 5433 sayılı kanunla, Varlık Vergisi'nin ödenmeyen borçlarının kovuşturulmasından vazgeçilmiştir. Vergiyle dış ticaretin Türk ellere geçmesi isteği ile radikal tedbirlere cesaret edemeyip, uygulama da haksızlıklar yaratan bir vergiye gidildiği için, amacına ulaşmamıştır (Boratav,1993:263-64;Avcıoğlu,1990:477). Şunu unutmamak gerek ki, Türk dış ticaretine hakim olan azınlıklar, milletler arası bir ticari şebekenin Türkiye 'deki ayaklarını temsil etmektedirler. Azınlıkların ayrıcalığı olmadan dış ticarete sorunlar çıkabilmektedir. Türk tüccarlarının onlarla uzlaşmasının sebebi bundan kaynaklanmaktadır. Kısacası, Varlık Vergisi Türkiye Ekonomisinde hakim sınıflar arasındaki dengeyi sarsan, savaş sonrası dönemine de yayılacak uzun dönemli bazı politik sonuçlar doğuran önemli bir olay olarak görülmelidir.

Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi gibi iktisadi önlemler Korkut Boratav'a göre,1940 sonrasının darlık koşullarının bir yandan mevcut sınıf yapısı ile bir yandan da siyasi kadrolara ve yüksek bürokrasiye geniş yetkiler veren iktisat politikaları ile birleşmesi, bu dönemde gelir dağılımında fevkalade önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu dönüşümler savaş sonunun ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerini büyük ölçüde biçimlendirmiştir. Toprak reformu, eğitim politikası ve özellikle Köy Enstitüleri gibi konulardaki çalkantı ve çekişmeler, savaş bitiminde CHP içindeki yapı değişmesine ve çok partili rejimin doğmasına yol açan önemli olaylar olarak siyasi tarihimizde yer almaktadır (Boratav,1993:64).

4.2.4. Toprak Mahsulleri Vergisi

Varlık Vergisi dışında tutulan tarım kesiminin savaş yıllarında artan kazançlarını vergilendirmek için, Toprak Mahsulleri Vergisi uyulamaya koyuldu. Savaş şartlarından yararlanan gruplar içerisinde o zamana kadar karşılığını ödemiş çiftçilere yönelen ve bu yönüyle Varlık Vergisi'nin tamamlayıcısı olarak görülen bu verginin asıl nedeni ise, maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsullerinden, bir vergi alınması zarureti gösterilmesidir (Çavdar,2005:87;Karatepe,1997:82).

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, 26 Nisan 1944 tarih 4553 sayılı kanunlaştı. Kanunun maddelerine kısaca bakacak olursak; Toprak ürünleri vergiye tabi olacaktı. Verginin matrahı gayri safi üretim değeri idi. Toprak Mahsulleri Vergisi, ürünün elde edildiği kaza gelir dairesince tarh olunacaktı. Vergi, vergiye tabi ürünlerin olgunlaştığı dönemde üreticiden alınacaktı. Ürün miktarı üretici tarafından bildirilecek ve daha sonra söz konusu bildirimler denetlenecekti. Vergi oranı, Milli Korunma Kanununa dayanılarak hükümetçe saptanacaktı. Bu oran tüm ürünlerde %10 olarak belirlendi. Her il ve ilçe merkezlerinde bir Tahmin Komisyonu oluşturulacaktı.⁶ Toprak Mahsulleri Vergisi, aynı ya da nakdi olarak %10 oranının da alınacaktı. Toprak Mahsulleri Vergisi, 23 Ocak 1946 tarih 4840 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırıldı (Koçak,1996:522). Verginin uygulandığı süre boyunca (1944-1946)192 milyon liralık⁷ aynı ve nakdi tahsilât yapılmasına rağmen, vergide belirtilen gelir elde edilemedi. Toplanan verginin,

⁶ Tahmin Komisyonları, İl merkezinde Vali veya Valinin göstereceği bir kişinin, Kaymakamın başkanlığında mahalden en büyük Mal Memuru, Ziraat Müdürü veya Memuru, Vilayet Umumi Meclisi Daimi Encümenince Belediye üyeleri arasından seçilecek bir kişi ve Ziraat Odası, Ziraat Odası bulunmayan yerlerde Belediye Encümenince seçilen iki kişiden oluşmaktaydı

⁷ Bu miktar tahmin edilen vergi miktarının ancak %73'ünü oluşturuyordu.

%16.6'sı masraflara kullanıldı. Üç yılda elde edilen Toprak Mahsulleri Vergisi'nde, kişi başına düşen miktar 18TL idi. Çiftçi arasında ise bu miktar 6 TL'ye kadar düşüyordu. Toplam vergi miktarının bütçeye %8.5 gibi çok düşük bir oranda katkısı olmuştur (Koçak,1996:520).

İktisadi yönden yeni bir dönem olarak değerlendirilen 1946 yılları siyasi yönden de yenilikler dönemi idi. 16 yıldır uygulanan korumacı- devletçi iktisat politikası terk edilmeye başladığı dönemde Türkiye siyasi olarak çok partili hayata adım atıyordu. İthalat arttırıldı, dış ticaret serbest hale getirilerek dış pazarda, tarımda, alt yapı ve inşaat sektörlerinde öncelikli bir kalkınma politikası uygulanmaya başlandı. Halk Partisi'nin savaş yılların da uyguladığı ekonomi politikaları halkın büyük bir kısmının fakirleşmesine ve sıkıntıya düşmesine sebep olmuş, partiye yakın olanların büyük vurgunlar yaparak zengin olmasını sağlamıştı. Fakir halk bu şekilde bunalırken, Halk Partisi iktidarı, savaş zenginlerinin, İstanbulluların ve Gayrimüslim kanadının desteğini ise, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Köy Enstitüleri ve dönem sonunda gündeme gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile kaybetti. Bu gruplar daha sonra Demokrat Parti'yi ve devamı olan diğer partileri destekleyeceklerdir (Karatepe,1997:84).

4.3. 1945–1950 Dönemi Ekonomik Yapı

II. Dünya Savaşı sonrası da Türkiye, yeni bir iktisadi politika arayışına girdi. Bu düşünce ile de içte ve dışta meydana gelen gelişmeler sonunda dönemin devletçi politikası değişti. Türkiye iktisat politikasında ki bu değişikliklerin nedeni; dış konjonktürde ortaya çıkan değişikliklerin iç ekonomik politika üzerinde etkili olmasıydı. Türkiye'nin savaş yıllarında takip ettiği ekonomi politikalarının yanı sıra, savaş sonrasında da izleyeceği ekonomi politikasıyla kurulacak olan yeni dünya düzenine bağlı kalacağını belirterek ileriye dönük işaretler veriyordu. 1946 yılında hazırlanan İvedili Sanayi Planı ile 1947'de hazırlanan İktisadi Kalkınma Planını, kalkınma anlayışı, öncelikler ve içerik bakımından karşılaştırmakta bu dönemin ekonomi politikasındaki değişiklik sebeplerini görmek için fayda vardır (Boratav,2006:270;Şahin,2000:94). Savaşın galibi Amerikanın ivedili sanayi planını kabul etmemesi, Türkiye'nin planı yürürlükten kaldırmasına sebep olurken, iktisat politikası arayışlarında Amerika ile uyum içinde olacağını ortaya koyuyordu. Türkiye ekonomisinde Amerikan dayatmalarının olmasının diğer bir sebebi de Türk-Sovyet ilişkilerinin zor bir dönemde olmasıydı. Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında işgal ettiği Doğu Avrupa ülkelerinde birbiri ardına gerçekleştirdiği emrivakiler, ABD ve İngiltere'nin gözünü açmasını sağlamıştı. Gerçekten de ABD 1947 yılında gittikçe artan komünizm tehlikesine karşı Batı Avrupa'nın ekonomisini canlandırmak amacıyla Marshall yardımını başlatmıştı. Bu yardım programına Yunanistan'la birlikte Türkiye'nin de dahil edilmesi, ABD'nin Ankara'ya yönelik Sovyet tehdidini nihayet algıladığını göstermektedir. Müteakip yıllarda Batı'ya yönelik Sovyet tehdidinin daha da ciddi boyutlara ulaşması, bilindiği gibi NATO'nun kurulmasına yol açmıştır. Ankara'nın güvenliğini garanti altına almak için başta ABD olmak üzere NATO ülkeleri nezdinde yaptığı ısrarlı girişimler nihayet olumlu bir sonuç vermiş ve Türkiye Yunanistan ile birlikte 18 Şubat 1952 tarihinde örgüt üyeliğine kabul edilmiştir. Ankara, gittikçe yoğunlaşan Rus baskıları karşısında bu sayede rahat bir nefes almak imkanına kavuşmuştur. Moskova Türkiye'nin NATO üyeliğini tepki ile karşılamış ve Ankara'yı, Türk topraklarını emperyalistlerin Rusya aleyhindeki mütecaviz emelleri için kullandırmakla suçlamıştır. Bu iddialar tarafımızdan reddedilmiştir (Gönlübol,1993:75).

Savaş sonrası ekonomi politikasında iç etmenlerinde etkili olduğunu söylemiştik. Savaş yıllarında ticaret burjuvazisinin ve büyük toprak sahiplerinin siyasiler ve üst düzey bürokratlar ile içli dışlı olmaları sonucu çok güçlendiler. Sermaye birikiminin dörtlüyle geliştiği bir dönemdi. Savaş sonrası sermayenin daha hür bir ortam özlemi CHP’de taraftar bularak siyasal yönetimin çok partili döneme geçmesine yardımcı oldu. Türkiye’de çok partili döneme geçilmesi yeni iktisat politikaları tartışmalarını gündeme getirdi. İktisat politikalarında kaçınılmaz olarak tartışılan konu: kamunun ekonomik yaşamdaki yeri ve önemi üzerinde toplanıyordu. CHP’nin 1947 kurultayında alınan kararlar devletçiliğin özel kesime yenilmesi olarak sonuçlanıyordu (Boratav,2006:270).1947 CHP kurultayı devletçi iktisat politikalarının reddedilerek devletçilik ilkesinin yeni koşullara uygun bir biçimde tanımlanmasına yol açtı. “ Yeni devletçilik anlayışına göre; hükümet özel girişimi açıkça desteklemeli, yönetim, güvenlik ve kamu hizmetlerinden başka ekonominin planlı kalkınması için önlemler almalı ve bu süreçte gelişmenin yerli ve yabancı özel öğelerine gerekli önem verilmeliydi. Devletçilik uygulamasında yeni Devletçilik tanımına giren, ekonominin genel olarak planlı ve programlı gelişmesi görüşüydü. Bu durumda ekonomi politikası, hükümetin özel kesime destek olacağı düzlemine indirgeniyordu.”Bu sözlerden bir yıl önce 1946 ‘da çıkan yasayla meslek kuruluşlarına serbest örgütlenme fırsatı verilmişti. Yasanın çıkarılması, İşçi ve İşveren Sendikaları, İşçi Sigortaları Kurumu, İş ve İşçi Bulma Kurumu, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul Ticaret Odası ve İstanbul Tüccar derneği gibi sivil toplum örgütlerini teşkilatlandırdı. İstanbul Tüccar Derneği,22-27 Kasım 1943’te İstanbul’da İkinci İktisat Kongresini topladı. Kongrenin özelliği, tamamen özel sektör girişimiyle gerçekleşmesiydi. İstanbul Tüccar Derneği devletin ekonomik işlevlerinin tek tek sıralanarak bunların sınırlarının belirlenmesini talep etti. Talebin CHP ve DP tarafından desteklenmesi, parti ekonomik programlarının paralel olduğunu gösterir (Kepenek,1995:82;Tezel,1994:265).

İktisat Kongresine katılan gruplar liberal ve daha az devletçi bir ekonomiyi istiyorlardı. Kongre amaçları içinde devletçiliğin tavsiyesiyle birlikte meclise sunulan vergi kanun tasarısının çıkmasını önlemekte vardı. Devletçilik konusu kongrede uzun ve detaylı olarak değerlendirildi ve tartışılırken vergi kanun tasarısı meclisten geçti. Ekonomide iç etmenlerde bunlar gerçekleşirken, Türk-Sovyet ilişkileri zor bir döneme giriyor ve Amerika kapitalist sistemin yeni patronu olarak beliriyor ve Türkiye de dünyanın yeni iş bölümünde yer almak için yeni iktisadi politika arayışlarına giriyordu (Yaşa,1980:24;Koçak,2000:138).

II. Dünya Savaşı’nın müttefiklerin zaferi ile sonuçlanması, dünyadaki tek yönetime dayalı sistemlerin gözden düşmesine ve liberal demokrasilerin canlanmasına neden oluyordu. Siyasal liberalleşme eğilimini destekleyen ve ona uygun olan uluslar arası ortam tabii ki Türkiye’yi de etkiliyordu. Bu durum, iktidarı, siyasal liberalleşme eğilimine zorlamakta, muhalefete ise destek olmaktaydı. Kısaca, uluslar arası ortam siyasal liberalleşme açısından olumlu ve destek verici hatta bir o kadar da zorlayıcı idi. Fakat bu ortam, 1945’te tek parti dönemini kapatıp siyasette ve ekonomi de liberal bir düzene geçmesi gereken Türkiye için yeterli değildi. Kritik bir dönemde olan Türk-Sovyet ilişkilerine karşı Türkiye batı ittifakı içinde bir yer arıyordu.

Türk-Sovyet ilişkilerindeki kriz 1945 yılında patlak verdi. 1945'deki Yalta Konferansı'nda Stalin, Boğazların statüsüyle ilgili Montreaux Konvansiyonu'nda değişiklik yapılmasını istediklerini açıkladı. Mart 1945'de Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türk Büyükelçisi'ni makamına çağırarak, 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın, savaş sırasında ortaya çıkan önemli derişiklikler nedeniyle yeni koşullara uygun bulmadıklarını belirtiyor, feshetmek

istediklerini duyuruyordu. 7 Nisan 1945'te Türk hükümeti, Sovyetlerden önerilerini ve değişiklik isteklerini sordu. Türk hükümetinin sorularını Haziran ayında bir mektup ile cevaplayan Molotov: "1921 Antlaşmasına göre Türkiye'ye bırakılan Kars ve Ardahan (Artvin) illerinin Sovyetlere geri verilmesi" isteniyordu. Ayrıca, Türk Boğazlarındaki durumun yeniden düzenlenerek, Sovyetlere gözetim işleri verilmesini istediklerini belirtti. Böylece dünyanın yeni başlayan hayatında Sovyetler Birliği, yeni ve beklenmedik bir sayfa açılıyordu. "İşte bu beklenilmiyordu. İsmet İnönü'nün başkanlığında toplantılarını yapan hükümet, Sovyetlerin bu isteklerini 4-Ağustos 1945'te kesinlikle reddetti. Ardından da İngiliz ve Amerikan desteğini sağlama çabalarına girişti. Ancak bu iki ülke Türkiye'ye açık destek vermeye pek gönüllü görünmüyorlardı.

Sovyetler Birliği temsilcisi, Temmuz 1945'te toplanan Potsdam Konferansı'nda bu isteklerini yeniledi. Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini kabul ediyor. Toprak talepleri konusunda ise iki ülkenin aralarında anlaşmasını uygun bulduğunu açıklıyordu. "2 Kasım 1945 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri, 21 Kasım'da da İngiltere, Türkiye'ye gönderilen notalarla Montreaux Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini ve Karadeniz' de kıyısı bulunan ülkelere bazı tavizlerin yerilmesini istiyorlardı. Notalarda Türk-Sovyet ilişkilerinin de yeniden ele alınmasından söz ediliyordu. Sovyet notası ise, ilk ikisinden çok daha sonra, 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye veriliyordu. Notada, Türkiye'den istenilen toprak söz konusu edilmiyor. Yalnız Montreaux Antlaşması'nın gözden geçirilmesinden söz ediliyordu (Tezel,1994:221;Aydemir,1993:283).

Sovyetler Birliği Eylül ayında ikinci notasını da' Ankara'ya verdikten sonra, Türk hükümeti her an bir saldırı beklediği için Eylül ve Ekimde Sovyet sınırındaki askeri kuvvetlerini, daha kolay savunabilecek geri hatlara çekti. Ankara, bu koşullar altında, her ne pahasına olursa olsun Amerikan desteğini sağlama şeklinde özetlenebilecek yeni bir dış politikaya kayd. Bu kayışın ise, Türkiye'nin iktisadi, sosyal ve siyasi tarihi üzerinde büyük etkileri oldu. Ancak 2 Kasım 1945 ile 7 Ağustos 1946 tarihleri arasında dünyada önemli gelişmeler meydana geldi."Bir yandan Yunan iç savaşı kızışmış komünistler ağır basmaya başlamış, diğer yandan İran krizi önemli bir tırmanış içine girmişti (Altan,2001:58).

Türkiye'nin Batı müttefiklerle arasında süren yalnızlığı, dış politikada en önemli bir temel sorun olmaya devam edecekti. 1944-1947 yılları arasında Türk dış politikası bu yalnızlık içinde belirlenecekti (Koçak,2000:548). Ancak, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı tutumu ve Ortadoğu' da ki gelişmeler, Amerika ve İngiltere'nin dış politikalarını yeniden düzenlemelerine yol açtı. Bu düzenleme ile İngiltere ve Türkiye'den yana tavır koyarak Türkiye'nin yalnızlığını koruyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle, Türkiye kalkınmasını ABD ile SSCB arasındaki soğuk savaş gerilimini dış yardıma dönüştürerek finanse etmeye dönük durdu. Savaş ertesini, Amerika'da sanayi üretimi yüzde 170 oranında arttı. Savaş sonrası döneme çalkantısız bir geçiş yapabilmek için Amerika Birleşik Devletleri, ihracatını 3 milyardan 8 milyara çıkarmak zorundaydı. Savaş sonrası oluşturulmaya çalışan yeni ekonomik düzenin en önemli sebeplerinden biri buydu. Türkiye'de, yeni oluşturulan bu dünya iş bölümünde yer kaplamak peşindeydi. Ama yeni yerimizi pazarlık değil, uyum göstererek elde edecektik (Altan,2001:54). Türkiye, uysal uyum politikası çerçevesinde ekonomisini Amerikan uzman ve kuruluşlarına teslim etti. Bunlardan Max Vestor Thonburg, 1946 yıllarında Türkiye'ye gelerek "Türk Ekonomisinin Eleştirisi" adlı bir rapor hazırladı. Thonburg raporu. Hükümet tarafından 1944 yılında başlatılan plan çalışma sonuçlarını eleştirdi. Söz konusu plan metni, Türkiye'nin ağır sanayiye yatırım

yaparak kalkınmasını öngörüyordu. Thonburg ise. Bunun tam tersini tavsiye etti. Thonburg raporunun Türkiye'ye gösterdiği yol tarıma dayalı hafif sanayileşme ve iyi bir tarım ülkesi olarak kalmasıydı. "Thonburg, Ankara hükümetinin üstünde çalışmakta olduğu savaş sonrası kalkınma planının "devlet sosyalizminin aşırı bir ifadesi" olarak değerlendiriyordu (Tezel,1994:54).

Dünya ekonomik olarak yeniden düzenlenirken, bunun askeri boyutları da ihmal edilmemektedir. "Truman ve Marshall yardımlarıyla Amerika, Yunanistan ve Türkiye'yi kapsayacak şekilde Batıya sahip çıkar. Kapitalist kampın yeni patronu olduğunu resmen ilan eder. Bir yandan da Türkiye, Amerika ile 12 Temmuz 1947 yılında, sonraki bütün gizli ikili anlaşmaların temelini oluşturan askeri anlaşmasını imzalar (Altan,2001:55-6).

Amerika savaşta hiç yıkıma uğramadığı halde Türkiye'yi Marshall Planı kapsamına almasının nedeni, Sovyet Devleti'nin yayılcı politikasının yarattığı tehlike yanında, savaş sırasında yıkıma uğramış Batı Avrupa ülkelerinin sanayi yapılarını yeniden kurarak iktisadi büyümelerini sağlamak. Söz konusu ülkelerin tarımsal ürün ve hammadde ihtiyaçlarının karşılanması için Türkiye bulunmaz bir potansiyel olarak görüldüğünden, Marshall Plan kapsamına alınması kabul edildi. Amerikan yardımını yürütmekle görevli ve ABD Hükümeti'ne bağlı iktisadi işbirliği idaresi, Türkiye'nin ivedili plan çerçevesinde sunduğu yatırım programı Avrupa Devletleri'nin sanayileşmesi ile uyumlu olduğu halde ivedili plan reddetme gerekçesi, ivedili planın ağır sanayi programlarını kapsadığı ileri sürüldü. Bu programda yalnızca Avrupa'nın kalkınmasına doğrudan doğruya yardımı dokunacak kısımların dikkate alınması istendi (Tezel,1994:224).

ABD siyasi ve ideolojik etkenlerin önemli rol oynadığı bir kararla, Truman Doktrini ve Marshall yardımı programına Türkiye'yi dahil etmekle, bundan sonra Türkiye'nin alacağı iktisadi kararların neler olacağını kendisinin belirleyeceğini ilan etmektedir. Amerika Truman Doktrini ve Marshall yardımı çerçevesinde Türkiye'ye 1946-1950 yılları arasında 496 milyon TL- bağış ile 328 milyon TL - tutarında kredi verdi. Verilen bu kredileri Türkiye'nin nerelerde kullanacağına ABD'nin kendisi karar veriyordu. Bu yardımların tarımsal üretimin artırılması için tarım makinelerinde kullanılması serbest dış ticareti geliştirecek amaçlar doğrultusunda ve karayolları yapımında kullanılması istendi. "Özetle Türkiye ulaşım ve haberleşme yatırımlarına ağırlık vererek de Avrupa'nın gereksinimlerini sağlayacaktı (Şahin, 2000:97;Karlık, 2005:217,Tezel,1994:224). Amerika destekli Türkiye ekonomisinde devletçilik artık geri plana itilmeye başlamıştı bile.

4.3.1. II. Dünya Savaşı Sonrası Devletçiliğin Gerilemesi

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine yakın "Türkiye harp sonrası dönemde uygulayacağı iktisat politikasına yön verebilmek amacıyla daha savaş devam ettiği bir dönemde, plan çalışmalarına eğilmekten geri kalmadı. Çalışmaları yürütmek görevi bakanlıklar arası koordinasyon ile oluşturulan bir komisyona verildi (Tekeli,1974:3).

Bu komisyon. İktisat vekâleti Müsteşarının başkanlığında toplanacaktı. Komisyon başkanlığına İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti Reisi olan Şevket Süreyya Aydemir getirildi. Komisyon üyesi olarak da Sümerbank Konjonktür Müşaviri İsmail Hüsrev Tökün alındı. Komisyonun ele aldığı konulara gelince:

"Türk sanayinin. Savaş zamanında barış zamanına intikal ve barış zamanının muhtemel yeni şartlarına intibak devresinde korunması ve gelişmesi ile ilgili genel problemler hakkında rapor.

Bu raporun teknik kısımlarının hulasası ile, jeopolitik mahiyette umumi görüşleri ihtiva eden öz rapor

Ele alman konularında Sümerbank ve Etibank'a ait olanlar üzerinde etraflı programlar, planlar...

Bu kalkınma planı ana hatlarıyla elektrik enerjisi santralleri, kömür havzalarının veriminin iki kat arttırılması yeni dokuma sanayinin geliştirilmesi, yeni çimento, yeni şeker, yeni suni gübre fabrikalarının kurulması. Yeni şose ve köprülerin yapımı, yeni limanların yapımı, yeni tarım aletleri ve makinelerinin yapımı için fabrikaların yapımı, sulama kanalları, süt ve konserve sanayi yeni sigara ve bira fabrikaların yapımını içeren ağır sanayi kuruluşlarını ihtiva eden bir kalkınma planıdır. İktisat Vekâleti, geniş kapsamlı bu projeler arasında Sümerbank ve Etibank'da öncelikle uygulanması istenilenleri seçerek bir daraltılmış plan hazırladı ve bunu Başbakanlığa sundu. "Bakanlar Kurulu 2 Ağustos 1945'te Sümerbank ve Etibank'ya beş yılda uygulanacak bu İvedili Planı kabul etti" (Tezel, 1994:319-22).

1945-1946 yıllarında Türkiye'nin iç ve dış siyasi dengelerinde ortaya çıkan ani gelişmeler devletin ekonomideki yaygınlık ve ağırlığını daha da arttıracak bir iktisat politikasının uygulanabilirliğini hızla azaltmaktaydı. Ağustos 1946'da hükümet değişimi, eski politikaların değişimini de beraberinde getirdi. Recep Peker eski kabineden kimseyi almadan kurduğu yeni hükümetin programında, iktisadi kalkınmada özel sektöre çok daha büyük bir rol vermek istenmeyen yeni bir iktisadi politika arayışını yansıtmaktaydı. Bunun ilk göstergesi, 7 Eylül 1946'da devalüasyon gümrük tarifesi değişiklikleri ve dış ticaretin liberalleştirilmesi oldu. 7 Eylül kararlarından birkaç gün sonra ise, yeni hükümet, devalüasyon nedeniyle devlet yatırım projelerinin gerektirdiği harcamaların büyük ölçüde arttığını İvedili Plan'ın yeni koşullara göre değiştirilmesi gerektiğini öne sürerek, Sümerbank ve Etibank'ya sürdürülen plan uygulamalarına yeni ödenek ayrılmasını durdurdu.

Savaş sonrasında oluşan siyasi gelişmeler. Türk hükümetinin iktisat politikasını büyük ölçüde etkiledi. Türkiye üstündeki Sovyet baskısı karşısında Ankara Amerikan hükümetinin askeri ve iktisadi yardımını sağlamak için 1945 yılından beri büyük bir gayret sarf etmekteydi. ABD'nin yeni başkanı Truman Mart 1947'de yaptığı ve sonraları Truman Doktrini diye anılacak olan ünlü kongre konuşmasında, Amerikan hükümetinin Yunanistan ve Türkiye'ye askeri ve iktisadi yardım yapacağını açıkladı. "Türkiye'nin Marshall planı gereğince Amerikan'ın Avrupa İmar Programı'na sağlayacağı kredilerden yararlanabilmesi için, gene Temmuz 1947'de Türkiye ile Amerika arasında "iktisadi işbirliği için Anlaşma" imzalandı (Tezel, 1994:324; Boratav, 2006:272-73).

Türk hükümeti Avrupa Kalkınma Programına. İvedili Plan'ındaki devlet sanayi projelerini de içeren kalkınma planı ile başvurdu. "Ancak Amerikalılar Türkiye'nin 5 yıllık plan taslağına dayanan bu talebini reddettiler. Türkiye'nin Avrupa kalkınma planına katılmasının söz konusu olduğu günlerde, Thornburg ve Dünya Bankası uzmanları Türkiye'ye gelerek, ülkenin iktisadi durumu ve hükümetin iktisat politikası üstünde incelemeler yaptılar. İnceleme sonucuna göre; Türkiye ekonomisi gayet sağlıklı bulunarak uygulanan iktisat politikası eleştirildi (Avcıoğlu, 1990:272-73).

İvedili Kalkınma plan tasarısı, Amerika'nın uluslararası Keynesçilik Politikası çerçevesinde dış yardım programına Türkiye'nin de dahil edilmesini sağlamak amacıyla ABD onayına sunuldu. Borçlanma için hiçbir neden yokken borç aramak, Türkiye'nin kalkınmasının dış yardım ve borçlanmaya bağlı olduğuna inanılmasından kaynaklanıyordu. İvedili Plan taslağının devletçi dönemdekine benzer bir sanayileşmeyi ihtiva ettiği gerekçesini öne süren Amerika tarafından bu plan reddedildi."Bu durum da Türkiye İktisat Politikası'nın artık ABD'nin istek ve eğilimine uygun biçimde

düzenleneceği bir dönemin başladığı ortaya çıkmaktadır. Savaş sonrasında Avrupa'nın ithal ikameci Sanayileşme Politikaları uygulanmasını savunan ABD Türkiye'nin İvedili Plan taslağını reddederek. Tarıma ve dış ticarete ağırlık veren bir Kalkınma Planı Politikası izlemesini önermesinin altında yatan çok önemli iki gerçek vardır. Savaş sonrası oluşan yenedünya düzeninde Türkiye'nin dış yardım ve krediye yeniden inşa edilmesi için bu ülkelerden gelen hammadde ve tarımsal ürün talebinin düzenli bir şekilde karşılanması sağlayacak büyük bir potansiyele Türkiye'nin sahip olmasıdır.

4.3.2. Vaner Planı

İvedili Sanayi Planı'nın Amerika tarafından reddinden hemen sonra Türk Hükümeti bu plandaki sanayileşme esprisıyla Amerikan Hükümeti'nden yardım alamayacağını anlayınca, "daha liberal iktisatçılardan oluşan bir kadroya 1947 Yılında, özel teşebbüsün rolünün ve tarım, ulaştırma. Enerji sektörüne verilen önceliğin arttığı Türkiye Kalkınma Planı'nı hazırlattı. Resmen uygulanmaya konmamasına rağmen bu plan. Devletçi-korunmacı bir sanayileşme anlayışına artık kesinlikle gündem dışı olduğunu kanıtlayan bir belge olarak görülmelidir "(Boratav, 1993:274).

Vaner Planı, 1948-1952 dönemini kapsayan kalkınma programı olup Amerika'nın istekleri doğrultusunda hazırlandı. Çünkü Amerika'dan yardım alabilmek için ivedili Planın reddinde, Amerika planı reddediş gerekçesini belirtti. Vaner Planı bu gerekçeleri göz önüne alarak Türkiye'nin kalkınmasının dinamiği olarak zirai kalkınma ön planda tutulmaktaydı. "Hazırlanan planın, Ülke kalkınması için temel olarak seçtiği sektör, tarımdır. Diğer sektörler ise, tarımsal gelişmeye yardımcı olacak şekilde ele alınmaktadır. 1948-1952 Yılları arasındaki beş yıllık devrede zirai kalkınmayı on safta tutan "Türkiye iktisadi Kalkınma Planı'nın bu amacı saptanırken Avrupa'nın kendine gelmesine yardımcı olunarak, Marshall Planından yardım almayı ummuş olmanın önemli rolü vardır.

Tarımda gelişmenin ön koşulu olarak Amerika'nın isteklerinde olduğu gibi ulaştırma olanaklarının geliştirilmesi hedefler arasında bulunmaktadır. Plan, tarım sektöründe, 1948-1952 Yılları arasında hububat ekili alanının % 10, üretimin ise % 15 arttırılarak, 8.490.000 tondan. 9.797.000 ton'a çıkarılması öngörülmekteydi. Tarım sektöründe gelişmesine öncelik verilen ürünler, endüstriyel bitkiler oldu. Pamuk üretiminde ekili arazinin %20 arttırılması, üretimin ise %50 arttırılarak 60.000 tondan 90.000 ton'a çıkarılması planlandı. Kenevir üretiminin ise % 150 arttırılarak 52.500 ton'a yükseltilmesi ve yağlı tohum üretiminin plan döneminde %70 arttırılarak 231.000 tondan 35,0000 ton'a çıkarılması öngörüldü. Tarımsal ürün artışlarının sağlanmasının yalnız ekili alanın arttırılması ile değil aynı zamanda verimliliğin arttırılması ile gerçekleştirilmesi istenmektedir. Verimlilik artışı tarımda makineleşme ve araçların geliştirilmesi ile sağlanacaktı. Bu plan döneminde 3.700 yeni traktör. 3350 biçerdöver alınması ve 250.000 pulluk yapılması öngörüldü. Bu makineleşme programında traktör ve biçerdöver gibi motorlu araçlar ithal yoluyla sağlanacaktı. Bu ithalata. Fabrikaların ileri teknoloji ile üretim yapabilmesi için, makinelerin değiştirilmesi eklendiğinde, Marshall yardımının asıl gayesi ABD'nin ihracatını arttırmak olduğu ortaya çıkmaktadır (Tekeli, 1974:16-9).

Ulaşım olanaklarının geliştirilmesi bu plan içerisinde önemli bir araç olarak görülmektedir. Bunun içinde 10.000 km.lik karayolu şebekesinin yaz-kış kullanılabilir hale getirilmesi önerilmişti. Karayolunun yanı sıra 1600 km de demiryolu yapılması teklif edilmişti. İstanbul, Samsun, Trabzon ve Ereğli limanlarının yapılması da teklifler arasında bulunmaktadır (Tezel,1994:327).

Planın tarımsal kalkınma planı niteliğinde olması dolayısıyla önem verdiği üçüncü sektör su işleridir. Öncelikle su işlerinde bataklıkların kurutulması öngörülmektedir. Ormanların korunması ve 331.500 hektar arazinin sulanması proje dahilindedir. Enerji sektörüne de planda önem verildi. Kömür üretiminin artırılması ve iki büyük teknik santral; Çatalağzı ve Tunç bilek dört büyük hidroelektrik santralin kurulması öngörüldü. Bu tesislerin kurulması ile Türkiye'de elektrik enerjisinin %48'i hidroelektrik kaynaklardan sağlanacaktır.

Planda öngörülen 3,7 Milyar liralık program finansmanı'nın %50'si dış ve %50'si içi kaynaklarca karşılanması öngörülmekteydi. Planın rasyoneli içinde, yatırım limitlerinin seçiminde iç kaynaklardan çok dış kaynaklar sınırlayıcı olmaktadır. Alınabilecek dış yardım, Planın öngördüğü iç yatırım miktarını da tayin etmektedir. Alınacak dış yardım belirince ne kadar projenin gerçekleştirilebileceği ortaya çıkmaktadır. Bu projeler için iç kaynak aranmaktadır Böyle bir rasyonel içinde dış kredi ne kadar eksik alınırsa iç finansman da o kadar azalacaktır. Vaner Planı'nın bir yeniliği, hem global hem de sektörel olarak milli gelir artış hızına ilişkin hedefler belirtmesiydi. Üstelik çalışma ve büyüme hızı kavramını kullanmış olan ilk Türk Planıydı. 1947 yılı Vaner Planı'nın temel amacının Türkiye'nin Marshall yardımından yararlanmasını sağlamak olduğu göz önüne alınırsa, Vaner Planı'nın uygulanması bakımından ilk değerlendirilmesini bu açıdan yapmak gerekir." Amerikan Hükümeti Ocak 1948'de Türkiye'nin 615 milyon dolarlık kredi isteği ile bağlantılı başvuru planını reddetti. Türkiye, bunun üzerine daha çok mütevazı hedefleri olan yeni bir plan ve programla başvurusunu tekrarladı. Bu defa Türkiye Marshall Planı kapsamına dahil edilerek borç alabildi (Kepenek, 1995,83; Tekeli,1974:24).

Vanner Planının sonucuna baktığımızda, Türkiye'nin aldığı daha önceki kararlar gibi uygulamaya konulamadığını görürüz. Plan uygulanamasa da II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin iktisat politikasındaki dönüşümü açıklamakta başvurulacak bir belge olarak değerlidir.

Gerek İvedili Planlar gerekse de Vanner planı, II. Dünya Savaşı sonrasında, ekonomik görüşü devletçilikten uzaklaşarak, sanayileşme ağırlıklı politikalarla kalkındırmaya çalışan Türkiye örneğini göstermektedir.1930-1940 arasında zorunlu olarak uygulanan devletçilik, 1940-1950 arası sanayileşmede temel teşkil etmesi açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti 16. yüzyıldan itibaren, sahip olduğu toplumsal ve kültürel özelliklerin yanı sıra yenileşmelerin yol açtığı gelişmelerden etkilendi. O devirde dünyada önemli olan kapitalizm, Osmanlı toplumunu da etkisi altına aldı. Osmanlı Devleti, Avrupa ile ticaret yollarının geçiş kavşağında olması dolayısıyla, sürekli etkileşim içinde kaldı. XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı, batının askeri ve ekonomik bakımdan gerisinde kaldı. Askeri ve ekonomik bakımdan güçlü olan batı karşısında Osmanlı Devleti, batı ile ilişki içinde bulunurken kendini bağımlı kılma gibi tek taraflı bir düşünceye kapıldı. Bunun sonucunda, Osmanlı'nın gelenek yapısı çözülmeye başladı. Batı ülkeleri ile Osmanlı arasında ticari ilişkileri yürüten azınlıklar aracı oldu. Ticaret yapan azınlıklar, Osmanlı'da sermaye sahibi oldu. Yani, Osmanlı aydınları zengin burjuva sınıfını oluşturdu. Müslüman kesim tarım ve zanaatla uğraştı ve devletin idari hizmetlerinde bulundu. Savunma gibi devlet hizmetinde bulunan Müslümanlar, ekonomik ve eğitim bakımında geri kaldı.

Fransız İnkılâbı ile ortaya çıkan milliyetçilik akımının yayılması ile çok uluslu devletlerarasında bağımsızlık adına bölünme başladı. Gayrimüslim azınlıkların ticaret faaliyetleri sonucu elde ettiği gelir, milliyetçilik hareketlerin desteklenmesinde kullanıldı. Nitekim çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde ulusalcılık adına bağımsızlığını elde etme çabaları ortaya çıktı. Balkanlarda öncelikle Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Romenler ve Arnavutlar isyan hareketlerine başladılar. Bunlar milliyetçiliği savunarak Osmanlı Devleti'nin bölünmesini istediler. Nitekim Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti buradaki topraklarının ve halklarının çoğunu kaybetti. Çok uluslu devlet olan Osmanlı, bu savaşlar sonucunda Anadolu ve Arap yarımadasına çekilmek zorunda kaldı. Fransız İnkılâbı sonucu yayılan ulusalcılık karşısında Osmanlı Devleti, Osmanlılık ve İslamcılık düşünceleri altında parçalanmakta olan devleti birleştirmeye çalıştı. Fakat bu görüşe karşı çıkan, ulusalcılığı savunan ve daha sonra iktidara egemen olan kuşak devletin dağılmasını önleyemedi. Jön Türkler ile başlayan bu hareket 1889'da İttihat ve Terakki Cemiyeti altında teşkilatlandı. Bu teşkilat ulusal değerleri öne çıkararak anayasal yönetimi savundu ve 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağladı. 1908–1912 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi bir şekil olarak yönetim üzerinde denetleme görevini yaptı, 1913–1918 yılları arasında tam bir yetki ile siyasi olarak iktidarda bulundu. Ulusalcılar Osmanlı'nın batı karşısında yarı sömürge durumuna düştüğüne şahit oldu. Bu nedenle milliyetçi kadro, Osmanlı'nın ancak batılı devletlerin üyesi olduğunda kurtulabileceğine inandı. Bu amaca ulaşmak için batılı devletlerin yanında olmak ve sanayi ve ticaret bakımından onların seviyesine çıkmak gerekiyordu. Bu da zengin bir Türk sınıfının oluşturularak yatırıma yönelmelerini sağlamakla mümkündü. Yani müteşebbis ve üretken bir zengin sınıfının oluşturulması gerekti.

XX. Yüzyılın başında iktidar olan İttihatçılar, iktisadi ve kültürel faaliyetlere önem verdi. İktidardaki gücünü kullanarak zengin Türklerin oluşması yönünde kullandı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın maruz kaldığı mağlubiyet sonucunda hedeflenen zengin Türk grubu oluşturulamadı. 1913–1918 yılları arasında devlet düzenleyici ve işletici bir rol olarak, aktif bir biçimde ekonomik ve ticari hayata müdahale etti. İttihat ve Terakki'nin yerine gelen ulusalcılar 1920'den sonra devam eden ekonomik ve siyasi yapının oluşmasında etkili oldu. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında liberal ve devlet destekli ekonomik ve ticari faaliyetler yürütüldü. Türkiye

Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk kalkınmak ve muasır seviyeye ulaşmak için liberal ekonomiyi devlet hayatına geçirdi.

1923'te yapılan Lozan Barış Antlaşması neticesinde Türkiye Cumhuriyeti'nde yabancı sermayenin yatırım yapabileceği prensibi kabul edildi. Yabancı sermayenin ülkemize yatırım yapması sonucu beklenen düzeyde kalkınmaya ve gelişmeye ulaşılacağı anlaşıldı. Kalkınmada yabancı sermayeye açılım ve liberal ekonomik modeli, 1929 ekonomik krizinin ortaya çıkmasıyla uygulamadan kaldırıldı. Bu ekonomik kriz sonucunda, ihracatçı bir ülke olan Türkiye'nin ürettiği tarım ürünlerinin fiyatları düştü. İhracatta ürünlerimizin değer kaybetmesi Türk parasının sürekli değer kaybetmesine ve sürdürülemez bir ekonomik sorunla karşı karşıya kaldı.

1929'da başlayan ekonomik krizin nedenleri; I.Dünya Savaşı ve bu savaş sonucunda ortaya çıkan gelirdeki dengesizlikler ve işçi istihdam arasındaki tutarsızlıklardı. Savaş içinde ve sonrasında üretim araçları, ticari faaliyetler, yatırım ve işçi istihdamı gereği gibi sağlanamadı. Savaş süresinde savaş zenginleri ortaya çıktı, ekonomideki dengesizlikler önlemedi, bu nedenle acilen çözülmesi gereken ekonomik problemler zamana bırakıldı. I. Dünya Savaşı'nın en önemli sonucu, dünya para sisteminin bozulmasına neden olmasıydı. Dünya para sisteminin bozulması 1929'da yaşanan en büyük ekonomik problemin çıkmasına neden oldu.

Dünya ekonomik krizinin karşısında tüm ülkeler, tutumlarını değiştirdi, yalnızca kendi çıkarlarını korumaya çalışan kısa dönemli içe dönük önlemler aldı ve bu tedbirlerine rağmen karşılaştığı ekonomik krizin etkisinden kurtulamadı. Ülkelerin bu tutumu dünya ekonomik sisteminin parçalanmasını kolaylaştırdı. Dünya ekonomik sisteminin parçalanması dünya ticaretinde büyük düşüşlerin sebebi oldu. Dünya da ticari borsada senetlerin ve ürünlerin değer kaybetmesi liberal ve müteşebbis iş adamlarının yatırım faaliyetlerinin ertelenmesine yol açtı.

Dünya ekonomik krizi, sadece dünya ekonomik sistemi sarsmakla kalmadı, geçerliliğine inanılan liberal ekonomik politikaların iflasını da gösterdi. Serbest dış ticarete dayalı piyasa akılcı seçim yaptı. Alınan akılcı tedbirler sonunda altın değeri esasına dayanan para rejimi ve devletin iktisadi işlere karışma düşünceleri yayıldı.

Uzun süren savaşların doğurduğu sefalet ve yoksulluk giderilemedi. Halk yoksullaştı. Sefalet ve yokluğun içinde yaşayan Türk milleti 1929 ekonomik krizinden aşırı derecede etkilendi. Bu krizden zarar görenler güçlü bir şekilde liberal ekonomiye muhalefet etti. Serbest Cumhuriyet Fırkası muhalefet potansiyelini açığa çıkardı. İktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası, muhalefetin toplumsal sistemi sıkıntıya düşürebilecek güçte bir tepki olduğunu anladı. Bu nedenle devlet işletmecisi olarak ekonomiye müdahale etti. Bu müdahale sonucunda ithale dayanan bir sanayileşme politikası izledi.

İşgalci ve sömürgeci Avrupa devletlerine karşı verilen Türk istiklal savaşı kazanıldı. Türkiye parçalanmaktan kurtarıldı ve siyasal bağımsızlığa sahip bir devlet olarak ortaya çıktı. Bu devlet milliyetçilerin öncülüğünde kuruldu. Osmanlı Devleti kapitalist sistemler tarafından zor durumda bırakılmıştı. Bu zorluklara dayanamayarak çökmüştü. İşte çöken Osmanlı Devleti'nin kalıntıları üzerine, yeni Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Türk askeri, 9 Eylül 1922'de Yunanlılara karşı bir zafer kazandı. Bu zafer sonucunda 1923'te Lozan Antlaşması yapıldı. Bu anlaşmayla bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni batılı devletler tanımak zorunda kaldı. Lozan'da çözülemeyen sorunlarla karşı karşıya kalan Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik, kültürel, sosyal yönden kalkınma hareketlerine girişti.

Ekonomik kalkınma tamamlanmadan bağımsızlığın kazanılamayacağını idrak eden Atatürk, ekonomik bağımsızlık fikrine dayanmayan siyasal bağımsızlığı gerçekçi bulmadı. Sanayide kalkınmayı tamamlamış ve ilerlemiş batı ülkeleri seviyesine çıkmadan, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak mümkün değildi. Bu hedefe ulaşabilmek için, 17 Şubat 1923 günü 1135 delegenin katıldığı "Türkiye İktisat Kongresi" İzmir'de toplandı. Bu kongrede siyasal bağımsızlığın teminatı olan ekonomik bağımsızlığı sağlama kararları alındı.

İzmir, Yunan işgalinden kurtarıldıktan sonra, Yunan tarafını tutanlar buradan kaçmak zorunda kaldılar. Ticaret ve ekonomiyle uğraşan gayrimüslimler İzmir'de, tezgâh, atölye ve fabrikalarını bıraktılar. Gayrimüslimlerin bıraktıkları iş yerlerini ellerine geçiren Türkler, İzmir İktisat Kongresi'nde özel teşebbüse önem veren bir ekonomi politikasından yana oldular. Bunlarında desteği ile Türkiye'de kalkınma ve sanayileşme 1932 yılına kadar deneme ve yanılma metoduyla devam etti. 1933 yılında, karma ekonomi esasına dayanan devletçilik ilkesi kabul edildi. Bu kalkınma sanayide devletçilik yöntemi Türk ulusu tarafından kabul edildi. Halk ekonomiye ve sanayiye devletin müdahale etmesini yadırgamadı. Böylece Türkiye gerçeklerine uygun özel teşebbüsü kabul eden devletin ekonomik işlere çeşitli yollardan katılmasını sağlayan bir yola gidildi.

Verilen desteğe rağmen ekonomik kalkınmada yetersiz kalan özel teşebbüs başarısız oldu. Çünkü Türkiye'de özel teşebbüsün başarılı olmasına neden olan Pazar ve yatırımı gerçekleştirecek sermaye yetersizdi. Ekonomide devletçiliğin doğuşunda ideolojik nedenlerin etkisi vardı. Türkiye'de devletçilik ideolojisi, inançlardan ziyade, iktisadi zorluklardan kaynaklanıyordu. Bu iktisadi zorluklar; özel girişimin sanayileşme de tecrübesizlik, yatırımda yetersizlik ve vergi dağılımındaki dengesizlikti. İşte bu dengeyi sağlamak için maliye alanında, aşar vergisi kaldırıldı. Bunun yanı sıra 1929 dünya ekonomik krizi, Lozan Anlaşmasında çözülemeyen sorunlar ve Sovyetler Birliğiyle ilişkilerin iyi tutulması sonucunda kalkınmada ve ekonomide devletçilik anlayışı kurtarıcı bir ilke olarak ortaya çıktı.

Türkiye'nin içinde bulunduğu olağan üstü şartlardan doğan ekonomi de devletçilik sistemi, kapitalizm ve sosyalizmden farklıydı. Bu modelde kapitalizm ve sosyalizmin etkisi bulunmaktadır. Fakat ekonomide devletçilik, kapitalizme ve sosyalizme alternatif bir model değildir. Türkiye'deki ekonomide devletçilik sisteminde kalkınmanın öncüsü devlet oldu. Bunun yanı sıra kalkınmada özel teşebbüse de yer verildi. Nitekim çıkarılan kanunlarla özel teşebbüs desteklendi. Türkiye'de ekonomik kalkınma, bir sınıfa dayanılamayarak millet hâkimiyetine dayandırıldı. Kalkınmada devletçilik tanımını Atatürk şöyle yaptı.

"Fertlerin özel teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak ülke ekonomisini devlet eline almak".

Ekonomide devlet anlayışının ortaya çıkmasında o dönemde meydana gelen siyasi ve sosyal olayların önemli etkisi oldu. Bilhassa II. Dünya Savaşı ekonomiyi olumsuz yönde etkileyen önemli nedenlerden biriydi. Savaş öncesinde ekonomik ve sanayi alanında rekabet oldu. Rekabet sonucunda elde edilen ekonomik güç, insanların refahını sağlamaktan ziyade hâkimiyet alanında kullanıldı.

Türkiye'de devlet eliyle planlı sanayileşme ve iktisat politikasının amacı refah düzeyini artırmaktı. Bu amaçla ülkemizde ilk defa 1933'te I. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. Ancak bu planda beş yıllık bir süre içinde yapılacak faaliyetler gösterildi. Bununla beraber hazırlanan program beş yıllık dönemde büyük ölçüde uygulandı.

Yapılan plan, bütçe itibariyle finansman tahminlerini aştığından bütün ekonomik alanda yetersiz kaldı. Bütün bu aksamalara rağmen beş yıllık planla, günümüze kadar faaliyetlerini sürdüren fabrikaları ülkemize kazandırdı. Sanayileşme hedeflerini büyük ölçüde gerçekleştirmesine neden oldu. 1919 yılına göre sanayi üretimi ölçü alındığında, 1938 yılında üretim yüzde seksen arttı.

1938–1945 yıllarında iktisadi gelişme gevşek seyretti. İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkisinden dolayı ekonomide devletçilik ilkesi radikal bir şekilde uygulandı. Bu dönem de devletçilik anlayışı kurumlaştırılarak anayasanın bir ilkesi durumuna getirildi. Birinci plana göre II. Beş Yıllık Sanayi Planı daha ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde hazırlandı. Ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle ortaya çıkan olumsuz şartlar yüzünden sadece planın madencilik bölümü uygulandı.

Bir geçiş dönemi olarak kabul edilen 1945–1950'den sonra, sanayide devletçilik uygulamaları gevşedi. Devletin müdahale ettiği iktisat sistemi şiddetle eleştirildi. Batı eğilimli ve özel girişimci liberal bir düzene geçiş hazırlıklarına başlandı. 1945'te hazırlanan plan taslağı, ithal edilen ürünleri yurt içinde üretme anlayışının gelişmesine neden oldu.

Siyasi bağımsızlığını 1923'te kazanan Türkiye Cumhuriyeti için ekonomi ve sanayi alanında bağımsızlığını kazanmak da önemliydi. Ekonomik bağımsızlığı kazanmadan siyasi bağımsızlığı devam ettirmek çok güçtü. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti, dünyada büyük değişikliklerin yaşandığı 1930–1950 yılları arasında, ekonomik bağımsızlığını kazanmak için sanayinin ve kalkınmanın temellerini attı. Bugün ülkemizde bulunan sanayi ve ekonomide kalkınma hamlesinin altında 1930 yıllarından sonra alınan karar ve planların büyük etkisi bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- AHMAD, F.,2002. Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yay., İstanbul, 296s.
- AKŞİN, S.,1971. "İttihat ve Terakki Üzerine", A.Ü.S.B.F.Dergisi, C.XXVI, S.1, Ankara, ss.153-182.
- AKŞİN, S., 1987. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul, 319s.
- AKTAN, A.,H.2002. Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 155s.
- ATATÜRK, M. K., 2004. Kemal Atatürk Nutuk 1919-1927, Atatürk Araştırma Merkezi Yay.,(Haz.Zeynep Korkmaz), İstanbul, 638s.
- ATAY, F.R.,1984. Çankaya, Bateş Yay., İstanbul, 586s.
- ALTAN, M., 2001. Darbelerin Ekonomisi, İyiyadam Yay., İstanbul, 147s.
- AVCI, S., 2000. "Türkiye'nin Ekonomi Politikaları ve Coğrafi Sonuçları",Coğrafya Dergisi, S.8, İstanbul, ss.29-70.
- AVCIOĞLU, D., 1990. Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın, C.I, Tekin Yay, İstanbul, 608s.
- AYDEMİR, Ş.S., 1993. İkinci Adam,C.I, 7.bası, Remzi Yay., İstanbul, 504s.
- AYSAN, M., 1981. Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Sermet Matbaası, Kırklareli, 115s.
- BAHAR, O., 2004. "Türkiye de Atatürk Dönemi'nde (1923-1938)Uygulanan Para Politikaları", Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.Yay., C.XI, S.1, Manisa, ss.155-166.
- BAŞKAYA, F., 2000. Kalınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, İmge Kitabevi, Ankara, 234s.
- BIYIKLIOĞLU, T.,1959. Atatürk Anadolu'da (1919-1921), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 106s.
- BELGE NET., Varlık Vergisi (<http://www.belgenet.com/arsiv/varlikvergesi.html>) (24,03,2009)
- BERKES, N., 1970. 100 soruda İktisat Tarihi, Gerçek Yay., İstanbul, 375s.
- BERKES, N., 1978. Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yay., İstanbul, 656s.
- BORATAV, K., 1993. Türkiye iktisat tarihi 1908-1985, Gerçek Yay., İstanbul, 158s.
- BORATAV, K., 2006. Türkiye'de Devletçilik, İmge Kitabevi, Ankara, 367s.
- BOZDAĞ, İ., 1993. Toprakta Bile Bitmeyen Kavga, Emre Yay., İstanbul, 270s.
- ÇAVDAR, T., 2000. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi : 1950-1995, 2.bası, İmge Yay., Ankara, 379s.
- ÇELEBİCAN, G., 1972. "Sovyet Ekonomisinin Gelişimine Kısa Bir Bakış",A.Ü.S.B.F.Dergisi, C.XXVII, Sayı:3, Ankara, ss.699-720.
- DANIŞMEND, İ.H., 1972. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronoloji , Türkiye Yay., İstanbul, 671s.
- DEMİRCAN, E., 2003. "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, ss. 97-116
- DİNÇER, İ., 1965. Sanayileşen Türkiye, C.I., Doğruluk Matbaası, Ankara, 158s.
- DUMONT, P. ve GEORGEON, F., 2003. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak : Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatler arası İlişkiler, (18.-20. yüzyıllar), 3.bası, İletişim Yay., İstanbul, 423s.
- ELDEM, V., 1994. Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, TTK, Ankara, 258s.

- EROĞLU, H., 1972. Türk Devrim Tarihi, A.İ.T.İ.İ.Sosyal Faaliyetler ve Gelişme Derneği Yay., Ankara, 409s.
- GÜLALP, H., 1983. Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yay., Ankara, 167s.
- GÖÇEK, F.M., 1999. Burjuvazinin Çöküşü İmparatorluğun Yükselişi:Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme, Ayraç Yay., Ankara, 365s.
- GÖNEY, S., 1979. Siyasi Coğrafya, İstanbul Üniversitesi Yay.,İstanbul, 175s.
- GÖNLÜBOL, M. ve KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 1993. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990), Siyasal Kitabevi, Ankara, 632s.
- HATİPOĞLU, Z., 1995. Bilinmeyen Türkiye Ekonomisi, Lebib Yalkın Yay., İstanbul, 196s.
- HİÇ, S., 1994. Türkiye Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 453s.
- HİRSCHMAN, A. O., 2001. “ Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi”, Fikret Şenses (Yay.Haz.)(2001),içinde,ss.23-52.Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi, 2.bası,İletişim Yay., 359s.
- HOBSBAWN, E. J., 1996. Kısa Yirminci Yüzyıl:1914-1991 Aşırılıklar Çağı, Sarmal Yay., İstanbul, 670s.
- HOBSBAWN, E. J., 2006. Milletler ve Milliyetçilik, 3. bası,Ayrıntı Yay., İstanbul, 237s.
- İNAN, A.O, 1972. Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933,TTK, Ankara, 210s.
- KARABEKİR, K., 1990. İstiklal Harbimiz, Yüce Yay., İstanbul, 1215s.
- KARLUK, R., 2005. Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, 10.bası, Beta Yay., İstanbul, 619s.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K., 1999. Politikada 45 Yıl, 2.bası, İletişim Yay., İstanbul, 364s.
- KANSU, A., 1995. 1908 İnkılabı, 3.bası, İletişim Yay., İstanbul, 500s.
- KAZGAN, G., 1999. Tanzimat'tan XXI.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Yay., İstanbul, 511s.
- KEPENEK, Y., 1995. Türkiye Ekonomisi, 7.bası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 510s.
- KEYDER, Ç., 1993. Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye:1923-1929, Tarih Vakfı Yurt Yay.,İstanbul, 187s.
- KEYDER, Ç., 2001. Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, 7.bası, İletişim Yay., İstanbul, 300s.
- KOÇAK, C., 1996. Türkiye’de Milli Şef Dönemi, İletişim Yay., İstanbul, 635s.
- KOÇAK, C., 2000. “Siyasal Tarih (1923-1950)”, Çağdaş Türkiye (1908-1980), 6.bası, Cem Yay.,İstanbul, 632s.
- KONGAR, E., 1994. Devrim Tarihi ve Toplum Açısından Atatürk, 2.bası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 400s.
- KURUÇ, B., 1988. Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932, A.Ü.S.B.F.Yay., Ankara, 428s.
- KUYUCUKLU N., 1990. İktisadi Olaylar Tarihi, İstanbul Üniv.Siyasal Bilimler Fak.Yay., İstanbul, 356s.
- KÜÇÜK, Y., 2005. Türkiye Üzerine Tezler:1908-1998, Tekin Yay., İstanbul, 581s.
- LEWİS, B., 2000. Modern Türkiye'nin Doğuşu, 8.bası, TTK Basımevi, Ankara, 541s.
- MARDİN, Ş., 1996. Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, 2.bası, İletişim Yay., İstanbul, 504s.
- MARDİN, Ş., 2001. Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, 8.bası, İletişim Yay., İstanbul, 330s.

- MÜDERRİSOĞLU, A., 1974. Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara, 173s.
- OKYAR, O., 1981. Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yay., Ankara, 285s.
- ÖKÇÜN, A. G., 1997. Osmanlı Sanayi 1913,1915 Yılları arası Sanayi İstatistikî, DİE, Ankara, 135s.
- ÖZALP, K., 1988. Milli Mücadele: 1919–1922, 3.bası, TTK, Ankara, 268s.
- PAMUK, Ş., 2005. Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914, 2.bası, İletişim Yay.,İstanbul, 242s.
- PARLA, T., 1999. Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye Korporatizm, 3.bası, İletişim Yay., İstanbul, 2323s.
- SAĞLAM, D.-ÇAKMAN,K.1983, Dünya Ekonomisinde Bunalım, Ar Yay., İstanbul, 189s.
- SARAY, M.1995, Atatürk ve Türk Dünyası, TTK, Ankara, 248s.
- SAYAR, A., 1986. Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, Der Yay., İstanbul, 471s.
- SCHMİTZ, H., 2001. “ Az gelişmiş ülkelerde Sanayileşme Stratejileri:Tarihsel Deneyimden Çıkarılacak Bazı Dersler”, Fikret Şenses (Yay.Haz.)(2001),içinde,ss.255-283.Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi, 2.bası,İletişim Yay., İstanbul, 359s.
- SELEK, S., 2004. Anadolu İhtilali, 11.bası, Kastaş Yay., İstanbul, 400s.
- SERİN, N., 1965. “1923'ten Bu Yana Türkiye'nin Sanayileşme Siyaseti”, A.Ü.S.B.F.Dergisi, C.XX, S.2, Ankara, ss.189-232.
- SÖNMEZ, M., 2004. Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı, Mega Yay., İstanbul, 200s.
- ŞAHİN, H., 2000. Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Ankara, 473s.
- TEKELİ, İ., 1974. Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Kalite Matbaası, Ankara, 159s.
- TEKELİ, İ., 1977. 1929 Dünya Bunalımında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,Orta doğu Teknik Üniversitesi Yay., Ankara, 702s.
- TEZEL, Y. S., 1994. Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi : (1923-1950), 3.bası, Türk Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 552s.
- TİMUR, T., 2000. Küreselleşme ve Demokrasi Krizi , 4.bası, İmge Yay., Ankara, 391s.
- TOPRAK, Z., 1995. Milli İktisat, Milli Burjuvazi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 255s.
- TOKGÖZ, E., 1999. Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999), 5.bası, İmaj Yayınevi, Ankara, 310s.
- TUNAYA, T.Z., 2000. Türkiye'de Siyasal Partiler, 3.cilt, 2.bası, İletişim Yay., İstanbul, 800s.
- TURAN, İ., 2003. İsmet İnönü Konuşma, Demeç,Makale,Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 445s.
- ÜLKEN, H.Z., 1994. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3.bası, Ülken Yay., İstanbul, 511s.
- VELİDEDEOĞLU, H.V., 1999. İlk Meclis,Cumhuriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 157s.
- YAŞA, M., 1980. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Yay., İstanbul, 741s.
- ZARAKOLU, A., 1981. Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası, Olgaç Matbaası, Ankara,25s.

ÖZ GEÇMİŞ

1977 yılında Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinde doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi Pazarcık'ta tamamladım.2001 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldum. 2002 yılından bu yana çeşitli okullarda öğretmenlik yapmaktayım. 2004 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2009 yılında Yüksek Lisansımı tamamlayarak mezun oldum.

EKLER

EK-1

VARLIK VERGİSİ...

4530 sayılı yasa metni

15 Mart 1944

"Varlık Vergisi" uygulaması, 15 Mart 1944 tarih ve 4530 sayılı "Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun" ile o tarihe kadar tarh edilmiş ancak tahsil edilememiş vergilerin silinmesiyle ortadan kalktı.

VARLIK VERGİSİ BAKAYASININ TERKİNİNE DAİR KANUN

Kanun No : 4530

Kabul Tarihi : 15.3.1944

Resmi Gazete : 17.3.1944 - 5657

BİRİNCİ MADDE - 4305 sayılı kanuna göre tarhedilmiş olan vergilerin henüz tahsil edilmemiş bulunan bakiyeleri terkin edilmiştir.

İKİNCİ MADDE - 4305 sayılı kanuna göre yapılmış olan Varlık vergisi tarhiyatından dolayı yeniden müracaat kabul olunmaz.

ÜÇÜNCÜ MADDE - Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

DÖRDÜNCÜ MADDE - Bu kanunun hükümlerini yürütmeye İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

15 Mart 1944

EK-2

VARLIK VERGİSİ...

4501 sayılı yasa metni

17 Eylül 1943

Cumhuriyet tarihinin tartışılan yasalarından biri olan "Varlık Vergisi"ne ek olarak çıkarılan 4501 sayılı yasa ile bir kısım mükellefin vergi borçları silindi.

Yasa ile ilgili "Bütçe Encümeni Mazbatası"nda, "Varlık vergisinin hizmet erbabiyle seyyar satıcı gibi gündelik gayrisafi iradi nispetinde kazanç vergisine tabi mükellefler üzerinde ağır tazyik yaptığı" ifade edilerek, yasanın "...tahsillerine imkan olmıyan bu gibilere ait vergilerin terkini"ni öngördüğü belirtildi.

VARLIK VERGİSİ KANUNUNA EK KANUN

Kanun No : 4501

Kabul Tarihi : 17.9.1943

Resmi Gazete : 21.9.1943 - 5513

BİRİNCİ MADDE - 11.XI.1942 tarih ve 4305 sayılı kanunun ikinci maddesinde yazılı mükelleflerden; vergilerini ödemiyecekleri tahakkuk eden hizmet erbabiyle gündelik gayrisafi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin tahsil edilmemiş bulunan borçlarını terkine Maliye vekili selahiyetlidir.

İKİNCİ MADDE - Bu kanun neşri tarihinden mer'idir.

ÜÇÜNCÜ MADDE - Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

17 Eylül 1943

4501sayılı yasanın gerekçesi ve Bütçe Komisyonu raporu...

T.C.
Başvekalet
Muamelat umum müdürlüğü
Kararlar müdürlüğü

16.IX.1943
Sayı: 6/3175

Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine

Vanlık vergisi hakkındaki 11.XI.1942 tarihli ve 4305 sayılı kanuna ek olarak Maliye vekilliğince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetinin 16.IX.1943 tarihli toplantısında Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun layihası esbabı mucibesıyla birlikte sunulmuştur.

Başvekil
Ş.Saracoğlu

Esbabı mucibe

Varlık vergisi kanununun tatbikatından alınan neticelere göre vergi borçlarını ödemek hususunda büyük müşkülata maruz kaldıkları anlaşılan bir kısım mükellefler hakkında bazı kolaylıklar yapılabilmesini temin için ilişik kanun layihasının tanzimi muvafık görülerek takdim kılınmıştır.

Bütçe encümeni mazbatası
17.IX.1943

Esas No. 1/148
Karar No. 93

Yüksek Reisliğe

Varlık vergisi hakkındaki 4305 sayılı kanuna ek olarak Maliye vekilliğince hazırlanan ve Başvekaletin 16.IX.1943 tarih ve 6/3175 sayılı tezkeresiyle Yüksek Meclise sunulan kanun layihası Encümenimize havale buyurulmakla Maliye vekili hazır olduğu halde tetkik ve müzakere olundu.

Varlık vergisinin hizmet erbabiyle seyyar satıcı gibi gündelik gayrisafi iradi nispetinde kazanç vergisine tabi mükellefler üzerinde ağır tazyik yaptığı ve kanunun bugüne kadar tatbıkından alınan neticelere göre bu sınıf mükelleflerden bir çoğunun vergiyi tediye edemeyecek bir halde olduğu verilen izahattan anlaşılmiş ve yapılan müzakerede tahsillerine imkan olmıyan bu gibilere ait vergilerin terkinin Encümenimizce de uygun görülerek layihanın esas itibariyle kabulüne karar verilmiştir.

Layihanın başlığı kısaltılmış ve birinci madde metninde "vergilerini ödeyemeyecekleri anlaşılan" ibaresi "vergilerini ödeyemeyecekleri tahakkuk eden" şekilde tashih edilmiş ve yine metindeki "bu kanunun neşri tarihinde" ibaresi zait bulunmakla tayyolunmuştur.

Layiha, umumi heyetin tasvibine arz olunmak üzere Yüksek Reisliğe sunulur.